

Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat

Vademecum voor het categoriaal pastoraat in de zorgsector

De Nederlandse Bisschoppenconferentie

Jan 2015

0 Ten geleide: rooms-katholieke geestelijke verzorging in zorginstellingen

Van oudsher richt de Rooms-Katholieke Kerk zich vanuit de werken van barmhartigheid op de zorg voor zieken. Zieken en ouderen hebben immers recht op onze bijzondere liefde, intensieve aandacht en zorg. Zorg die gericht is op genezing (cure), maar ook op acceptatie van het onvermijdelijke om vandaaruit het aangetaste leven tot het einde toe als zinvol te kunnen blijven erkennen, ervaren en invullen (care). In ons land mogen we dankbaar zijn voor de goede gezondheidszorg en de vele instellingen voor de opvang en verzorging van mensen die hulpbehoevend zijn of in de laatste fase van hun leven verkeren. We waarderen zeer de fundamentele gerichtheid op de cliënt van zovelen in de instellingen: bestuurders, directies, managers, de vele medische en paramedische professionals die hieraan verbonden zijn, maar ook de mantelzorgers en vrijwilligers. In dat kader is in Nederland ook het recht op passende geestelijke verzorging geregeld in de kwaliteitswet voor de zorg:ⁱ “Voor zover het zorgverlening betreft die het verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende tenminste het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten” (Artikel 3 *Kwaliteitswet Zorginstellingen* 15-1-2011).

Algemeen categoriaal pastoraat

Juist vanuit deze gedeelde zorg wil de Rooms-Katholieke Kerk in dit document aangeven op welke wijze zij het aandeel in de zorg, dat met name onder haar inhoudelijke verantwoordelijkheid valt, vormgeeft. Zij hoopt hiermee begrip te kweken voor de eigen positie, rol en bijdrage van de rooms-katholieke geestelijk verzorger in instellingen, ook door aan te geven vanuit welke visie en beleidskaders zij de kwaliteit van rooms-katholieke geestelijke verzorging benadert.

Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat is een beleidsdocument van de Rooms-Katholieke kerkprovincie over deze geestelijke verzorging. Het is opgesteld door de Nederlandse Bisschoppenconferentie, in nauwe afstemming met ondergetekende, bisschop-referent voor het categoriaal pastoraat. Het biedt een inhoudelijke visie op en een beleidskader voor geestelijke verzorging vanuit de Rooms-Katholieke Kerk. Daarnaast formuleert het ook geloofsinhoudelijke en professioneel-ethische waarden en normen waaraan rooms-katholieke geestelijke verzorging in de ogen van de Bisschoppenconferentie moet voldoen.

Het voornaamste doel van dit vademecum is bij te dragen aan de goede geestelijke verzorging voor allen die dit nodig hebben, en in het bijzonder voor de rooms-katholieken (voor wie de Rooms-Katholieke Kerk zich in het bijzonder verantwoordelijk weet). Meer in het bijzonder beoogt de Rooms-Katholieke Kerk de band te versterken met de geestelijke verzorgers die namens haar opereren, en een goede professioneel-inhoudelijke basis te leggen voor het regelmatig gesprek.

De Rooms-Katholieke Kerk ziet haar aanbod van geestelijke verzorging als méér dan individuele hulpverlening. Het is een vorm van pastoraat (en bovendien een bijzondere vorm daarvan). Daarom is ze bij uitstek een geloofsgebonden, dynamische activiteit. Ze vindt enerzijds haar oorsprong in de Drie-ene God, Vader, Zoon en Heilige Geest en raakt anderzijds aan de diepste wortels van de geestelijke dimensie van de mens. Ze dient zijn relatie tot zijn medemensen en kan werkelijk een verschil maken in het leven van mensen, van groepen en van organisaties.

Het is en blijft belangrijk dat mensen daarbij kunnen aansluiten bij het geloof dat hen bezielt en sterkt. Daarom is het noodzakelijk dat ze in alle omstandigheden werkelijk een beroep kunnen doen op een door de Rooms-Katholieke Kerk erkende geestelijk verzorger. De kwaliteit van het aanbod van deze zorg voor hen is hiermee recht evenredig. Naast de openheid en professionaliteit waarmee de rooms-katholieke geestelijk verzorgers ook mensen met andere levensovertuigingen van dienst willen zijn, zijn ze derhalve toch primair gezonden tot de rooms-katholieken.

De geestelijke verzorging heeft de afgelopen vijftig jaar een ingrijpende gedaanteverandering doorgemaakt. Wat men tegenwoordig geestelijke verzorging noemt, heeft zich ontwikkeld uit de pastorale zorg van priesters en predikanten voor mensen in een kwetsbare positie: in het bijzonder zieken, ouderen, gedetineerden en militairen. Later werd de term meer omvattend gebruikt, zodat ook het humanistisch raadswerk en het werk van rabbijnen, imams en pandits mee werden inbegrepen. Onder invloed van de secularisatie en verregaande veranderingen in de westerse cultuur veranderde de positie van de

ⁱ Wet van 18 januari 1996, betreffende de kwaliteit van zorginstellingen.

christelijke kerken. De band tussen de geestelijke verzorger en de zendende instantie (het levensbeschouwelijk genootschap) dat hij vertegenwoordigt, werd losser en verdween op verschillende plaatsen helemaal. Tegelijk deden zich allerlei nieuwe aanzetten voor: een streven naar professionalisering van de zorgverlening, rationalisering van het aanbod, en een versterking van de beroepsvereniging.

De Nederlandse Bisschoppenconferentie hecht eraan dat rooms-katholieke geestelijke verzorging, overal waar zij wordt aangeboden, haar eigen rooms-katholieke karakter en de daarmee verbonden wezenskenmerken, waarden en normen kan blijven hanteren. Dit schept de mogelijkheid telkens weer met behoud van de eigen rooms-katholieke identiteit met nieuwe ogen naar de bestaande realiteit van 'geestelijke verzorging' te kijken. Vanuit deze optiek is er de laatste decennia veel verloren gegaan, maar ook wel wat gewonnen. Het op veel plaatsen verdwijnen van de vitale band tussen de Rooms-Katholieke Kerk en zorginstellingen is heel duidelijk een verlies. Het is nodig deze band zoveel mogelijk te herstellen. Er liggen hier nieuwe kansen. Maatschappelijke binding is immers ook in het belang van zorginstellingen. De kerkelijke zending als formele band tussen de bisschop en de geestelijk verzorger is daartoe een belangrijk instrument.

De grotere aandacht voor de professionaliteit van geestelijke verzorgers is te beschouwen als een belangrijk winstpunt. Hiertoe behoren zaken als gedragscodes, nascholingsvereisten, en de zorgvuldige verantwoording van het professionele handelen. Anderzijds zien we in toenemende mate de opvatting verdedigd worden dat de geestelijk verzorger primair professional is, waarmee de zendende instanties op het tweede plan geraken. De bisschoppen zijn echter van mening dat kerkelijkheid en professionaliteit elkaar niet uitsluiten. Integendeel, ze veronderstellen elkaar.

De hedendaagse realiteit van de geestelijke verzorging roept tal van boeiende vragen op. Deze vragen om verdere verdieping. Dit vademecum wil daartoe stimuleren. Met name waar het gaat om de aansluiting tussen professionele normen voor goede zorgverlening bij de theologie is nog veel werk te doen. Met name hoofdstuk 1 geeft hiervoor een aanzet.

Daarnaast is dit rapport ook bedoeld om enkele fundamentele waarden en belangen onder de aandacht te brengen. Dit zijn met name:

- het belang van geestelijke zorg op maat voor alle gelovigen, hier in het bijzonder rooms-katholieken, in lijn met de laatste ontwikkelingen in de gezondheidszorg;
- de constitutioneel-juridische grondslagen van de geestelijke zorg op basis van de vrijheid van godsdienst (in het bijzonder § 1.2.2)
- het belang van goede organisatie en communicatie van deze zorg op maat (§ 1.8)
- de positie van rooms-katholieke geestelijke verzorgers als voorbeeldfiguren namens de Rooms-Katholieke Kerk, die de Kerk ook verantwoording verschuldigd zijn;
- de rol van de kerkelijke zending in het benoemingsbeleid, §§ 1.5 en 2.2;
- de wijze waarop rooms-katholieke geestelijk verzorgers in staat zijn professionele verantwoording af te leggen aan hun werkgever(s), patiënten, collega's in- en buiten de instelling en overige partners (§§ 1.5 en 1.7 en hoofdstuk 3).

Eerdere versies van dit rapport zijn verspreid in kringen van geestelijk verzorgers en docenten verbonden aan de Tilburg School of Catholic Theology. Hun reacties zijn waar mogelijk verwerkt. Ook de beroepsvereniging VGVZ (Vereniging van geestelijk verzorgers in zorginstellingen), in het bijzonder de katholieke sectorraad, is betrokken geweest bij de totstandkoming van de herziene tekst. Allen die hebben bijgedragen aan een verbeterde tekst worden hartelijk bedankt voor hun inzet.

Moge deze tekst een bijdrage leveren aan betere zorg voor allen, die een beroep doen op een geestelijk verzorger, waar en wanneer dan ook.

24 jan. 2015

Feest van St. Franciscus van Sales

+ Everard de Jong

Bisschop-referent voor het categoriaal pastoraat

1 Geestelijke verzorging als categoriaal pastoraat

1.1 Het belang van het categoriaal pastoraat voor Kerk en samenleving

Onderwerp van dit vademecum is het categoriaal pastoraat vanuit de Rooms-Katholieke Kerk. Het categoriaal pastoraat is gericht op speciale doelgroepen, en omvat in het algemeen talrijke deelgebieden van het leven en werken van de Rooms-Katholieke Kerk, met name in de sectoren waar het bekend staat onder de benaming 'geestelijke verzorging': de zorgsector, de justitiële sector en de krijgsmacht. Vaak bevinden deze zich op het snijvlak tussen Kerk en samenleving. Dat is ook wat het categoriaal pastoraat zo boeiend maakt. Het geloof moet hier vorm en inhoud krijgen in de maatschappelijke werkelijkheid van het moment. Geestelijke zorg voor mensen, de diepere motivaties van andere mensen om zich hiervoor in te zetten, existentiële zinvragen en ethische dilemma's, de individuele mens en zijn behoefte aan gemeenschap, dit alles komt hier samen. Hier treedt het geloof uit zijn veilige huls van kerkelijke instituties en begeeft het zich in het publieke domein. Rooms-Katholieken kunnen daarbij met trots de woorden van het Tweede Vaticaans Concilie citeren: "Vreugde en hoop, verdriet en angst van de mensen van vandaag, vooral van de armen en van hen, die hoe ook, te lijden hebben, zijn evenzeer de vreugde en de hoop, het verdriet en de angst van de leerlingen van Christus: er is werkelijk niets bij mensen te vinden dat geen weerklank vindt in hun hart" (*Gaudium et Spes*, § 1).ⁱ Deze diep menselijke betrokkenheid op de ander, ongeacht zijn levensstaat of geloofsovertuiging, is en blijft kenmerkend voor het rooms-katholieke geloof.

De bovengenoemde woorden van het Concilie hebben ook na bijna vijftig jaar nog niets van hun betekenis verloren. Zij leiden ook nu nog de Kerk als volk van God tot nieuwe en verdiepende inzichten. Zij zetten aan om ontwikkelingen in de hedendaagse maatschappij op hun werkelijke merites te beoordelen, zonder vooropgezette meningen of prematuur oordeel. Ook de Rooms-Katholieke Kerk kan leren van wat in de maatschappij wordt nagestreefd en ontwikkeld. Tegelijkertijd moet worden onderkend dat veel van wat zich in de hedendaagse maatschappij voordoet, niet aan deze waarden en normen beantwoordt. Ook kunnen de humanistische en geestelijke grondslagen van deze hoge idealen niet als vanzelfsprekend worden beschouwd. Mede daarom mag de stem van de Rooms-Katholieke Kerk in het debat over fundamentele waarden en normen niet ontbreken.

De Rooms-Katholieke Kerk beschouwt de beleving en verkondiging van het rooms-katholieke geloof als een grondrecht, waaruit in bijzondere omstandigheden een recht op geestelijke verzorging volgens de eigen geloofsrichting voortvloeit. Deze bijzondere omstandigheden doen zich nadrukkelijk voor in de sectoren van de zorg, justitie en krijgsmacht. De oprichting van rooms-katholieke en protestantse pastorale diensten hield daarom nauw verband met de bescherming van de fundamentele rechten van mensen in een kwetsbare positie. Inmiddels zijn deze diensten veelal uitgegroeid tot in godsdienstig en levensbeschouwelijk opzicht pluriform samengestelde diensten geestelijke verzorging. Het besef ten aanzien van en de erkenning van het recht op godsdienstige bijstand zijn echter geleidelijk verwaterd. Toch is de reële nood in deze drie sectoren niet wezenlijk anders dan destijds. Er zijn nog steeds zeer veel mensen die door ziekte, psychische stoornis, handicap of door ouderdom in een afhankelijke en kwetsbare situatie worden gebracht. Deze situatie van het op anderen aangewezen zijn kan bij hen gemakkelijk leiden tot psychische schade, gewetensnood of vernedering.

Het is van groot belang dat ook in de huidige tijd de fundamentele rechten van deze mensen worden onderkend en gehonoreerd. Voldoende middelen en menskracht om hen bij te staan zijn in de huidige tijd niet vanzelfsprekend en moeten voortdurend opnieuw veilig gesteld worden, zowel op lokaal als op nationaal niveau. Het is algemeen bekend dat op verschillende terreinen die tot de semi-overheid behoren de standaarden onder druk staan. Naast de zorg

ⁱ Tweede Vaticaans Concilie, *Pastorale Constitutie Gaudium et Spes*, 1965.

is het onderwijs het meest bekende voorbeeld, maar van inrichtingen van justitie kan men hetzelfde zeggen. En ook bij de krijgsmacht, die immers opereert in internationale conflictgebieden die in een hoog tempo complexer worden, zijn de morele, politieke en organisatorische spanningen groot.

Dit vademecum richt zich tot de brede kring van betrokkenen bij de geestelijke verzorging, zowel katholieken als niet-katholieken. In de opbouw van de tekst is zo goed mogelijk rekening gehouden met de verschillende doelgroepen. Dit eerste hoofdstuk beoogt voor een brede kring betrokkenen en geïnteresseerden uiteen te zetten wat het categoriaal pastoraat vanuit de rooms-katholieke geloofstraditie inhoudt, en welke visie op geestelijke verzorging, met name in de zorg, daaruit voortvloeit. Het is onder meer bestemd voor werkgevers, vertegenwoordigers van de overheid, zorgverzekeraars, collega's van andere christelijke denominaties, beroepsverenigingen, wetenschappers, parochies en dekenaten. De hoofdstukken 2 en 3 hebben daarentegen een meer binnenkerkelijk karakter. Deze hoofdstukken bevatten pastorale richtlijnen en gedragsregels waarop rooms-katholieke geestelijk verzorgers mogen worden aangesproken. In hoofdstuk 2 komen meer theologische thema's aan de orde zoals: de kerkelijke zending, liturgie, verkondiging, catechese en moraal, in relatie tot de pastorale praktijk. Hoofdstuk 3 bevat regelgeving. Hoofdstuk 2 en 3 zijn zodoende beide primair bedoeld voor hen die beroepshalve in het categoriaal pastoraat werkzaam zijn.

Dit vademecum benadrukt de zending door Christus en door de plaatselijke bisschop, die fundamenteel is voor alle pastoraal handelen. Christus heeft, naar een woord van de Heilige Theresia van Avila, geen andere handen dan onze handen: door ons wil Hij aanwezig zijn, troosten, genezen, bevrijden, verzoenen en bemoedigen. Tegelijkertijd stoelt dit document op drie waarden die gezamenlijk het categoriaal pastoraat dragen: betrouwbaarheid, professionaliteit en herkenbaarheid. Met het oog op de kwaliteit en de goede naam van de dienstverlening vanuit de Kerk in de wereld van vandaag is een voortgaande en kritische bezinning op deze drie waarden noodzakelijk. Deze drie waarden zijn alle drie onmisbaar voor goede geestelijke verzorging en daarmee voor goede rooms-katholieke pastorale zorg.

Een ander belangrijk aandachtspunt van dit vademecum is de ontwikkeling van 'algemene' geestelijke verzorging, oftewel de tendens geestelijke verzorging enkel als beroep te zien en los van enige denominatie of levensbeschouwing. Dit is een ontwikkeling die om een veelvoud van redenen een halt moet worden toegeroepen. Niet de veronderstelde of reële gemeenschappelijkheid van de professie, maar de particulariteit van de gelovige identiteit van degene die geestelijke verzorging aanbiedt is een zuiver vertrekpunt voor het bieden van een adequate en respectvolle dienstverlening. In deze tekst wordt aangetoond dat oprechte kerkbetrokkenheid en betrouwbare zorgverlening elkaar juist veronderstellen en over en weer versterken. Kerkelijkheid en professionaliteit gaan hand in hand. Vandaar: 'herkenbaar en betrouwbaar pastoraat'.ⁱ

In het rooms-katholiek categoriaal pastoraat om pastorale zorg voor mensen in bijzondere omstandigheden. Door hun situatie dreigen dezen te worden afgesneden van persoonlijke begeleiding en steun – hier kortweg aangeduid als pastoraat – die overeenkomt met hun eigen geloof en levensovertuigingen, juist wanneer zij deze wellicht extra hard nodig hebben. Meestal gaat het om mensen in een bijzondere levensfase – ziekte, dakloosheid, invaliditeit, gevangenschap – maar het kan ook gaan om mensen met een bijzonder beroep, bijvoorbeeld

ⁱ Het feit dat 'professionaliteit' niet in de titel van dit vademecum is opgenomen, moet niet worden verstaan als teken van mindere waardering, het reflecteert eerder het feit dat dit vademecum voor rooms-katholieken een normstellende tekst is. Het gaat hier om rooms-katholieke normen voor geestelijke verzorging. Professionele normen voor pastoraat en geestelijke verzorging worden gevormd in een bredere discussie in de maatschappij en in de beroepsgroep; de Rooms-Katholieke Kerk is daar slechts één speler in. In deze discussie is nog veel in beweging, bovendien is ook de positie van de Rooms-Katholieke Kerk hierin nog niet uitgekristalliseerd. Het zou daarom niet gepast zijn met een stellingname te komen die enige finaliteit suggereert.

circusmensen en schippers. Ook de pastorale zorg voor migranten kan men beschouwen als een vorm van categoriaal pastoraat, al zijn de overeenkomsten met parochies veel groter. Het gaat de Rooms-Katholieke Kerk ook vanwege haar eigen roeping en opdracht ter harte als deze mensen niet kunnen worden bereikt.

Tegelijkertijd is het categoriaal pastoraat een onderdeel van het kerkelijke leven en de kerkelijke presentie in de samenleving waarin velen, vanuit ambt of beroep of vrijwillig, zich laten leiden door Christus' woorden: "Al wat gij gedaan hebt voor een dezer geringsten van mijn broeders hebt gij voor Mij gedaan" (Mt. 25, 40). Zij vertegenwoordigen de Rooms-Katholieke Kerk waar dat het meest nodig is, en waarborgen voor katholieke gelovigen de toegang tot de woordverkondiging en de sacramenten. In dit vademecum bieden de Nederlandse bisschoppen een leidraad en een beleidskader aan, waardoor het categoriaal pastoraat zich in al zijn verscheidenheid verder zal kunnen ontwikkelen en profileren binnen het geheel van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland.

1.2 *Plaatsbepaling van het categoriaal pastoraat*

1.2.1 **Verankering in de rooms-katholieke geloofstraditie**

De zorg voor zieken, gevangenen en militairen vanuit christelijke overtuigingen gaat terug tot de begintijd van het christendom. Ondubbelzinnig zijn de oproepen van Jezus in Mt. 25, 31-46 om zieken te verzorgen en gevangenen te bezoeken; in latere eeuwen zijn deze uitgekristalliseerd in de zeven werken van barmhartigheid. Deze zijn een blijvende inspiratie en stimulans voor christenen die goed willen doen aan anderen; door hun getuigend spreken en handelen wordt de traditie van christelijke barmhartigheid voortgezet.

Barmhartigheid is een bijbels en theologisch begrip dat zeer goed in staat is de eigenheid van het werk in het categoriaal pastoraat te omschrijven. Barmhartigheid drukt een beweging uit, een beweging van toenadering tot degene die hulp en zorg nodig heeft. Toegespitst op het pastoraat zou men kunnen zeggen: een pastorale attitude. Deze beweging veronderstelt dat men bereid is zich persoonlijk, dus als mens, te laten raken door de nood van de ander, waar die zich voordoet en ook wanneer die zich voordoet. Het veronderstelt ook actie: wie slechts geraakt wordt maar niet in beweging komt, is niet barmhartig, maar meestal zwak of zelfs hardvochtig. Ten slotte mag men zeggen dat barmhartigheid, juist waar het actie veronderstelt, ook impliceert dat de verhouding tussen degene die helpt en degene die hulp of zorg ontvangt weliswaar gelijkwaardig en wederkerig is, maar desondanks asymmetrisch is. Het is belangrijk dit gegeven te onderkennen, in zekere zin moet men zelfs zeggen dat het fundamenteel is voor moreel en professioneel verantwoord pastoraat. Soms kan deze asymmetrie in de persoonlijke verhouding een gevoel van eenzaamheid teweegbrengen. Hoe moeilijk soms ook, het is onderdeel van een spanning in pastorale relaties die niet kan worden weggenomen. Men kan deze spanning echter duiden als de prijs die de barmhartigheid vraagt; omwille van de liefde van God.

"Caritas Christi urget nos" (2 Kor. 5,14). De liefde van God, die ons is geopenbaard in de persoon van Jezus Christus, is het, die christenen motiveert en bezielt om op onwaarschijnlijke plaatsen hulp en bijstand te verlenen: in gevangenissen, legerkampen en oorlogsgebieden, zieken- en verzorgingshuizen, psychiatrische instellingen en vele andere plaatsen. Paus Benedictus XVI heeft in 2005 zijn eerste Encycliek, *Deus Caritas est*, gewijd aan het thema van de goddelijke liefde.ⁱ Ook al gaat de Paus vooral in op naastenliefde in een diaconale context, toch laat veel in deze Encycliek zich rechtstreeks toepassen op het categoriaal pastoraat, dat immers voortvloeit uit de liefde Gods die in Christus mens is geworden. Omwille van de liefde

ⁱ "God is Liefde". In: *Kerkelijke documentatie*, februari 2006. Ook op internet: http://www.katholiek nederland.nl/documents/2006/Deus_caritas_est2.pdf

die ons allen verbindt en tot één heilige Kerk maakt (Joh. 13,34-35) sprekende bisschoppen van Nederland hier de hoop uit dat allen die werkzaam zijn in het rooms-katholieke categoriaal pastoraat, vrijwillig of beroepsmatig, zich door deze tekst en de rijke schat aan bronnen uit Schrift en traditie zullen laten inspireren, hem zullen verbinden met hun dagelijks werk, en de Nederlandse Kerkprovincie zullen laten delen in de vruchten van hun contemplatie. De contemplatie is immers de plaats waar de ware herder zijn thuis heeft, waar hij de noden van anderen in zijn binnenste opneemt en, ook in moeilijke omstandigheden, aan God voorlegt (*Deus Caritas est*, § 7; vgl. Ps. 35, 13).

1.2.2 Vrijheid van godsdienst

In de drie grootste sectoren van het categoriaal pastoraat speelt de overheid een actieve rol, een rol die voortkomt uit waarden en overtuigingen waarvan het belang publiek erkend wordt. De overheid wil voor alle Nederlandse burgers vrije uitoefening van hun godsdienst garanderen, en in het bijzonder voor die burgers die door haar toedoen zijn afgesneden van de geloofsgemeenschap waartoe zij zich rekenen. De achterliggende gedachtegang is dat het recht op vrijheid van godsdienst dermate zwaar weegt dat de overheid een positieve plicht heeft ervoor te zorgen dat dit recht gegarandeerd is, ook daar waar andere rechten en vrijheden opgeschort worden, zodat niemand door de afwezigheid van geestelijke bijstand in gewetensnood hoeft te verkeren. Daarnaast geldt op basis van de Kwaliteitswet Zorginstellingen een wettelijk gegarandeerd recht op geestelijke verzorging voor hen die door ouderdom, ernstige ziekte of handicap permanent verblijven in instellingen met 24-uurs behandeling.

Daarom wordt op basis van de regelingen die de overheid heeft getroffen, vanuit de Rooms-Katholieke Kerk en vanuit andere geloofstradities en levensbeschouwingen in verschillende sectoren van de samenleving geestelijke verzorging aangeboden. Het gaat dan primair om de sectoren zorg, justitie en krijgsmacht. 'Geestelijke verzorging' is oorspronkelijk een juridische verzamelterm die alle vormen van begeleiding, liturgische viering en riten, vorming en morele ondersteuning vanuit de verschillende kerkgenootschappen en religies omvat. Hij wordt vrijwel uitsluitend in deze sectoren gebruikt. De term is nuttig, maar in veel gevallen voor misverstanden vatbaar. Hij wekt namelijk de verkeerde suggestie dat er één beroepsgroep bestaat waarbinnen er geen wezenlijke verschillen zijn in werkwijze of benadering, of men nu rooms-katholiek priester, diaken, of pastoraal werker is, of dominee, imam, pandit, humanistisch raadsman of rabbijn. Ondanks vele overeenkomsten is de geloofsinhoudelijke basis van hun werkzaamheden echter fundamenteel verschillend. Allen werken vanuit een eigen zelfverstaan als geestelijk verzorger, en worden gedragen door een geloofsgemeenschap, waarin zij zijn ingebed en die haar eigen geloofsinhoudelijke waarden en normen bepaalt.

De vrijheid van godsdienst heeft daarom niet alleen betrekking op de concrete zorg die wordt aangeboden, maar ook op de ambtelijke roldefinitie en de professionele ethiek van de zorgaanbieder, de geestelijk verzorger. Om deze reden is de term geestelijke verzorging in een tekst als deze, die de geloofsleer van de Rooms-Katholieke Kerk als uitgangspunt neemt, maar beperkt bruikbaar. Dit vademecum gaat daarom uit van het begrip categoriaal pastoraat (zielzorg), dat een veel sterkere inhoudelijke (dat wil zeggen theologische) draagwijdte heeft dan het begrip geestelijke verzorging. Vandaar ook de uitdrukking 'werkers in het categoriaal pastoraat' die regelmatig zal terugkeren.

Het standpunt van de Nederlandse bisschoppen is dat in de zorgsector alleen rooms-katholiek categoriaal pastoraat – dat wil zeggen pastoraat volgens de voorschriften van dit vademecum – kan gelden als rooms-katholieke geestelijke verzorging in de zin van de wet. Wie als rooms-katholieke patiënt of cliënt een beroep wil doen op geestelijke verzorging, heeft recht op zorg die aan deze normen voldoet. De Rooms-Katholieke Kerk ziet dit als een uitvloeisel van het recht op vrijheid van godsdienst.

De bisschoppen van Nederland pleiten voor authentieke en herkenbare pastorale bijstand voor rooms-katholieke ouderen en zieken. De richtlijnen die zij hiervoor ontwikkelen, beogen aan te sluiten bij de mogelijkheden voor de bescherming van de menselijke persoon en de persoonlijke gewetensvrijheid die de huidige tijd biedt. Moderne mensen vragen om zorg op maat en hebben daar recht op, ook als het om geestelijke verzorging gaat. Daar komt nog iets bij. De Nederlandse bisschoppen beschouwen het respect voor de godsdienst en diepste overtuigingen van alle burgers als een fundamentele democratische waarde. In de huidige pluriforme en multireligieuze maatschappij met al zijn spanningen is het van het grootste belang dat alle burgers ervan op aan kunnen dat het respect voor hun godsdienst en daarmee vergelijkbare fundamentele overtuigingen onvoorwaardelijk is, althans, zolang de rechtsorde gewaarborgd blijft. Dit respect dient juist dan zichtbaar en concreet te worden wanneer men zich in een kwetsbare en afhankelijke positie bevindt, bijvoorbeeld door ziekte of ouderdom. Voor dit belang willen de bisschoppen zich inzetten, en zij moedigen vertegenwoordigers van andere kerken, kerkgenootschappen en levensbeschouwingen graag aan hetzelfde te doen.

1.2.3 De eigen opdracht van het categoriaal pastoraat

Vanuit theologisch gezichtspunt is categoriaal pastoraat naar zijn aard een bepaalde vorm van zielzorg, *cura animarum*. Zielzorg is hier gelijk te stellen met pastoraat, vandaar: categoriaal pastoraat, echter in werkomgevingen die ook belangrijke diaconale kenmerken vertonen en die ook een daarbij passende attitude eisen. In Hoofdstuk 2 zal hierop nader worden ingegaan. Hier volstaat het te zeggen dat in het categoriaal pastoraat de opdracht van de Rooms-Katholieke Kerk tot dienstbaarheid overheerst. Zoals Christus een open vraag stelde aan de blinde bedelaar: "Wat wilt u dat Ik voor u doe?" (Lc. 18,41). Net zo zouden ook medewerkers in het categoriaal pastoraat open moeten staan voor alle en de meest veelzijdige hulp- en zorgvragen die hen bereiken. Het is in dat opzicht ook niet van belang wie een beroep op hen doet en of zij al dan niet gelovig zijn. Cruciaal is alleen dat ook daar waar belangeloos goed gedaan wordt, het pastorale handelen vanuit de Rooms-Katholieke Kerk zijn volledige 'transparantie tot op God' behoudt en niet wordt beschouwd als slechts een variant onder vele in het welzijnswerk (vgl. *Deus Caritas est*, § 31a).

Deze 'transparantie tot op God' is een moeilijk begrip. Ze streeft ernaar dat de objectieve morele en spirituele dimensies van werk- en leefsituaties in de samenleving, in de maatschappij, in een concrete instelling van categoriaal pastoraat, aan het licht worden gebracht (vgl. Joh 1,4-5,14; 3,19-21). Deze situaties zijn immers niet waardevrij, en kunnen niet naar willekeur worden beleefd. Mensen dragen er morele verantwoordelijkheid voor hun handelen. Men kan zelfs stellen dat het gewetensvolle handelen van mensen en de reflectie daarop een natuurlijk proces in gang brengen dat wegen opent naar God en de naaste, en daardoor bijdraagt tot de zelfverwerkelijking van de mens. Op deze basis kan ook het geloof van de Rooms-Katholieke Kerk tot zijn recht komen.

Op grond van het bovenstaande kan hier de oorspronkelijke opdracht van het categoriaal pastoraat worden geformuleerd. Aangezien het gaat om pastoraat ten behoeve van rooms-katholieke mensen in bijzondere omstandigheden, is de primaire taak van het rooms-katholieke categoriaal pastoraat het waarborgen van hun toegang tot de woordverkondiging en de sacramenten van de Rooms-Katholieke Kerk, en het verlenen van pastorale zorg naar behoefte. Dit is wat de Rooms-katholieke Kerk ziet als de kerntaak van rooms-katholieke geestelijke verzorgers, als medewerkers in het categoriaal pastoraat. De Rooms-Katholieke Kerk erkent het recht van katholieke gelovigen op de bijstand van de Kerk door Woord en Sacrament, in het bijzonder in noodsituaties. Dat wil zeggen: zij voelt zich voor hen verantwoordelijk.

Normaal gesproken ligt de verantwoordelijkheid om dit recht geldend te maken op het niveau van de parochiegemeenschap. In sectoren van categoriaal pastoraat is dit echter de taak van de rooms-katholieke geestelijk verzorgers, in nauwe afstemming met de overheid (m.n. bij justitie en de krijgsmacht) en zorginstellingen.

De taak van rooms-katholieke geestelijk verzorgers omvat echter veel meer. Zij werken immers meestal voor iedereen, zonder onderscheid. In bredere zin kan men de opdracht van dit katholieke categoriaal pastoraat daarom omschrijven als het pastoraal bijstaan van mensen in nood op een wijze die toegesneden is op hun situatie, en het helpen waarborgen van evangelische en humanitaire waarden in omstandigheden waarin deze het meest onder druk komen te staan. De samenleving als geheel is er zeer bij gebaat dat dit goed gebeurt. In de huidige praktijk vervullen rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat veelal een schakelfunctie in hun organisaties tussen management, personeel, en cliënten of doelgroep. Zij hebben een vrijplaatsfunctie en kunnen desnoods een ethisch of moreel dilemma of een misstand op een hoger niveau in de organisatie neerleggen. Daardoor nemen zij – in de mate waarin hen dit wordt toegestaan – mede verantwoordelijkheid voor de ethische dimensies van het functioneren van de organisatie waarin zij werken, en mogen daar dus ook (mede) op worden aangesproken. Als gelovigen en vertegenwoordigers van de Kerk doen zij allerlei ervaringen op in een bijzonder waarde-geladen en ‘waarden-volle’ omgeving. Zij verdienen dat naar hen geluisterd wordt, binnen en buiten de organisatie waar zij werken, en ook binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

Categoriaal pastoraat is, zoals al duidelijk is gemaakt, pastoraat ten dienste van bepaalde groepen in de samenleving. Eigen aan het categoriaal pastoraat is daarom het gespecialiseerde karakter, dat rooms-katholieke priesters, diakens en pastoraal werkers in staat stelt gericht in te spelen op de behoeften en zorgen van mensen, katholieken en niet-katholieken, die in een uitzonderlijke situatie verkeren. Dientengevolge biedt het categoriaal pastoraat uitzonderlijke mogelijkheden voor specialisering, dat wil ook zeggen professionalisering. Daarbij is en blijft het echter van groot belang dat de verschillende sectoren goed contact over en weer bewaren met het oog op de uitwisseling van kennis en vaardigheden.

Kenmerkend voor het categoriaal pastoraat in de meeste sectoren is tevens het regelmatige contact met niet-katholieken en randkerkelijken die de bijstand van de Rooms-Katholieke Kerk vragen, en met professionals in verwante disciplines. Te denken valt aan artsen, psychologen, maatschappelijk werkers, in sommige gevallen juristen, ethici en personeelsadviseurs. Ook werken geestelijke verzorgers met een zending vanwege de Rooms-Katholieke Kerk op veel plaatsen als collega’s samen met ambtsdragers van andere godsdienstige, religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond, als onderdeel van een dienst Geestelijke Verzorging. Zodoende staan medewerkers in het categoriaal pastoraat midden in de samenleving en worden direct geconfronteerd met wat daar speelt.

1.3 Karakterisering van het categoriaal pastoraat in de zorg

Kenmerkend voor de zorg is dat degenen voor wie deze zorg is bedoeld zich bevinden in een situatie van afhankelijkheid. De reguliere geestelijke zorg van de Rooms-Katholieke Kerk is voor hen niet toegankelijk of ontoereikend. Doorgaans is het juist deze situatie van afhankelijkheid en (daardoor) kwetsbaarheid die geloofsvragen en levensvragen oproept. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat hebben de taak ruimte en vrijheid te scheppen voor deze vragen en de gelovige beantwoording daarvan. Zij behoren daarbij de grenzen van hun eigen rol goed in het oog te houden, juist vanwege deze zelfde kwetsbaarheid en afhankelijkheid. In de woorden van Paus Benedictus XVI: “Wie in de naam van de Kerk liefdadigheid beoefent, zal nooit proberen de ander het geloof van de Kerk op te dringen. Hij weet dat de liefde in haar zuiverheid en onbaatzuchtigheid het beste getuigenis is voor de God waarin wij geloven en die ons tot liefde brengt. De christen weet wanneer het tijd is om over God te spreken en wanneer het beter is over Hem te zwijgen en eenvoudigweg de liefde te laten spreken” (*Deus Caritas est*, § 31c).

Een belangrijk onderscheid in het categoriaal pastoraat valt te maken tussen de sectoren waar de overheid zelf als formeel werkgever optreedt, te weten de sectoren krijgsmacht en justitie,

en de zorgsector waarin dat niet zo is. In het eerste geval is de kerk-staatverhouding rechtstreeks en voortdurend van invloed op de inrichting van het categoriaal pastoraat. In de zorgsector is dat slechts het geval in zoverre de wet (zoals reeds is aangegeven) de aanwezigheid van geestelijke verzorging verplicht stelt waar 24-uursbehandeling plaatsvindt. Ook stelt de overheid regels voor de bekostiging van deze zorg.

De zorgsector is verreweg de grootste. Zij bestrijkt een zeer breed gebied van zorg in ziekenhuizen, ouderenzorg (verpleeg- en verzorgingshuizen), zorg voor lichamelijk of geestelijk gehandicapten, psychiatrische instellingen, zorg bij revalidatie, centra van palliatieve zorg, en andere soortgelijke instellingen. Binnen deze sector vervangen grenzen steeds verder door de toename van extramurale zorg. Al deze vormen van zorg en veranderingen vragen van geestelijk verzorgers met een zending vanwege de Rooms-Katholieke Kerk eigen specialistische kennis en vaardigheden en inzet t.b.v. verdere scholing en begeleiding.

In zorginstellingen wordt de steun van de Rooms-Katholieke Kerk vaak intens beleefd. Er bestaat grote behoefte aan haar menselijke betrokkenheid, haar boodschap van heil en haar sacramenten. In zorginstellingen ontstaat vaak spontaan een intens gevoel van gemeenschap en lotsverbondenheid. Men deelt met elkaar hoop en teleurstelling, angst en verdriet. Het verschil tussen oud en jong, verward en helder, allochtoon of autochtoon verdwijnt. Dit ziet men zelfs in ziekenhuizen, waar patiënten slechts kort verblijven. Tegelijkertijd wordt in sommige instellingen het belang van geestelijke zorg vanuit de Rooms-Katholieke Kerk niet op waarde geschat. Dit uit zich bijvoorbeeld in de aanstelling van geestelijk verzorgers van om het even welke levensbeschouwelijke achtergrond. De financiële ruimte voor de inrichting van een kerkruimte is beperkt en vieringen staan laag op de lijst van prioriteiten. Aan medisch handelen wordt vaak een onevenredig hoge prioriteit toegekend. De laatste jaren vindt er een paradigmaverschuiving plaats. Door de aandacht voor het mentaal welbevinden in het zorgleefplan komt er meer ruimte voor zingeving, levensvragen, levensverhaal, levensbeschouwing en ethiek. Het is wenselijk dat over deze aangelegenheden het open gesprek tussen zendende instantie en management verder gaat, en waar nodig wordt hernomen.

De Rooms-Katholieke Kerk wil, vanuit haar evangelische zending, aan de zorg voor ouderen en zieken graag deze specifieke invulling blijven geven. Immers, geestelijke verzorging stelt hen in staat om zin te geven aan hun situatie, goed geïnformeerd de juiste keuzen te kunnen maken, en gemotiveerd te worden om - ook en juist in situaties van lijden en verlies van mogelijkheden - de menselijke waardigheid ten volle te blijven beleven. De mens leeft immers 'niet van brood alleen' (Lc. 4,4). In de moeilijkheden die hen overkomen, worden mensen uitgedaagd de ongekende diepten en mogelijkheden van hun leven tot uitdrukking te brengen. Wie wordt niet getroffen door de levenswijsheid van hen die veel beproefd, door hun relativeringsvermogen ten aanzien van de vergankelijke dingen van het leven, ja door de moed die zij uitstralen en waarmee men anderen aansteekt? We hoeven slechts te denken aan de patrones van de zieken, St. Lidwina van Schiedam (1380-1433) die, als voorbeeld van en voorspreker voor de zieken, juist door zich open te stellen voor de geestelijke zorg aan haar besteed, een enorm positieve instelling en aandacht voor haar naaste wist te ontwikkelen.

1.4 Strategische partners

1.4.1 Kerk en Staat

Het categoriaal pastoraat vanuit de Rooms-Katholieke Kerk werkt uiteraard niet in een vacuüm. Voor een Kerk die over de hele wereld is vertegenwoordigd is dat ten enenmale onmogelijk. De bisschoppen hechten er daarom aan dat het rooms-katholiek categoriaal pastoraat in Nederland zich mede laat leiden en inspireren door ontwikkelingen die wereldwijd plaatsvinden, binnen- en buitenkerkelijk, en het debat en de samenwerking zoekt. Ook kunnen goede banden tussen kerkelijke geledingen op plaatselijk, diocesaan of landelijk niveau met hun

maatschappelijke partners en uiteraard met geestelijke verzorgers zelf in belangrijke mate bijdragen tot handhaving van het niveau en de kwaliteit van rooms-katholieke geestelijke zorg.

In relatie tot de sectoren die in dit vademecum centraal staan, is allereerst de Nederlandse Staat, in het bijzonder de Rijksoverheid een belangrijke partner. Deze is zowel wetgever als werkgever. Binnen het kader van de in Nederland gegroeide verhoudingen tussen Kerk en Staat draagt de overheid medeverantwoordelijkheid voor de beschikbaarstelling van geestelijke verzorging. Dit doet zij in de sectoren krijgsmacht en justitie door zelf als werkgever op te treden, en in de zorgsector door instellingen en verzekeraars bij wet tot facilitering te verplichten. De Rooms-Katholieke Kerk volgt met grote betrokkenheid en belangstelling het handelen van de overheid in beide hoedanigheden.

De beschikbaarstelling van pastorale zorg in de sectoren justitie en krijgsmacht is naar het oordeel van de Bisschoppenconferentie in het huidige bestel over het algemeen goed gewaarborgd. Met betrekking tot de zorgsector past een meer kritische noot. Sinds de invoering van de Kwaliteitswet Zorginstellingen in 1996 wordt aan zorginstellingen en verzekeraars een hoge – té hoge – mate van vrijheid gelaten om het recht op geestelijke verzorging concreet gestalte te geven, zodat her en der de vraag rijst of de rechten van zorgbehoevenden zo wel voldoende gewaarborgd zijn. Bedacht moet worden dat de verantwoordelijkheid voor het waarborgen van grondrechten primair berust bij de Staat, en niet bij maatschappelijke instellingen die vaak geneigd zijn minder stringente maatstaven te hanteren als overheidsorganen. Echter, ondanks bovengenoemde kanttekening hecht de Bisschoppenconferentie zeer aan goede samenwerking en wil zij zich ervoor inzetten deze voort te zetten tot nut van beiden. Het besef van gescheiden en niet tot elkaar te reduceren verantwoordelijkheden, op basis van de scheiding van Kerk en Staat en de vrijheid van godsdienst, biedt daarvoor een solide basis. Zo zullen ook af en toe voorkomende verschillen van inzicht tot telkens betere dienstverlening kunnen leiden in de sectoren waarin de Rooms-Katholieke Kerk pastoraal actief is.

1.4.2 Werkgevers, opleidingsinstellingen en de beroepsvereniging

Naast de overheid zijn de werkgevers onmisbare strategische partners. Te denken valt aan besturen van zorginstellingen en hogescholen of universiteiten, maar zeker ook aan directies van inrichtingen van justitie en commandanten van militaire bases of krijgsmachtonderdelen waar werkers in het categoriaal pastoraat actief zijn. In het huidige bestel wordt met name in de zorgsector veel overgelaten aan de verantwoordelijkheid van werkgevers. De Nederlandse bisschoppen doen dan ook een dringend beroep op hen deze verantwoordelijkheid serieus te nemen. Naast formatieplaatsen zijn ook de zichtbaarheid van geestelijk verzorgers en facilitering door middel van geschikte gespreksruimtes van zeer groot belang. Het zal de kwaliteit en de aantrekkelijkheid van zorginstellingen als woon- en werkomgeving alleen maar ten goede komen wanneer de toegang tot geestelijke verzorging gewaarborgd is voor alle betrokkenen.

Ook de erkende theologische opleidingen op universitair- en HBO niveau zijn belangrijke strategische partners, in het bijzonder die waar ook kerkelijke graden kunnen worden behaald. De Bisschoppenconferentie hecht er zeer aan dat de kwaliteit van de opleiding voor het categoriaal pastoraat te allen tijde gehandhaafd blijft en dat er adequate mogelijkheden geboden worden voor gespecialiseerde nascholing en supervisie. De Nederlandse Kerkprovincie heeft grote behoefte aan goed opgeleide theologen die vanuit een authentiek, reflectief gekend en doorleefd geloof de heilzame leer van de Rooms-Katholieke Kerk kunnen toelichten in zeer uiteenlopende situaties.

Uiteraard zijn ook beroepsverenigingen belangrijke partners, in het bijzonder de rooms-katholieke sector van de VGVZ. De Rooms-Katholieke Kerk heeft als zendende instantie verantwoordelijkheid voor het rooms-katholieke pastoraat in de zorg. Vandaar dat de bisschoppen hierin enerzijds normerend optreden, maar tegelijkertijd ten allen tijde bereid zijn te luisteren naar en in gesprek te gaan met vertegenwoordigers van de priesters, diakens, en pastoraal

werkers die in het categoriaal pastoraat actief zijn, over alle aangelegenheden en zorgen die er bestaan. Zij benadrukken echter dat pogingen om het rooms-katholieke categoriaal pastoraat overwegend of uitsluitend te definiëren in termen van een professionele rol (als geestelijk verzorger) en niet in relatie tot enig kerkgenootschap, met veronachtzaming van de wezenlijke verschillen tussen godsdiensten en kerkelijke tradities, onverdedigbaar zijn in het licht van het geloof van de Rooms-Katholieke Kerk.

1.5 *Ambt en professionaliteit in het categoriaal pastoraat*

1.5.1 **Noodzakelijkheid van de kerkelijke zending**

In 1999 hebben de Nederlandse bisschoppen de beleidsnota *Meewerken in het pastoraat* gepubliceerd.¹ Deze nota was primair bedoeld voor het parochiepastoraat. Zijdelings werd in deze nota verwezen naar het categoriaal pastoraat (§ 6.2, p. 32) en naar het belang van professionaliteit in deze sectoren. Ook gaf de nota aan dat alle bezoldigde werkers in het pastoraat moeten worden beschouwd als kerkelijke ambtsdragers, ongeacht of zij priester, religieus, diaken of pastoraal werker zijn (tekstkader voor § 4). Deze beleidsnota is ook van toepassing op het categoriaal pastoraat. Ook niet-gewijde medewerkers in het categoriaal pastoraat gelden dus naar Nederlands spraakgebruik als kerkelijke ambtsdragers.

Een noodzakelijke voorwaarde voor deze ambtelijke status is de kerkelijke zending. Deze wordt wel aangeduid als een volmacht-competentie. De zending is noodzakelijk voor het op professionele wijze verlenen van rooms-katholieke geestelijke verzorging in de zin van de wet, of men nu priester is, diaken, religieus of lekenangelovige. In het pastoraat bij de krijgsmacht en Justitie is de kerkelijke zending een aanstellingsvoorwaarde; intrekking van de kerkelijke zending door de bisschop is daarom een ontslaggrond.

In de zorgsector is de situatie in de praktijk minder eenduidig. Als men als bezoldigd geestelijk verzorger namens de Rooms-Katholieke Kerk in een zorginstelling actief wil zijn, stellen de bisschoppen de kerkelijke zending als voorwaarde. Anders wordt niet voldaan aan de eis die de Kwaliteitswet Zorginstellingen stelt ten aanzien van passende geestelijke verzorging. Zonder zending is men geen ambtsdrager en niet bevoegd tot het verlenen van geestelijke verzorging; in dat geval hebben zorgvragers een gegronde reden aan te dringen op de bijstand van een ander die wel volledig bevoegd is.

De geloofsinhoudelijke betekenis van de kerkelijke zending en de gangbare procedures komen in het volgende hoofdstuk aan de orde. Op deze plaats is het wel zinvol te benoemen wie in de ogen van de Rooms-Katholieke Kerk als geestelijk verzorgers kunnen worden aangemerkt. Geestelijk verzorgers vanuit de Kerk zijn religieuzen, priesters, diakens en pastoraal werkers (mannen en vrouwen) die met een zending van de bisschop professioneel actief zijn in het categoriaal pastoraat. Zij hebben allen hun eigen nauwkeurig te onderscheiden kerkrechtelijke status en pastorale bevoegdheden. De pastorale zorg die zij aanbieden in zorginstellingen, inrichtingen van justitie en krijgsmachteenheden dient te worden beschouwd als geestelijke verzorging vanuit de Rooms-Katholieke Kerk, in de zin van de wet. Overigens: ook wanneer zij, bijvoorbeeld in zorginstellingen, niet werken op basis van een betaalde aanstelling, mag van hen worden verwacht dat zij voldoen aan de professionele normen die in dit vademecum worden uiteengezet.

¹ De Nederlandse Bisschoppenconferentie, Beleidsnota 'Meewerken in het pastoraat', Utrecht, SRKK, 1999 (39 pp.), *Kerkelijke Documentatie* 121 jg. 27(1999), 337-376

Ook vrijwilligers zonder theologische opleiding kunnen een bijdrage leveren aan adequate geestelijke verzorging, bijvoorbeeld als buitengewoon bedienaar van de Heilige Communie en door het assisteren bij liturgische vieringen. In dit geval geldt dat de normen zoveel mogelijk naar analogie moeten worden toegepast, en dat een daarvoor aangewezen priester, diaken, pastoraal werker of geestelijk verzorger als eindverantwoordelijke behoort op te treden.

In deze samenhang stellen de bisschoppen dat de procedure tot verlening van de kerkelijke zending een waarborg is voor de professionele en persoonlijke kwaliteiten van de zorgverlener. De realiteit is immers dat de Rooms-Katholieke Kerk (mede) verantwoordelijk wordt gehouden voor de kwaliteit van de geboden zorg, ook al is het zo dat geestelijk verzorgers werken met een grote mate van eigen verantwoordelijkheid. Men komt bij het werken in instellingen immers veelvuldig in aanraking met niet-katholieken en vertegenwoordigt daarom op de werkplek de Rooms-Katholieke Kerk. Het ligt dan ook voor de hand dat de Rooms-Katholieke Kerk, in de persoon van de plaatselijke bisschop of zijn vertegenwoordiger, mede een oordeel velt over de kandidaten die zich voor een functie als rooms-katholiek geestelijk verzorger aandienen. Bovendien gaat het in de regel om kandidaten die reeds langer bekend zijn bij het betrokken bisdom, waarvan men het studietraject, de eventuele werkervaring in het basispastoraat en de persoonlijke ontwikkeling heeft kunnen volgen. (Een gezonde persoonlijke en geestelijke ontwikkeling en een geregeld gebedsleven zijn voor het werk als rooms-katholiek geestelijk verzorgers in een zorginstelling uiteraard een basisvoorwaarde.)

1.5.2 Onafhankelijk, professioneel en betrokken

Werkers in het categoriaal pastoraat (geestelijk verzorgers) hebben een uitzonderlijke en in sommige opzichten ambivalente functie. Als bij uitstek 'normatieve professionals' bevinden zij zich van nature in een spanningsveld tussen verschillende waarden en belangen: enerzijds omdat zij bijdragen aan het nut en het doel van de organisatie en zich loyaal en solidair opstellen, anderzijds omdat zij vanuit hun betrokkenheid bij de doelgroep een kritische distantie bewaren voor het geval er zich onaanvaardbare situaties voordoen die gesignaleerd en aangepakt moeten worden. Daarbij kan het voorkomen dat leidinggevenden namens de Rooms-Katholieke Kerk andere standpunten innemen dan leidinggevenden van de organisatie waar rooms-katholieke geestelijk verzorgers werken. Daar staat tegenover dat werkers in het categoriaal pastoraat door effectief en discreet invulling te geven aan hun vrije rol, zich een eigen gezag kunnen verwerven dat in crisissituaties een grote steun en hulp kan zijn, ook voor de leiding van de organisatie.

Door de bisschop gezonden werkers in het categoriaal pastoraat hebben een ambtsgeheim en kunnen een beroep doen op het verschoningsrecht. Dit maakt het hun mogelijk beschikbaar te zijn voor allen die een beroep op hen willen doen: zij kunnen namelijk niet worden verplicht gevoelige of belastende informatie door te geven. Ook kennen zij het beginsel van vrije toegang tot autoriteiten. Het beginsel is zeer oud, maar in de huidige tijd nog uiterst relevant. Het behelst dat men de mogelijkheid heeft een probleem of een misstand die op lager niveau ondanks herhaald aandringen niet op bevredigende wijze wordt opgelost, op een hoger niveau neer te leggen. In uitzonderlijke gevallen kan men gaan tot het hoogste niveau van directie of politiek. Het is echter duidelijk dat dit een groot beroep doet op de moed, discretie en zorgvuldigheid van de betrokken medewerker.

Het is als regel wenselijk dat geestelijk verzorgers, al dan niet rooms-katholiek, op passende wijze geïntegreerd zijn in de organisatie van tewerkstelling en zich niet nodeloos onderscheiden door afwijkende regelgeving, arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden. Het is niet wenselijk dat de ambivalentie die in zekere zin eigen is aan dit werk wordt versterkt door externe omstandigheden (bijvoorbeeld gescheiden huisvesting of administratie). Dit vergroot namelijk de onzekerheid van mogelijk zorgbehoevenden, en daarmee de drempel om een beroep te doen op de geestelijk verzorger. Ook voor leidinggevenden en collega's van andere disciplines kan dit verwarrend werken. De andere kant van de medaille is dat geestelijk verzorgers

er goed aan doen zo helder mogelijke informatie te verschaffen over hun werkwijze, en met name over de regels die gelden voor het ambtsgeheim.

Dit roept als vanzelf de vraag op naar de mate waarin rooms-katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat aanspreekbaar zijn op hun professionele handelen. Het staat uiteraard eenieder vrij over een bepaald facet van het functioneren van een medewerker een gesprek aan te gaan. Desgewenst kan ook contact worden gelegd met de leidinggevende van de betrokken medewerker in de kerkelijke hiërarchie. Echter, het is niet aan de organisaties waar geestelijk verzorgers werken om te bepalen wat goede rooms-katholieke zorg is voor rooms-katholieken. Alleen de Rooms-Katholieke Kerk kan een definitief oordeel vellen over de kwaliteit van het pastoraat dat de door haar gezonden medewerkers verzorgen. Zij is immers de enige die een goede afweging kan maken tussen alle relevante geloofsinhoudelijke en professionele criteria, hoe belangrijk het oordeel van andere betrokkenen (collega's, functioneel leidinggevend) ook is, zij positief of negatief. Dit laat onverlet dat deze afweging kan zijn ingebed in een dialoog met het management van de betreffende organisatie.

Het is daarom niet alleen een aandachtspunt voor de Rooms-Katholieke Kerk, maar ook in het belang van de werkgever, dat medewerkers in het categoriaal pastoraat niet geïnstrumentaliseerd worden door de praktische, strategische, financiële of politieke belangen van de organisatie waarin zij functioneren. Uiteraard houden zij terdege rekening met de diverse aspecten van de bedrijfsvoering – de loyaliteit ten opzichte van de voorwaardenscheppende organisatie vereist dat – maar toch moeten deze ondergeschikt blijven aan het 'primaire proces' van pastorale zorgverlening, waarin de menselijke persoon centraal staat. Het feit dat medewerkers in het categoriaal pastoraat alleen het belang en het welzijn van deze mensen voor ogen hebben, draagt ertoe bij dat de betrokken gesprekspartners in vrijheid de keuzes kunnen maken die uiteindelijk henzelf en hun naasten tot heil strekken.

Om dezelfde reden moet men zich krachtig verzetten tegen een zienswijze die het dienstwerk in het categoriaal pastoraat al te gemakkelijk opvat als 'een baan als alle andere', en die professionaliseringscriteria van verwante beroepen zonder meer toepast op priesters, diakens en pastoraal werkers. Natuurlijk zullen theologen, werknemers en allen die de kwaliteit van geestelijke verzorging ter harte gaat met veel interesse de ontwikkelingen volgen die plaatsvinden in verwante takken van hulp- en zorgverlening, en daar zoveel mogelijk aansluiting bij zoeken. Er zullen zich echter telkens weer gevallen voordoen waarin dat niet mogelijk is.

Rooms-katholieke én andersgelovige geestelijk verzorgers ontwikkelen, afzonderlijk en in gezamenlijkheid, benaderingen en methoden die een herkenbaar pastoraal zorgaanbod mogelijk maken. Hun aanbod is doorgaans zeker evenwaardig aan dat van andere hulp- of zorgverleners. Zij worden in dit proces gevoed door ontwikkelingen in de theologie en door de dialoog met collega's van andere overtuigingen en in verwante vakgebieden. De eigen zending en roeping vanwege de Rooms-Katholieke Kerk blijft hierbij echter haar unieke plaats behouden. De rijke schat van het geloofsgoed van de Rooms-Katholieke Kerk is geen eenzijdig uitgangspunt, maar veeleer een gevoelig instrument en een breed referentiekader, waarvan de waarde reeds lang bewezen is. Het is de taak van de rooms-katholieke priester, diaken of pastoraal werker om vanuit het geloof en de leer van de Rooms-Katholieke Kerk dat aan te reiken wat voor de ander tot nut en heil kan zijn. Met de woorden van Christus in het Evangelie: 'Daarom is iedere Schriftgeleerde die onderwezen is in het Rijk der hemelen gelijk aan een huisvader, die uit zijn schat nieuw en oud te voorschijn haalt' (Mt. 13,52).

1.6 Recente ontwikkelingen

1.6.1 Een veranderende werkomgeving

Allerlei sectoren binnen de overheid en semioverheid zijn de laatste jaren veelvuldig geconfronteerd met beleidsmatige en organisatorische veranderingen. De belangrijkste overgang is wellicht de introductie van marktwerking in de vorm van vraag- in plaats van aanbodsuring, maar allerlei andere vormen van “rationalisatie” (protocollering, benchmarking, outsourcing, rankings, etc.) hebben eveneens verstrekkende gevolgen. Deze veranderingen zijn vaak in hoog tempo ingevoerd, met een teleurstellend tekort aan aandacht voor de ervaring en kennis van professionals op de werkvloer. Toch moet worden aangenomen dat hiermee een nieuwe weg is ingeslagen in de organisatie en bedrijfsvoering van instellingen die tot de overheid en semi-overheid behoren.

Dit vademecum is daarom een geëigende plaats enkele observaties te formuleren over enkele van de bovengenoemde ontwikkelingen. De morele leer van de Rooms-Katholieke Kerk is hiervoor de belangrijkste inspiratiebron. Daarnaast is een belangrijke bron gelegen in de sociale leer van de Kerk, die door de heilige Paus Johannes Paulus II met kracht is bevorderd en bij de tijd is gebracht, onder meer in de Encyclieken *Laborem exercens* (1981), *Sollicitudo rei socialis* (1988) en *Centesimus annus* (1991). Deze documenten zijn ook de basis voor het *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, dat in 2004 op verzoek van de Paus is uitgegeven door de Pauselijke Raad voor Rechtvaardigheid en Vrede, en in 2008 ook in het Nederlands is verschenen.¹ Paus Benedictus XVI heeft de rooms-katholieke sociale leer verrijkt met *Caritas in veritate* (2009). Voor de zorg voor zieken en stervenden is met name de brief *Salvifici doloris* (1984) van belang.

De sociale leer van de Kerk is een corpus van teksten dat - op grond van de algemeen-menselijke basiswaarden: waardigheid van de menselijke persoon, solidariteit, subsidiariteit en het algemeen welzijn - bijdraagt tot reflectie, oordeelsvorming en concrete actie. Deze traditie kan helpen om de dagelijkse realiteit met nieuwe ogen te bezien. Het is daarom te hopen dat het *Compendium* ook in Nederland een stimulans zal zijn voor een verdergaande en kritische reflectie vanuit het geloof op ontwikkelingen in de samenleving en de wereld om ons heen.

1.6.2 De menselijke persoon: autonomie en afhankelijkheid

De veranderingen die op veel terreinen van de semi-overheid zijn doorgevoerd, hebben zowel een bedrijfsmatige als een sociaal-filosofische (en daarmee ethische) dimensie. Zij moeten leiden tot efficiënter en meer kostenbewust werken en tot het tegengaan van bureaucratie. Daarnaast spelen bepaalde liberale waarden een rol in de besluitvorming, in het bijzonder de wens de autonomie van de klant (de ontvanger van zorg) te vergroten. Dit geldt in het bijzonder voor de introductie van marktwerking, en de daarmee gepaard gaande overgang van aanbodnaar vraagsturing. De Rooms-Katholieke Kerk beoordeelt deze ontwikkelingen tegen de achtergrond van haar waardering van de mens als persoon, zoals in het onderstaande duidelijk zal worden.

Vooraf: de overheid en de instellingen die van haar afhankelijk zijn maken uiteraard hun eigen afwegingen, die democratisch gecontroleerd worden en getoetst in het publieke debat. De Rooms-Katholieke Kerk erkent de eigen verantwoordelijkheid van deze instellingen, maar participeert in het publieke debat op grond van haar eigen waarden en normen. Zij volgt haar Heer door haar sympathie en voorkeur voor wie arm en kwetsbaar zijn; zij mogen niet de dupe worden van goedbedoelde maar risicovolle en zelfs schadelijke veranderingen. De ijkpunten van het categoriaal pastoraat zijn de barmhartigheid en de menslievendheid, de trouw en de

¹ *Compendium van de sociale leer van de Kerk*. Brussel: Licap, 2008 (Oorspronkelijke uitgave: Rome, Libreria Editrice Vaticana, 2004).

solidariteit die concreet zichtbaar worden. Dit geldt zowel voor de praktijk als voor de intellectuele doordenking ervan.

Het denken in termen ontleend aan de markt en het bedrijfsleven biedt zeker mogelijkheden op organisatorisch vlak, ook voor de voortgaande ontwikkeling en profilering van de rooms-katholieke geestelijke verzorging. Dit vademecum getuigt daarvan. Ook de nastrevenswaardigheid van grotere efficiëntie en minder bureaucratie in de wereld van de zorg is voor iedereen evident. Minder zeker is dat deze verbeteringen langs deze weg ook behaald worden. De ervaring leert dat vitale communicatielijnen in organisaties soms al te makkelijk worden doorsneden en dat medewerkers soms de noodzakelijke instrumenten om hun werk goed te doen, uit handen worden genomen. Wat ook de achtergrond moge zijn van de gemaakte afwegingen, in laatste instantie blijft de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van zorg in het algemeen, en van de toegang tot geestelijke verzorging op grond van het recht op vrijheid van godsdienst in het bijzonder, berusten bij de overheid. Deze verantwoordelijkheid laat zich niet outsourcen.

Het streven naar grotere autonomie van zorgbehoevenden door middel van grotere keuzevrijheid is in de huidige samenleving courant. Voor een deel is dat zeker terecht. Keuzevrijheid kan worden opgevat als voortvloeiend uit een vrijheid en hiermee samenhangende verantwoordelijkheid die in het mens-zijn verankerd zijn. Menselijke vrijheid en verantwoordelijkheid zijn verankerd in het persoon-zijn van mensen, en daarom van grote waarde. Toch is enige behoedzaamheid op zijn plaats. Het is lang niet gegarandeerd dat men door maatregelen die door meer keuzevrijheid de autonomie van mensen willen vergroten, bijdraagt tot grotere vrijheid. In veel gevallen neemt juist de afhankelijkheid toe, bijvoorbeeld door de grote hoeveelheid keuzes die moeten worden gemaakt en de grote hoeveelheid informatie die daarvoor vaak nodig is.

Tevens kan het goedbedoelde streven naar grotere autonomie gemakkelijk leiden tot een te beperkte visie op de menselijke vrijheid en waardigheid. Vrijheid mag niet worden gereduceerd tot "de willekeurige en ongecontroleerde uitoefening van de persoonlijke autonomie" (*Compendium van de sociale leer van de Kerk*, § 199), ook is de waardigheid van de mens groter dan dat zij zou worden weggenomen of zelfs maar verminderd door een beperking van zijn persoonlijke autonomie. De Rooms-Katholieke Kerk gelooft dat de mens een schepsel van God is. Daaraan ontleent hij zijn unieke waardigheid. Deze is daarom onvervreemdbaar. Concreet betekent dit, dat de waarde van een mensenleven niet afhangt van wat de mens kan of weet, maar van wie hij is. Deze waardigheid is intrinsiek en onvervreemdbaar, en niet afhankelijk van de mogelijkheden tot communicatie. Overigens is ook de geestelijk of lichamelijk zeer beperkte mens onverminderd in staat tot betekenisvolle relaties. Gelukkig komt hiervoor binnen de zorgpraktijk (domein mentaal welbevinden en menswaardige zorg) meer aandacht en wordt er meer en meer gekeken naar het belang van zingeving en de rol van het sociale netwerk van de cliënt.

Het blijft nodig de realiteit onder ogen te zien: in de laatste levensfasen – net als in de eerste – is persoonlijke autonomie veelal een fictie. Maar ook (relatief) gezonde mensen kunnen door ongeval, shock, verwarring of ziekte voor zwaarwegende keuzes worden gesteld die zij alleen niet verantwoord kunnen maken, met als gevolg dat de onzekerheid alleen maar toeneemt. Zo worden hulpbehoevenden belast met een extra verantwoordelijkheid waar zij vaak niet goed mee kunnen omgaan. De onbewijsbare gedachte dringt zich op dat de fundamentele menselijke realiteit van afhankelijkheid, nood, en pijn door het vernieuwingsbeleid van de laatste jaren op krampachtige wijze wordt verdrongen. In de rooms-katholieke mensvisie worden mensen niet primair als individu gezien, onafhankelijk van hun sociale context, maar als persoon: middelpunt en subject van diverse menselijke relaties. Dit brengt een geheel andere wijze van kijken naar mensen en naar zorg met zich mee, zoals aandacht voor de ziel en voor de rol die intentionaliteit en betrokkenheid vervullen in het leven van mensen. Het brengt ook aandacht voor de menselijke waardigheid en rechten van de mens met zich mee. Het persoonsbegrip behelst dat mensen steeds in deels niet gekozen, deels gekozen bindingen zijn ingebed. Één

van de consequenties van het persoonsbegrip is dat godsdienst en levensovertuiging, zingeving en moraal diep in de persoon verankerd zijn en van hieruit gestalte krijgen. Op grond daarvan is een economisering van de domeinen van godsdienst en levensovertuiging, zingeving en moraal onjuist en moreel dubieus, omdat deze het specifiek menselijke in de persoon geen recht doet maar instrumentaliseert.

1.6.3 Marktwerving, zorg en geestelijke verzorging

De introductie van marktwerving in de publieke dienstverlening door middel van vraag- en aanbodsturing roept – zoals hierboven is aangetoond – vele vragen op in het licht van de sociale leer van de Rooms-Katholieke Kerk. Deze raken ook de geestelijke verzorging zelf.

Marktwerving hangt zoals gezegd samen met vraagsturing en keuzevrijheid. In het verlengde hiervan moet ook de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging van patiënten en cliënten als een groot goed worden gezien. Ze behoort dit te zijn voor alle partijen in en om de gezondheidszorg: voor de patiënten zelf, voor de instellingen en daarbinnen werkzame beroepsgroepen, voor alle geestelijke verzorgers, en voor alle zendende instanties. Deze vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is niet primair de vrijheid van als *individu* opgevatte consumenten in een economisch proces om zorgproducten ‘in te kopen’, maar zij is een vrijheid die aan *personen* toekomt, aan mensen die intrinsiek in zingevende en moreel relevante sociale relaties en maatschappelijke bindingen zijn ingebed.

Zoals in het bovenstaande is opgemerkt, kan de verantwoordelijkheid voor de zorg niet zonder meer worden afgewenteld op de markt. Dat geldt in nog sterkere mate voor de verantwoordelijkheid voor het aanbieden van geestelijke verzorging. Zelfstandige instellingen zijn immers niet altijd bereid zichzelf de discipline op te leggen die staatsinstellingen kenmerkt in de omgang met religie en haar vertegenwoordigers, de geestelijk verzorgers. Met betrekking tot geestelijke verzorging kan marktwerving hoe dan ook nooit volledig zijn: staat én zorginstellingen hebben hierin immers een aanbodverplichting. En daar deze verplichting voortvloeit uit grondrechten waarvan de werking niet mag worden opgeschort, is zij niet afhankelijk van een expliciet geuite behoefte aan geestelijke verzorging.

Een beschrijving van zorgrelaties in termen van vraag en aanbod schiet om verschillende redenen tekort. Een fundamenteel bezwaar tegen een benadering vanuit bedrijfskundig oogpunt is de dreigende reductie van de relatie tussen zorgverlener en zorgbehoefte tot een puur zakelijke. Zoals in wetenschappelijke kring omstandig is beargumenteerd is er een wezenlijk verschil tussen een product en een dienst, waarbij in het laatste geval de vertrouwensband van de vrager met de dienstverlener een zeer belangrijke rol speelt. Naar rooms-katholieke opvatting zal het afsnijden van de natuurlijke band tussen zorgverlener en zorgbehoefte onvermijdelijk leiden tot verslechtering van de kwaliteit van de geboden zorg, tot verlies van motivatie en betrokkenheid van zorgverleners, en het risico op ziekte en overspannenheid bij hen vergroten. Met betrekking tot geestelijke verzorging geldt dit in nog sterkere mate.

Bovendien staat een beschrijving van pastorale zorg in termen van vraag en aanbod haaks op pastoraal-theologische benaderingen die gefundeerd zijn op persoonlijke relaties. Aangezien de inhoudelijke kwaliteit van pastorale zorg door deze benaderingen wordt gehandhaafd en verdiept, kan men constateren dat marktwerving conflicteert met inhoudelijke kwaliteitsbewaking. (Hetzelfde fenomeen doet zich voor met betrekking tot andere aspecten van de zorg, men denke bijvoorbeeld aan de financiële middelen die aan het primaire proces worden onttrokken voor marketing- en representatiedoelstellingen). De spanning tussen intrinsieke kwaliteit en marktwerving is een risico dat inherent is aan het gebruik van marktmechanismen.

Een voorbeeld uit de praktijk van de geestelijke verzorging is de wijze waarop over tijd en planning wordt gedacht. In pastorale benaderingen weet men dat men tijd moet nemen om

drempelverlagend te werken. Alleen zo kan men tijd en ruimte scheppen voor dat wat de zorg-behoevende werkelijk bezighoudt, maar wat deze mogelijk slechts met grote moeite in woorden kan vatten. Zo is in de beste pastoraal-theologische benaderingen het diepe besef uitgedrukt dat de mens een relationeel wezen is. De mens heeft juist niet aan zichzelf genoeg, maar is in zijn leven afwisselend helper en hulpbehoevend. De kwaliteit van het categoriaal pastoraat vanuit de Rooms-Katholieke Kerk vereist dat deze benaderingen alle ruimte krijgen, ook wanneer de effecten niet of slechts zeer moeilijk meetbaar en concretiseerbaar zijn.

De fundamenteel afhankelijke situatie van zorgbehoevenden, met name in zorginstellingen, vereist dat hen waar mogelijk de gelegenheid wordt geboden een vertrouwensband op te bouwen met zorgverleners. Maar voor alle zorgverleners is deze binding van levensbelang. Werknemers in de zorg hebben immers net als alle werknemers moreel recht op erkenning van het intrinsieke sociale en relationele karakter van hun werk, dat voor henzelf en voor hun levensvervulling van zo grote betekenis is. Voor rooms-katholieken raakt dit aan hun geloofsleven en hun geloofsidentiteit. De sociale leer van de Rooms-Katholieke Kerk verkondigt immers terecht dat de werknemer niet wordt gedefinieerd door het werk dat hij doet, maar door het feit zelf dat hij of zij subject is van de arbeidsrelatie, in overeenstemming met zijn persoonlijke roeping. Het is mede in het belang van de werkgever dat een werknemer zich gekend en gerespecteerd weet in zijn persoonlijke situatie, en in de dagelijkse betrekkingen die hij bij zijn werkzaamheden onderhoudt.

Al met al vertonen de ontwikkelingen van de laatste paar jaar een gemengd beeld. De politieke wens om door middel van marktwerking van vraag en aanbod een corrigerend middel in te brengen dat een autonome dynamiek heeft, leidt op het niveau van de werkvloer juist tot grotere onzekerheid en tot afhankelijkheid van externe partijen (bestuurders, beleidsmakers). De wens tot het bereiken van cultuurveranderingen in organisaties leidt vaak tot het verwijderen van *checks and balances* en daarmee tot het omgekeerde van het gedrag dat beoogd was, in elk geval op de korte termijn. De werkvloer is zodoende het kind van de rekening. Daar komt bij dat veel van wat vanuit de semi-publieke sectoren aan de samenleving wordt aangeboden als product vooralsnog ontsnapt aan de stringente kwaliteitsnormen die voor strikt commerciële producten wél gemeengoed zijn. Soms moet men constateren dat objectieve verslechteringen van dienst- en zorgverlening door versluijrende taal en jargon worden verhuld.

In het licht van alle veranderingen moet geestelijke verzorging een eigen plaats blijven innemen. Geestelijke verzorging verdraagt zich niet in alle opzichten met marktwerking, zeker niet wanneer die marktwerking zelf geen rekening zou houden met de eigen aard van geestelijke verzorging. Goede geestelijke verzorging is aanbod gestuurd – de geestelijk verzorger is onvoorwaardelijk aanwezig. Tegelijkertijd is ze volstrekt open wat betreft de invulling ervan. Door deze openheid ten opzichte van de invulling, én door de keuzevrijheid van de patiënt met betrekking tot de gelovige binding van de geestelijke verzorger, wordt de autonomie van de patiënt gewaarborgd.

De Rooms-Katholieke Kerk heeft een opdracht van de Heer ontvangen om het Evangelie te verkondigen, een opdracht die zij uiteraard poogt te realiseren, ook in de gezondheidszorg, bij de krijgsmacht en in inrichtingen van het Ministerie van Veiligheid en Justitie. Zij doet dit vanuit de overtuiging dat dit unieke en universele evangelie van onze Heer Jezus Christus en de daarop geënte zorg in beginsel voor alle mensen heilzaam is. Dit betekent uiteraard niet dat de boodschap zelf of de erop gebaseerde zorg mag worden opgedrongen aan wie er niet voor open staan. Maar vanuit het perspectief van de inhoud van het Evangelie, en de aard en inhoud van de daarop gebaseerde pastorale zorg, vertegenwoordigen marktwerking en de daarmee verbonden vraagsturing processen die zich moeilijk laten combineren met de diepgang, langzaamheid en subtiliteit van existentiële en religieuze zingeving – waarbij eerder woorden als geestelijke nood en verlangen passen dan behoefte of vraag in de zin van vraagsturing.

1.6.4 Geestelijk verzorgers in een veranderende werkomgeving

In aansluiting op het bovenstaande worden ook de priesters, diakens en pastoraal werkers in het categoriaal pastoraat van harte uitgenodigd de menselijke realiteit van de instellingen waarin zij werken en hun eigen rol daarbinnen, telkens weer te herijken in het licht van het Evangelie en de sociale leer van de Rooms-Katholieke Kerk. Dit zal ook deze instellingen zelf ten goede kunnen komen. In het bijzonder het eerder aangehaalde *Compendium van de sociale leer van de Kerk* van de Pauselijke Raad voor Rechtvaardigheid en Vrede zal in dit opzicht uitstekende diensten kunnen bewijzen.

De uitdagingen van het categoriaal pastoraat in deze tijd vereisen een herkenbare inzet vanuit de Rooms-Katholieke Kerk, en de bereidheid zonder schroom een kritische of controversiële positie in te nemen waar nodig. Op dit moment is de realiteit helaas vaak anders, mede omdat de bijdragen van geestelijk verzorgers vanuit verschillende levensbeschouwelijke tradities te gemakkelijk als uitwisselbaar worden gezien. Nogmaals, dit is een misvatting. Ondanks dat geestelijk verzorgers uit verschillende tradities in grote lijnen hetzelfde werk doen en voor een groot deel dezelfde professionele normen hanteren, is de geloofsinhoudelijke basis van waaruit zij opereren wezenlijk verschillend. Deze verschillen moeten gezien en gerespecteerd worden. Het veronachtzamen van deze verschillen daarentegen strookt niet met de visie van de Rooms-Katholieke Kerk op geestelijke verzorging als vorm van categoriaal pastoraat. Als iemand om een rooms-katholieke geestelijke verzorger vraagt, kan men niet zomaar een dominee of een humanistisch raadsman op hem of haar afsturen en beweren dat dit geen wezenlijk verschil uitmaakt. Bij sommige kwesties kan dit wel, maar bij andere niet: met name, op de grens van leven en sterven. Hierdoor komt naar rooms-katholieke opvatting het recht van gelovigen op de woordverkondiging en het ontvangen van de sacramenten in het geding, terwijl toch keuzevrijheid in dezen vanuit het grondrecht op adequate geestelijke verzorging de reden is dat het categoriaal pastoraat door de Nederlandse overheid en gemeenschap mogelijk wordt gemaakt.

De meest creatieve en meest vruchtbare inzet van rooms-katholieke geestelijk verzorgers in hun eigen werksituaties ontstaat waar zij zich doelbewust in het spanningsveld plaatsen tussen de organisatie en de rooms-katholieke traditie met zijn unieke sociale en morele leer, in het belang van degenen die aanspraak maken op zorg vanuit de Rooms-Katholieke Kerk. De Kerk is er immers van overtuigd mensen en organisaties iets goeds te bieden te hebben. Vandaar dat de inzet van dit document is de eigenheid van de rooms-katholieke pastorale zorg en de eraan ten grondslag liggende overtuigingen te benadrukken. De Nederlandse bisschoppen vragen werkers in het categoriaal pastoraat welwillend te staan tegenover dit streven en er hun volle medewerking aan te verlenen, in het vertrouwen dat de spanningen die deze benadering mogelijk genereert, vruchtbaar gemaakt kunnen worden en zo ten goede kunnen werken van de Kerk, de samenleving en niet op de laatste plaats het oecumenisch gesprek. Op deze manier zal een werkelijke ontmoeting mogelijk worden, die immers dan pas kan ontstaan, wanneer wezenlijke verschillen onder ogen worden gezien. (Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, *Unitatis redintegratio*, 1964, § 11)

1.7 Geestelijke verzorging vanuit rooms-katholiek perspectief

1.7.1 Een eigen perspectief

Het versterken van de band tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de geestelijk verzorgers die namens haar opereren is een belangrijk beleidsdoel van de bisschoppen. Met name in de zorgsector is er sprake van een grote urgentie in het waarborgen van adequate geestelijke verzorging vanuit de Rooms-Katholieke Kerk. Er is immers een groot aantal rooms-katholieke ouderen, die allen recht hebben op pastorale bijstand. Daarnaast is de zorgsector veel groter dan de sectoren justitie en krijgsmacht en meer decentraal georganiseerd, zodat het moeilijker

is op landelijk niveau afspraken te maken. Tenslotte bestaan er wat betreft het pastoraat in de zorg aanzienlijke verschillen tussen de afzonderlijke bisdommen.

Dit vademecum is bedoeld om de inhoudelijke basis te verschaffen voor het voortgaande gesprek tussen alle betrokken partijen, dat deze band kan versterken. Daarbij is er bewust voor gekozen de drie grootste sectoren van categoriaal pastoraat zoveel mogelijk gezamenlijk te behandelen, ondanks de wezenlijke verschillen tussen de sectoren onderling en de grote interne verscheidenheid die hen afzonderlijk kenmerkt. Een belangrijke overweging daarbij was de noodzaak een gezamenlijk begrippenkader te ontwikkelen.

1.7.2 De term ‘geestelijk verzorger’

Zoals in het begin van dit hoofdstuk is aangegeven, is de term ‘geestelijk verzorger’ nauw verbonden met het waarborgen van grondrechten, in het bijzonder het recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Van geestelijk verzorgers mag verwacht worden dat zij zich bewust zijn van de principiële argumentatie die hun aanstelling mogelijk maakt.

Zowel in de wetenschap als op de werkvloer is de neiging merkbaar het begrip ‘geestelijke verzorging’ als enig uitgangspunt te nemen van het reflectieproces, en daarbij alle wezenlijke verschillen tussen de religies en levensbeschouwingen te veronachtzamen. Iets dergelijks uit zich bijvoorbeeld in pogingen tot het ontwikkelen van een beroepsprofiel voor alle geestelijk verzorgers zonder enig onderscheid, door het ter discussie stellen van de noodzaak van het kerkelijke ambt en de zending, en zelfs het ontstaan van algemene geestelijke verzorging waarvoor geen zending vereist zou zijn. Ook in de bestuurlijke inrichting van diensten geestelijke verzorging op locatie komt men de misvatting tegen dat geestelijk verzorgers omdat zij hetzelfde werk doen, dus ook wel onderling uitwisselbaar zullen zijn.

Wanneer men zo redeneert, is het onmogelijk een adequaat startpunt te vinden voor systematische inhoudelijke reflectie over de aard en de opdracht van geestelijke verzorging. In plaats daarvan moet het startpunt van de reflectie gelegd worden binnen de verschillende religieuze tradities die ‘geestelijke verzorging aanbieden’, die alle de band tussen de hulpzoekende en de geestelijke zorgverleners vanuit hun eigen overtuigingen bereflecteren. In dit vademecum is het vertrekpunt van deze reflectie de leer van de Rooms-Katholieke Kerk. Dat neemt overigens niet weg dat met veel belangstelling is gekeken naar andere visies op geestelijke verzorging, met name die vanuit andere religies en levensbeschouwingen worden ontwikkeld.

Het gebruik van de term ‘geestelijke verzorging’ laat zich begrijpen vanuit het gegeven dat men moeilijk een christelijke term kan gebruiken voor zorg die vanuit vele religies en levensbeschouwingen wordt aangeboden. Toch blijft deze term vanuit theologisch oogpunt problematisch. Geestelijk verzorgers, van welke denominatie dan ook, hebben een persoonlijk geloof en een ambts- en taakopvatting die voortvloeien uit de opvattingen van hun zendende instantie. Vandaaruit wordt aan hun werkzaamheden invulling geven. Waar de specificiteit van deze ambtsopvattingen niet onderkend wordt, bestaat het risico dat de kwaliteit van de zorg door ondoordacht bestuurlijk ingrijpen wordt geschaad. Pas wanneer dit uitgangspunt helder is, kan op vruchtbare wijze gezocht worden naar mogelijkheden voor samenwerking tussen verschillende denominaties.

De Nederlandse bisschoppen staan dan ook kritisch tegenover het verschijnsel van algemene, niet-denominatiegebonden geestelijke verzorging. Het moet volgens hen steeds duidelijk zijn vanuit welk godsdienstig of levensbeschouwelijk kader – qua visie op geestelijke verzorging en haar doelstellingen, inhoudelijke waardeschalen, normering en toetsing – de geestelijk verzorger zijn dienst aan de lijdende mens aanbiedt. Een neutraal aanbod van geestelijke verzorging bestaat immers niet. Het is in het belang van de cliënt hierin geen onzekerheid te laten bestaan.

Het rooms-katholiek categoriaal pastoraat, bij uitstek het werkterrein van geestelijk verzorgers vormt een integraal onderdeel van het leven en de werkzaamheid van de Rooms-Katholieke Kerk. De Kerk draagt hiervoor een verantwoordelijkheid die zij nooit kan opgeven. Daarnaast hebben het gelovige engagement en de geestelijke vorming van een geestelijk verzorger, in loyaliteit en verbondenheid met de Rooms-Katholieke Kerk (een verbondenheid die uitdrukking vindt in de formele ambtelijke binding), een concrete inhoudelijke meerwaarde die de kwaliteit van de geleverde zorg ten goede komt.

1.7.3 Het beroepsprofiel van de rooms-katholieke geestelijk verzorger

Over taak, beroepsprofiel, domein en professionaliteit van de geestelijk verzorger zijn allerlei discussies gaande. Er is nog veel onduidelijkheid. De Rooms-Katholieke Kerk ziet haar geestelijk verzorgers echter primair als kerkelijk ambtsdragers; zij worden alleen om praktische redenen aangeduid als geestelijk verzorgers. Vandaar dat de Rooms-Katholieke Kerk afwijzend staat tegenover de ontwikkeling van een algemeen beroepsprofiel voor alle geestelijk verzorgers zonder onderscheid naar denominatie. Daarin kan immers de eigenheid van haar visie op pastoraat onvoldoende tot haar recht komen.

Natuurlijk zijn er wel competenties te noemen die min of meer gemeenschappelijk zijn voor alle of verreweg de meeste geestelijk verzorgers – te denken valt aan gespreksvaardigheden, het omgaan met vertrouwelijkheid, en vaardigheid in het leiden van groepen. Deze kunnen specifiek zijn voor een bepaalde sector of sector-overstijgend. Uit wat in het bovenstaande gezegd is, volgt al dat het meer dan voor de hand ligt dat men werkwijzen, methoden, en evaluatie-instrumenten uitwisselt tussen de verschillende sectoren en denominaties, zolang de inhoudelijke autonomie van de verschillende religies wordt gerespecteerd. Dat geldt ook voor de wijze waarop competenties worden geconceptualiseerd, waarbij geloofstaal een normatieve functie behoudt.

Er zijn ook zeker gemeenschappelijkheden op allerlei gebieden van het dagelijkse werk. Voorbeelden zijn: aandacht voor vragen die te maken hebben met crisiservaringen, met levensfasen, de rol die men speelt op de werkplek, ethische bewustwording. Zeer belangrijk is dat geestelijk verzorgers bij uitstek in staat zijn om proactief te werken, om zelf op zoek te gaan naar zorgen en noden die in een bepaalde situatie leven, en vervolgens in samenwerking met andere hulpverleners te zoeken naar een passend oplossingstraject.

Een belangrijke vraag is die naar het eigen specialisme van de geestelijke verzorging in relatie tot andere hulp- of zorgverleners. Als vuistregel zou men kunnen stellen dat een geestelijk verzorger juist dan in beeld moet komen als iemand met een dilemma wordt geconfronteerd dat niet onmiddellijk (of zelfs in het geheel niet) concretiseerbaar, beheersbaar, bespreekbaar of oplosbaar is, en dat de betrokkene als persoon ernstig raakt. En ook dan, wanneer bijvoorbeeld de sociale of professionele netwerken of de familieverbanden die iemand in normale omstandigheden ondersteunen, extreem belast raken of geheel wegvallen – door een crisis, een sterfgeval of andere ingrijpende gebeurtenis. Dit zijn de situaties waarbij een geestelijk verzorger, die immers geoefend is in het omgaan met vragen van contingentie en noodlot, als religieus ambtsdrager de meest aangewezen is om vanuit zijn spirituele en persoonlijke bagage een helpende hand te bieden. Het is overigens niet meer dan redelijk te noemen dat in dit soort situaties de bijstand van een professioneel gekwalificeerde geestelijk verzorger naar de keuze van de betrokkene voor vergoeding door zorgverzekeraars (eventueel werkgevers of uitkeringsinstanties) in aanmerking komt. Het voert echter te ver om dit hier verder uit te werken.

De term zingeving doet niet voldoende recht aan de evangelische bevlogenheid en het persoonlijk engagement van rooms-katholieke (en vele andersgelovige) zorgverleners. In een pastoraal ontmoetingsproces gaat het niet om 'zin' als iets dat los verkrijgbaar is, maar om

waarden en idealen als verzoening, zelfinzicht, berusting, loslaten en overgave. Het is de particulariteit van het pastoraal contact waarbij beide gesprekspartners ten volle zichzelf zijn, en niet een generieke omschrijving als 'zingeving', die de kern bepaalt van het categoriaal pastoraat vanuit de Rooms-Katholieke Kerk.

1.7.4 Persoonlijke en professionele competenties

Als bijdrage aan de discussie over professioneel verantwoord handelen, en als globale indicatie van wat van geestelijk verzorgers verwacht mag worden, volgt nu een korte bespreking van persoonlijke competenties en de wijze waarop deze kunnen worden verworven en verdiept.

Een voorbeeld van creatieve wisselwerking tussen verschillende theologische en medisch-psychologische disciplines is het ontstaan van trainingen Klinische Pastorale Vorming (KPV), een leertraject dat ook voor de academische theologiebeoefening en het basispastoraat zeer vruchtbaar is gebleken. Nog steeds is de KPV-benadering in zijn verschillende gedaanten een gangbaar nascholingstraject voor beginnende medewerkers in het zorgpastoraat. Het volgen van KPV-trainingen of daarop geënte trainingen moet van harte worden aangemoedigd. Men heeft hier de kans zijn pastorale attitude te louteren door de confrontatie met acuut leed, verlies, pijn en angst. In een dergelijke situatie voldoen geen antwoorden die niet gestoeld zijn op persoonlijke en doorvoelde levenservaring en authentiek geloof.

In de KPV en daarop geënte trainingen staat de persoon van de priester, diaken of pastoraal werker centraal. Vandaar dat hierbij zogenaamde personale competenties een bijzondere rol spelen. Deze worden als categorie nog wel eens over het hoofd gezien, vandaar dat een korte typering op zijn plaats is. Het gaat hier overigens niet om benoemingsvoorwaarden maar om ideaaldoelen waar men, meestal over meerdere jaren, met gerichte ondersteuning en pastorale supervisie naartoe kan werken. Het gaat om de volgende:

- Grote zelfkennis en emotionele rijpheid; grondige kennis van eigen sterke en zwakke punten in het pastorale handelen, en de eigen ontwikkelingsgang die ermee verband houdt. Vaardigheid tot zelfevaluatie na minder of juist bijzonder goed geslaagde werkervaringen. De vaardigheid en discipline om een veelzijdig netwerk te onderhouden van collega's die gerichte feedback kunnen geven.
- Gezond zelfrespect en waardering van eigen kunnen; een persoonlijk tot ontwikkeling gebrachte beroepsethiek en professionele integriteit; de vaardigheid de regie over de eigen werksituatie te nemen en te behouden, en de eigen professionele standaard te kunnen handhaven.
- Het vermogen in de werksituatie te anticiperen op situaties die raken aan zwakke plekken in de eigen kennis, vaardigheden of persoonlijke geschiedenis; tijdig kunnen zoeken naar adequate ondersteuning.
- Inzicht in het eigen profiel als theoloog, zowel wat betreft invalshoek en interesses als hermeneutische methodes en het benodigde niveau van parate kennis.
- Inzicht in de eigen ontwikkelingsgang van gelovige, niet-theologisch gevormde leek naar gezonden, professionele vertegenwoordiger van de Rooms-Katholieke Kerk; een volwassen, verzoende herinnering aan keuzes, crisismomenten, docenten, instituten en geestelijk begeleiders die deze ontwikkelingsgang, ten goede of onverhoopt ten kwade, hebben beïnvloed.
- Inzicht in traditionele en archetypisch beïnvloede patronen die beïnvloeden hoe men als medewerker in het pastoraat wordt waargenomen door zorgbehoevenden; de vaardigheid op een theologisch en ethisch verantwoorde wijze met deze effecten om te gaan.

Deze verwoording van personele competenties is niet bedoeld als sluitstuk van een discussie, maar als momentopname en stimulans voor verdere reflectie. Een uitwerking van noodzakelijke competenties zal per sector en dichter bij de 'basis' moeten plaatsvinden.

1.7.5 Geestelijke verzorging in het totale zorgaanbod

De leiding van een zorginstelling, en in sommige gevallen ook de leiding van een inrichting van justitie, een militaire eenheid of departementale organisatie-eenheid, zal niet zelden geneigd zijn pastorale zorg te beschouwen als een onderdeel van het totale zorgaanbod. Op zichzelf genomen is dit een juist en prijzenswaardig standpunt. Zij kan daar echter ook de verkeerde gevolgtrekking aan verbinden dat zij zelf als eindverantwoordelijke en als werkgever vrijelijk kan beschikken over de invulling hiervan. Dit is te gemakkelijk gedacht, omdat men zo onvoldoende rekening houdt met de eigen verantwoordelijkheid van de Rooms-Katholieke Kerk voor haar boodschap en de zorg voor haar gelovigen. Geestelijk verzorgers handelen immers niet alleen onder eigen verantwoordelijkheid, maar ook onder die van de zendende instantie; in het geval van katholieke geestelijk verzorgers, de diocesane bisschop of de bisschop voor het Militair Ordinariaat. Deze moet in staat gesteld worden zijn inhoudelijke verantwoordelijkheid te kunnen waarmaken. Anders gesteld: als patiënten willen kiezen voor rooms-katholieke geestelijke verzorging, dan moeten ze die kunnen krijgen. Het feit dat de Rooms-Katholieke Kerk eigen eisen stelt aan de vormgeving en inhoud van de onder haar verantwoordelijkheid verleende pastorale zorg is onlosmakelijk deel van het pakket.

Het is zeker goed mogelijk de pastorale zorg vanuit de Rooms-Kerk te integreren in het totale zorgaanbod van instellingen. De christelijke inspiratie is immers fundamenteel geweest in het ontstaan van het hedendaagse zorgaanbod. Een optimale inbedding in de instelling vereist echter dat men, wanneer nodig, bereid is tot een zorgvuldige doordenking van de eigenheid van geestelijke verzorging en de loyaliteit die geestelijk verzorgers verbindt met hun eigen geloofsgemeenschap. De tijdsinvestering die deze doordenking vraagt zal zich royaal terugbetalen in de kwaliteit van het pastoraat en het geheel van de geboden zorg in de instelling.

Pastorale zorg vanuit de Rooms-Katholieke Kerk (en wellicht geestelijke verzorging in het algemeen) verschilt naar aard en werkwijze van andere soorten van zorg. In veel gevallen functioneert zij als begin- of eindstation van zorg. Katholieke geestelijk verzorgers kunnen proactief op zoek gaan naar zorgvragen en concrete noden die er leven onder pastوران, cliënten en op de werkvloer. Ook kunnen zij zorg bieden aan mensen voor wie geen andere (medische of sociaal-maatschappelijke) hulp meer baat, of die daarvoor onbereikbaar zijn geworden. Tenslotte dienen zij in actie te kunnen komen waar er gericht een beroep op hen gedaan wordt, om redenen die al dan niet met het geloof samenhangen. De zorg voor katholieken weegt daarbij uiteraard het zwaarst als hun primaire verantwoordelijkheid.

In sommige situaties is het van cruciaal belang dat alleen al het feit dat er een zorgvraag is geweest van een bepaalde persoon vertrouwelijk moet kunnen blijven. Dan valt dit gegeven dus onder het ambtsgeheim. Een correct optredende organisatie heeft hier begrip voor en vertrouwt op de professionele integriteit van de geestelijk verzorger. Dat betekent ook dat systemen van administratieve controle zo moeten worden ingericht dat ze de vertrouwelijkheid en professionaliteit dienen, niet onmogelijk maken.

Noodzakelijk voor een optimaal zorgaanbod, wanneer dit geïntegreerd wordt aangeboden, is dat de pastorale zorg niet achter een loket wordt weggestopt maar zelf in staat wordt gesteld contacten te leggen en een aanbod te doen. Geestelijk verzorgers kunnen zo de humaniteit en het succes van de organisatie waarbinnen zij actief zijn op een creatieve wijze dienen: hun onafhankelijkheid is in dit opzicht niet zozeer lastig, maar juist een voorwaarde en een voordeel. Van hen mag een kritische, onafhankelijke en creatieve opstelling worden verwacht, echter wel binnen het kader van voortdurende loyaliteit aan de organisatie van tewerkstelling, haar goede naam en haar beleidsdoelstellingen. Op deze manier leveren zij door hun pastoraat een maximale bijdrage aan de organisatie.

1.8 *Organisatie en communicatie van het pastorale aanbod*

Goede geestelijke zorg voor mensen in moeilijke omstandigheden is niet alleen afhankelijk van de kwaliteiten van de zorgverlener. Van bijzonder belang is ook de praktische en laagdrempelige organisatie van het pastorale aanbod, en effectieve communicatie die dit aanbod ondersteunt. Daarbij heeft men vaak te maken met zeer uiteenlopende verwachtingen. Soms is er wel acute nood maar nauwelijks een verwachting met betrekking tot enig aanbod van geestelijke zorg dat daaraan beantwoordt. Dan is het vooral zaak vertrouwen te winnen. In andere gevallen heeft men te maken met rooms-katholieken die wel een zorgverwachting koesteren ten aanzien van de kerkgemeenschap, maar niet zelf aan de bel trekken, die dus 'lijden in stilte'. Soms hecht de ontvangende organisatie sterk aan een in algemene termen geformuleerd zorgaanbod. Degenen die wél hechten aan een geprofileerd aanbod (hetzij rooms-katholiek hetzij van een andere levensovertuiging) worden daar gemakkelijk de dupe van.

Het is niet mogelijk een algemene oplossing voor deze uitdagingen te formuleren. Tot op zekere hoogte is het een kwestie van doelmatigheid: welke organisatie- en communicatievorm weet het best de reële nood die er aanwezig is naar boven te brengen. Ook zijn er wezenlijke verschillen tussen de sectoren, die niet in het bestek van dit vademecum kunnen worden behandeld. Bovendien is het subsidiariteitsbeginsel hier van toepassing: men moet niet op een hoger niveau willen aangeven hoe op lokaal niveau zaken geregeld moeten worden als dat niet noodzakelijk is. Toch is de organisatie van de geestelijke verzorging allesbehalve waardevrij. Ambtelijke normen en praktijkervaring over de grenzen van sectoren heen wijzen op bepaalde constante waarden die voor goede geestelijke verzorging van levensbelang zijn.

In het voorgaande is de beleidsvisie van de Nederlandse Bisschoppenconferentie op het categoriaal pastoraat (is geestelijke verzorging) reeds uiteengezet. Belangrijke waarden zijn herkenbaarheid en betrouwbaarheid als pastorale zorg namens de kerkgemeenschap, de Rooms-katholieke Kerk. Het bijhouden van kennis, de ontwikkeling van vaardigheden, de theorievorming over goede zorgverlening en het toepassen van supervisie en intervisie ondersteunt deze doelen, draagt bij aan kwaliteit, effectiviteit en verantwoording van het pastoraat en is daarom eveneens van grote waarde. De eigen katholieke identiteit mag niet ondergeschikt worden gemaakt aan algemeen geformuleerde, dwingende normen voor geestelijke verzorging. Dit geldt ook voor de communicatie en organisatie van het aanbod. Men moet als katholiek zichtbaar kunnen zijn.

1.8.1 Algemene kenmerken

Kerkelijke ambtsdragers (waaronder in dit verband naast priesters en diakens tevens bezoldigde pastoraal werkers worden begrepen) genieten van oudsher een grote bewegingsvrijheid. Deze komt hun toe op grond van hun status als ambtsdrager. Dit betekent ook, dat de plaats van geestelijke verzorgers in geïntegreerde zorgketens niet eenduidig is en sterk kan variëren al naar gelang de sector en de omstandigheden van de instelling. Pastorale zorg kan, om hedendaagse termen te gebruiken, zowel eerstelijns, tweedelijns als "nuldelijns" (pro-actief) worden vormgegeven. In feite zal in de meeste gevallen een combinatie gevonden moeten worden.

Wat betreft de organisatie van het categoriale pastoraat is een eerste vereiste de laagdrempeligheid. Men kan van mensen in nood geen grote inspanning vragen om een beroep te kunnen doen op een geestelijk verzorger. Wanneer men lichamelijk of geestelijk lijdt, bang is, in paniek is, of anderszins onder grote druk staat, zal men niet snel op het idee komen een geestelijke verzorger te raadplegen, zeker niet als men geen eerdere ervaring heeft met deze vorm van zorgverlening. Laat staan dat men zal insisteren op een geestelijk verzorger van de eigen

denominatie. Alleen wie een volledige religieuze socialisatie hebben ondergaan zullen spontaan vragen om een geestelijk verzorger van het eigen kerkgenootschap. Deze groep wordt echter steeds kleiner.

Soms hoort men van organisatievormen waarbij geestelijk verzorgers als het ware achter een loket worden weggestopt, al dan niet digitaal, en alleen op aanvraag geraadpleegd kunnen worden. Het behoeft geen verbazing te wekken dat dit geen grote respons oplevert: niemand belt makkelijk spontaan een telefoonnummer om over zaken van levensbelang, over existentiële vraagstukken te praten. Een verkeerde werkwijze betekent in dit geval dus effectief dat men mensen aan hun lot overlaat. Pas als de geestelijke verzorger een “mens is met een gezicht” en als zodanig zichtbaar en herkenbaar is, zal er een beroep op hem of haar worden gedaan.

Natuurlijk vereist dit zorgvuldige inzet van moderne communicatiemiddelen, zowel als ondersteunende instrumenten en als volwaardige pastorale media. Waar rooms-katholieken en andersgelovigen samenwerken is het van bijzonder belang dat de verschillende kerkgenootschappen hun eigen identiteit duidelijk zichtbaar maken en ook hun eigen communicatielijnen behouden. Dit sluit een effectief gezamenlijk optreden niet uit maar maakt dit juist mogelijk. Wanneer men de gedeelde waarde van de betrokkenheid op de ander in nood vooropstelt, zal het mogelijk zijn de eigenheid van de verschillende tradities te laten zien en daarbij tevens in goede harmonie samen te werken.

1.8.2 Territoriaal en categoriaal werken

Als binnen de gezondheidszorg verschillende geestelijk verzorgers in een team samenwerken, wordt doorgaans een territoriale werkverdeling gemaakt. De geestelijke verzorging wordt dan door een geestelijk verzorger van één enkele denominatie behartigd voor cliënten van alle denominaties, tenzij men expliciet vraagt naar een geestelijk verzorger van de eigen denominatie. Dit betekent dat geestelijk verzorgers niet de hele instelling, maar slechts een deel ervan, bijvoorbeeld om reden van efficiëntie, bepaalde afdelingen intensief begeleiden.

Er zijn verschillende overwegingen die aanleiding hebben gegeven voor het hanteren van een territoriale werkwijze. Te denken valt aan medisch gezien specialistische problematiek van patiënten, die vaak specifieke ervaring en training van geestelijk verzorgers vereisen. Dit is een legitieme wens, omdat hiermee zowel de cliënt als het personeel van de organisatie gericht ondersteund kunnen worden.

Er zijn nog andere situaties waarin een territoriale organisatie van geestelijke verzorging in het belang kan zijn van het rooms-katholieke pastoraat. Dit zou bijvoorbeeld het geval kunnen zijn wanneer een instelling op vrij grote schaal een laagdrempelige toegang tot geestelijke zorg wil waarborgen, bijvoorbeeld met het oog op bewustwording van ethische vragen, levensoriëntatie of levenseinde. Vaak speelt een element van “nuldelijns” pastorale presentie hierbij een rol, waarbij men zo informeel en onbevangen mogelijk zichtbaar en aanspreekbaar is voor de doelgroep. Dit vereist een relatief grote formatie aan geestelijk verzorgers, waarbij men kan veronderstellen dat rooms-katholieke ambtsdragers er een evenredig deel van uitmaken. De realiteit is echter vaak andersom: de vele locaties en het kleine aantal geestelijk verzorgers worden gebruikt als argument om territoriaal te werken.

Het risico dat aan deze territoriale manier van werken kleeft, is echter dat als iemand verblijft op een afdeling die begeleid wordt door een geestelijk verzorger van een andere denominatie, of door iemand waarvan de gezindte niet direct duidelijk is, deze cliënt niet meer de voor haar of hem passende begeleiding krijgt. Deze situatie is onwenselijk en niet naar de geest van de kwaliteitswet.

Deze situatie is alleen vermijdbaar wanneer de verschillende geestelijk verzorgers dermate professioneel zijn, dat zij deze situaties (h)erkennen en direct de geschikte collega weten in te schakelen. Wanneer die nog niet beschikbaar is, zullen zij, binnen de ethische kaders van de eigen levensovertuiging, zoveel mogelijk handelen naar de eigenheid van de levensovertuiging van de cliënt. Dit dringt des te meer waar cliënten niet meer in staat zijn – om welke reden dan ook - om te vragen naar een ‘eigen’ bedienaar. De geestelijk verzorger moet in die gevallen competent zijn om de eigenheid van de patiënt goed in te schatten. Dat kan alleen wanneer hij of zij niet zijn eigen eigenheid verhult achter een vage algemeenheid, maar die juist kent en formeel toont, en van daaruit het onderscheid naar de patiënt en cliënt toe praktisch kan hanteren. Een rooms-katholieke geestelijk verzorger moet dus in staat zijn een adequate basisverzorging te bieden aan mensen van een andere denominatie en op het juiste moment, en op de juiste zorgvuldige wijze, de cliënt kunnen overdragen. Dat mag ook verwacht worden van professionals van andere gezindten.

De bisschoppen zien mede om die reden de zending ook als een kwaliteitskenmerk: degenen die van hen een zending ontvangen worden geacht op de juiste wijze in deze aangelegenheden te kunnen handelen. Blijft staan dat deze territoriale wijze van werken van de rooms-katholieke geestelijk verzorgers vraagt dat ze hun eigen primaire doelgroep goed in het oog houden. Voor deze doelgroep zijn ze ook het beste toegerust.

Onze voorkeur verdient deze territoriale werkwijze niet. Integendeel. Ze werkt nogal eens in de hand dat rooms-katholieke geestelijk verzorgers hun doelgroep niet of onvoldoende bereiken. Vaak wordt onvoldoende duidelijk, welke geestelijk verzorger voor welke (rooms-katholieke) patiënt of cliënt verantwoordelijk is. Andere redenen om de categoriale werkwijze te prefereren zijn de volgende: De categoriale wijze van organiseren past om te beginnen veel beter bij de visie op categoriaal pastoraat als kerkelijke opdracht en verantwoordelijkheid. Ze dient de herkenbaarheid van het rooms-katholieke pastoraat als zodanig en heeft alleen al daardoor een meerwaarde. Daarnaast sluit deze het beste aan bij het ambtelijke karakter van de functie van geestelijk verzorger, dat onder andere blijkt uit zijn bewegingsvrijheid, vrijplaatsfunctie en ambtsgeheim. *Last but not least*, stelt deze benadering de voorkeuren van de gesprekspartners voorop. Dit is momenteel een leidend principe in de gehele gezondheidszorg. Kortom, de categoriale werkwijze is zowel principieel als theologisch juister, en sluit meer aan bij de algemene tendens in de gezondheidszorg om de cliënt centraal te stellen.

Nogmaals zij benadrukt dat het algemene niet in de plaats mag treden van het eigene, dat wil zeggen het rooms-katholieke. Het kan nooit zo zijn dat een patiënt als het ware wordt toebedeeld aan de geestelijke verzorger van de afdeling, en dus niet een direct beroep zou kunnen doen op een rooms-katholieke geestelijke verzorger. Vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk, zowel ambtsdragers als (lokale) bestuurders en diocesane gedelegeerden zullen de territoriale wijze van organiseren daarom altijd kritisch benaderen, om theologische zowel als zorginhoudelijke redenen. Hiermee is echter niet gezegd dat een vorm van territoriale organisatie in alle gevallen illegitiem is. Men zal echter de keuze hiervoor goed moeten onderbouwen, moeten aantonen dat deze in het belang is van de cliënten en patiënten, en het doorverwijzen goed geregeld hebben.

Organisaties die een vorm van geestelijke verzorging bekostigen, hebben vanzelfsprekend een belangrijke stem en een eigen verantwoordelijkheid voor wat betreft de doelmatige organisatie van het pastoraat en de communicatie daarover, bijvoorbeeld met het oog op de rechtmatige en doelmatige besteding van financiële middelen. Deze eigen verantwoordelijkheid moet erkend en serieus genomen worden. Echter, bedrijfseconomische sturingsmechanismen kunnen gemakkelijk als het ware de regie overnemen in het belang van controle en verantwoording. Dan moet de geestelijke verzorging zich plooiën naar de eisen van de verantwoording in plaats van omgekeerd. Een teveel aan controle verkeert zo in zijn tegendeel – waar de geestelijke verzorging overigens verre van uniek in is.

In de inleiding van deze paragraaf merkten wij op dat bij de organisatie en communicatie van categoriaal pastoraat het subsidiariteitsbeginsel kan worden gevolgd. Lokale verantwoordelijken, belanghebbenden en partners kunnen dus een actieve rol spelen in het bevorderen van de goede organisatie en communicatie van het pastoraat in de zorg. Te denken valt dan aan parochies en dekenaten, eventueel plaatselijke raden van kerken, aan patiëntenverenigingen en werknemersorganisaties zoals ondernemingsraden en vakbonden. Dit versterkt niet alleen de effectieve werking van het pastoraat, maar ook de betrokkenheid van de instelling bij de samenleving en vice versa. Bindingen tussen instellingen en de kerken kunnen voor alle betrokkenen vruchtbaar zijn.

1.8.3 Slotopmerkingen

Soms merkt men dat een territoriale wijze van organiseren al te snel of te gemakkelijk wordt gelegitimeerd met een opvatting van categoriaal pastoraat die primair diaconaal geïnspireerd is. Men ziet dan geestelijke verzorging als een vorm van algemene dienstverlening, waaraan een theologische visie op het categoriaal pastoraat als diaconale dienstbaarheid beantwoordt. Deze opvatting is theologisch gezien onjuist omdat zij blijk geeft van een te beperkte visie op wat rooms-katholiek pastoraat inhoudt. De bijzondere aandacht en verantwoordelijkheid voor de rooms-katholieken is een wezenlijk onderdeel van de taak en de zending van geestelijke verzorgers met een zending vanwege de Rooms-Katholieke Kerk. Als slechts wordt ingezet op de diaconale dimensie, is de kans groot dat geloofsgesprekken, samen bidden, sacramenten en sacramentaliën gemakkelijk buiten beeld verdwijnen. Bovendien wordt het handelen van werkers in het categoriaal pastoraat geregeerd door morele normen (zoals de plicht tot geheimhouding) die gebaseerd zijn op de pastorale praktijk, en niet op een diaconaal-charitatieve. In het volgende, theologische, hoofdstuk wordt hier dieper op ingegaan.

Categoriaal pastoraat en alle geestelijke verzorging begint bij overtuigingen, het ergens voor durven staan. Door ontmoeting en vertrouwelijk gesprek komen deze aan het licht (vgl. Joh. 3, 20-21). Als men de eigen overtuigingen ten achter stelt, verliest men ook die van de ander uit het oog. Het wordt daardoor moeilijker om op basis van de persoonlijke overtuigingen van beide partners het gesprek te zoeken over wat voor de ander wezenlijk is. Het is aan de Rooms-Katholieke Kerk om in kracht van de heilige Geest Gods waarheid te verkondigen die onder ons gekomen is in de persoon van onze Heer Jezus Christus is. De ontmoeting met onze Heer Jezus Christus in de ander is geen vrijblijvende maar een transformerende, die niet zelden een aanzet betekent het oude en vertrouwde achter te laten. Vanuit deze ervaring engageert de Rooms-Katholieke Kerk zich in het categoriaal pastoraat.

2 Pastorale richtlijnen

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen relevante inhoudelijke thema's aan bod komen. Veel is een herbevestiging van bestaand kerkelijk beleid of vloeit daar rechtstreeks uit voort. Soms zijn praktische regelingen kort beschreven om zo de gebruikswaarde van deze tekst te vergroten.

Men leze dit hoofdstuk niet als een theologie van het categoriaal pastoraat; zo is het niet bedoeld. Iets dergelijks zou ook zeer moeilijk zijn. Men zal, vanuit de ecclesiologie gedacht, altijd een verbinding moeten maken tussen de afzonderlijke sector (hoe rijk en divers ook) en de bredere kerkelijke context waarin deze functioneert, zowel op lokaal als op diocesaan en nationaal niveau.

Het categoriaal pastoraat in brede zin is een te groot en te divers gebied om in één theologische synthese te behandelen. Men zal altijd een middenweg moeten vinden tussen de eigenheid van de zorgsector en de verbindingen met het basispastoraat en met andere sectoren. Tal van thema's die hier worden besproken lenen zich voor verdere uitwerking. Men kan bijvoorbeeld denken aan de theologie van de kerkelijke zending en de ecclesiologische situering van het categoriaal pastoraat. In het nu volgende wordt echter een beleidskader aangeboden dat een noodzakelijke leidraad is om verdere theologische stappen te zetten in de doordenking van het rooms-katholieke categoriaal pastoraat. Daarbij is de band met plaatselijke kerkgemeenschappen, met hun talrijke activiteiten, en met het apostolisch ambt van de bisschop van wezenlijk belang.

Vele parochies en ook bisdommen hebben het moeilijk, om allerlei financiële en personele redenen. Toch moet het belang van het categoriaal pastoraat en zeer bijzonder de zorg voor mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking, zieken en ouderen onderstreept worden. Christus de Heer van de Kerk bemint zijn volk, en vooral diegenen onder hen die in nood zijn, zwak, hoogbejaard of naar geest of lichaam ziek zijn. Voor hen in het bijzonder geldt zijn liefde en medeleven. Waar de Kerk tekortschiet in zorg en aandacht voor deze mensen faalt zij schromelijk in haar opdracht. De parochies zouden de mogelijkheden moeten onderzoeken waarop zij dienstbaar kunnen zijn aan het welzijn van de mensen binnen de zorginstellingen in de buurt. Zo zal de evangelische boodschap worden waargemaakt.

De bisschoppen achten het wenselijk dat er, waar mogelijk, in ieder bisdom een bisschoppelijk gedelegeerde voor het categoriaal pastoraat wordt aangewezen, die de bisschop en de lokale geestelijk verzorgers ondersteunt bij het ter harte nemen van hierna te bespreken zaken.

2.2 Ambt en zending

2.2.1 De zending door Christus zelf

In het vorige hoofdstuk is reeds de noodzaak van de kerkelijke zending uiteengezet, en verduidelijkt welke ambtsdragers namens de Rooms-Katholieke Kerk als geestelijk verzorgers optreden. Daar kwam naar voren dat de kerkelijke zending zowel voorwaarde als waarborg is voor professioneel verantwoorde zorgverlening. Namens de Rooms-Katholieke Kerk, legt zij een solide verbinding met de bredere gemeenschap van de Kerk en het apostolisch ambt van de bisschop. Bovendien werd aangegeven dat zij in praktische zin de basis schept voor vrijheid van spreken in organisaties, evenals de mogelijkheid om terug te vallen op vertegenwoordigers van de kerkgemeenschap wanneer daar aanleiding toe is.

De bisschoppen van Nederland wijzen met nadruk op de intrinsieke waarde van de kerkelijke zending en het feit dat men gezond is in het geloof van de Rooms-Katholieke Kerk. Immers, de opdracht en de volmacht van christenen – alle christenen – om zich in te zetten voor hun naaste berust ten diepste in de zending door Christus zelf, die de basis vormt van het apostolaat en het gemeenschappelijk priesterschap. Allen die Christus liefhebben en zijn opdracht vervullen in het categoriaal pastoraat mogen zich door Hem geroepen en gezond weten. Deze zending is daarmee tegelijkertijd een oproep tot navolging. Zoals Paus Benedictus XVI het uitdrukte: “Christen zijn wordt niet in de eerste plaats bepaald door een ethische beslissing of hoogstaand idee, doch door een ontmoeting met een gebeurtenis, met een Persoon, die ons leven een nieuwe horizon en daarmee de beslissende richting geeft” (*Deus caritas est*, § 1).

Christus roept en zendt alle christenen tot dienstbaarheid aan hun naaste. De zending die de bisschop verleent ligt in het verlengde hiervan. Zij heeft echter ook een eigen karakter. Dit is in hoofdzaak tweeledig. Ten eerste bekrachtigt de zending het feit dat de gezonden geestelijk verzorger namens de bisschop als drager van een specifieke kerkelijke taak en opdracht (officium) een eigen verantwoordelijkheid heeft voor de zorg voor de rooms-katholieken in de instelling. Dat is immers zijn primaire zorg. Ten tweede bevestigt het de gezonden geestelijk verzorger in zijn opdracht aan allen in de instelling.

De beleidsnota *Meewerken in het pastoraat* is, zoals gezegd, ook richtinggevend voor het categoriaal pastoraat. Met name hetgeen in § 3 daarvan is gesteld is hier relevant. Toch moet ook in de context van de categoriale zielzorg kort worden gesproken over de onderscheiden rollen en verantwoordelijkheden van gewijde en niet-gewijde werkers in het pastoraat. Immers, de zending tilt de niet-gewijde pastoraal werkers niet als het ware uit boven hun status als leek, maar biedt hem of haar juist als lekengevolgelingen een erkende positie in de Kerk. Zij verrichten hun taken immers als leek, dat wil zeggen: als gedoopte en gevormde lidmaten van het Volk van God.

De Kerk is voor haar functioneren in de Nederlandse samenleving in vergaande mate afhankelijk van de medewerking van leken, vrijwillig en beroepshalve. De bisschoppen waarderen hun inzet en trouw zeer hoog. Het categoriaal pastoraat met zijn charitatief-diaconale karakter is bij uitstek een werkterrein waar priesters, diakens en pastoraal werkers eigen taken en mogelijkheden hebben, die niet in concurrentie met elkaar staan maar complementair aan elkaar zijn.

Pastoraal handelen dient te volgen uit wat men wezenlijk is, en uit wat men door het ontvangen van de sacramenten, het beoefenen van het gebed, geestelijke oefening en studie geworden is. De geformaliseerde kerkelijke zending, die wel een volmacht competentie wordt genoemd, is voor medewerkers in het categoriaal pastoraat een noodzakelijke en op de feitelijke werklocatie toegesneden verbinding met de sacramentele grondstructuur van de Rooms-Katholieke Kerk. Zij veronderstelt en bekrachtigt een geïntegreerd proces van professionele en geestelijke groei in liefde en in het geloof van de Kerk. Het is uiteindelijk de volwassen en evenwichtige geloofsidentiteit van de gezonden priester, diaken of pastoraal werker die hem (haar) in staat stelt authentiek, integer en professioneel te functioneren in de categoriale zielzorg, en niet een intellectueel aangeleerde methodiek, techniek of benadering. De eigen, unieke persoon is het instrument, met zijn mogelijkheden en beperkingen. Dit proces van gelovige groei gaande en vitaal te houden is overigens een voortdurende uitdaging voor alle werkers in het pastoraat, al dan niet gewijd, voor bisdommen, opleidingen en beroepsverenigingen.

Kerkelijke ending, professionaliteit en ambt zijn derhalve onlosmakelijk verbonden, maar toch wezenlijk verschillend. Een diaken, priester of pastoraal werker, die zich een rol aanmeet waarvoor hij kerkelijk niet de juiste bevoegdheid bezit) schendt niet alleen kerkelijke orde en regelgeving maar schiet ook tekort in professionele en gelovige integriteit.

Juist omdat uit wat en wie men is ook de voorschriften voor het handelen volgen, is het vastleggen van de formele binding tussen rooms-katholieke geestelijk verzorgers en de verantwoordelijke bisschop een noodzakelijkheid. De Rooms-Katholieke Kerk is naar zijn aard een gemeenschap, een lichaam, zoals de apostel Paulus zegt; het uitvallen of verlies van een van de ledematen is als een ziekte die het gehele lichaam aantast. Voor het waarborgen van zorgvuldige pastorale zorg op langere termijn, en voor het bestaansrecht van de beroepsgroep, is de binding met de geloofsgemeenschap uiteindelijk onmisbaar.

2.2.2 De kerkelijke zending: praktische bepalingen

De praktijk is dat eerst informele gesprekken plaatsvinden tussen geïnteresseerde kandidaten en de bisschoppelijk gedelegeerde, waarna een verzoek gedaan kan worden om de kerkelijke zending te verkrijgen. Uiteindelijk zal de bevoegdheid tot verlening dan wel intrekking van de kerkelijke zending altijd berusten bij de bisschop. Voor diens afweging is het van belang dat de kandidaat of medewerker praktiserend Rooms-Katholiek is, de leer van de Rooms-Katholieke Kerk onderschrijft en dienovereenkomstig handelt in de pastorale praktijk, en een levensstaat voert die met de leer van de Kerk in overeenstemming is.

Bij het in gang zetten van een sollicitatieprocedure worden de bepalingen en overwegingen in dit vademecum bij de kandidaat en de beoogd werkgever ter plaatse bekend verondersteld. Deze procedure is echter meer dan een formaliteit. Medebepalend voor de inrichting van de procedure is de wens wereldwijd geldende normen en richtlijnen voor rooms-katholiek pastoraat in Nederland op equivalente wijze toe te passen. Eenieder die zich aanbiedt moet zich ervan bewust zijn dat een zending de gezondene verbindt met een Rooms-Katholieke Kerk die wezenlijk universeel van karakter is. Het rooms-katholieke geloof verenigt mensen afkomstig uit vele zo niet alle volkeren, rassen en talen. Uiteraard mag iedere kandidaat voor het categoriaal pastoraat zijn (haar) eigen persoonlijkheid inbrengen, maar niet op een zodanig eigenzinnige wijze dat daardoor de zichtbare eenheid van de Rooms-Katholieke Kerk en de herkenbaarheid van de pastorale dienst voor geloofsgenoten in de verdrukking komen. Men krijgt de zending op grond van het geloof van de Kerk; dit geloof is de oorsprong en de norm van het gezonden worden.

2.2.3 De kerkelijke zending in het zorgpastoraat

Op dit moment bestaat er geen gestandaardiseerde procedure voor het aanvragen van een kerkelijke zending vanwege de Rooms-Katholieke Kerk voor het pastoraat in een zorginstelling. De bisschoppelijk gedelegeerde van het bisdom waar de instelling zich bevindt is het aanspreekpunt.

De bisschoppen betreuen het dat in de huidige praktijk de kerkelijke zending veelal als een formaliteit, of, in sommige gevallen, zelfs als niet wenselijk wordt beschouwd. Omwille van de volgende redenen vinden zij dat een gerichte inspanning tot verbetering wenselijk is:

- Bij ernstige ziekte en/of hoge ouderdom bereiken mensen de levensfase, waarin medische zorg slechts ten dienste staat (of althans behoort te staan) van een waardig sterven. Loslaten en overgave aan God zijn dan kernwoorden. In deze fase is de pastorale bijstand van de Kerk voor rooms-katholieken zeer belangrijk en in feite een hoofdbestanddeel van de zorg die zorginstellingen een stervende nog kunnen bieden.
- Geestelijke verzorging voor wie in een situatie van nood en afhankelijkheid verkeert is een kwestie van humaniteit. In een dergelijke situatie heeft eenieder er recht op dat aan zijn geestelijke nood vanuit de eigen levensbeschouwelijke opvattingen wordt tegemoetgekomen. Dat betekent dat wie in een dergelijke situatie aanspraak maakt op geestelijke verzorging vanuit de Rooms-Katholieke Kerk, erop moet kunnen rekenen dat deze aangeboden wordt.
- Het streven naar optimale 'klantgerichtheid' in de zorg versterkt deze overweging. Geestelijke verzorging wordt algemeen erkend als waardevol onderdeel van de totale

zorg die aan zorgbehoevenden geleverd wordt. Wie rooms-katholieke geestelijke verzorging nodig heeft, moet ervan uit kunnen gaan dat hierin voorzien wordt.

- De Rooms-Katholieke Kerk wordt – terecht – aangesproken op de kwaliteit van de zorg die haar medewerkers in het categoriaal pastoraat leveren, zolang zij handelen binnen de normen die de Kerk stelt. Het is daarom niet meer dan redelijk dat zij tijdig de kans krijgt in gesprek te gaan met de kandidaten die zich aandienen en te oordelen over hun kwalificaties.
- De procedure voor de kerkelijke zending is niet alleen een toetsing van de katholiciteit in geloof, leven en praktijk van kandidaten, maar ook een instrument voor pastorale kwaliteitsbewaking. De procedure bevordert de pastorale en professionele integriteit; zoals bij elke vorm van certificering mag er een kwaliteitsimpuls voor het pastoraat van verwacht worden.
- Toegesplitst op rooms-katholieke zorginstellingen: wanneer een rooms-katholieke instelling niet bereid is te voorzien in rooms-katholieke pastorale zorg, verloochent deze daarmee haar identiteit. Zij snijdt zich af van de creatieve impuls die het rooms-katholieke sociale denken en haar ethische opvattingen in zich bergen (zie hierover hoofdstuk 1, § 1.4). Soms is het voor een instelling niet (meer) mogelijk een eigen personele voorziening voor geestelijke verzorging te treffen. Goede contacten tussen de instelling en een bisdom kunnen hier misverstanden voorkomen.

De bisschoppen roepen alle betrokken instellingen op het recht op passende geestelijke verzorging serieus te nemen en geen rooms-katholieke geestelijk verzorgers in dienst te nemen die niet mee willen werken aan een procedure tot verkrijging van de zending of die daarvoor niet in aanmerking kunnen komen.

2.3 *Oecumene en interreligieuze samenwerking*

2.3.1 **Oecumene**

De bisschoppen van Nederland willen bijzondere aandacht geven aan de banden tussen de christelijke kerken en kerkgenootschappen die in het categoriaal pastoraat actief zijn. Het zou een verlies zijn als de aanzet voor verdergaande profilering van het rooms-katholieke categoriaal pastoraat die zij hiermee beogen te geven, zou worden misverstaan als een afwijzing van de onderlinge samenwerking. Een vruchtbare oecumenische dialoog vereist op de eerste plaats authenticiteit en de bereidheid te staan voor de leer van de Rooms-Katholieke Kerk. Zonder dat is geen werkelijke uitwisseling mogelijk. Enkele belangrijke kerkelijke documenten kunnen dienen als voorbeeld hoe men kan zoeken naar oecumenische toenadering zonder de eigen traditie tekort te doen, met name het *Oecumenisch Directorium* (1993). Deze tekst probeert in de toepassing van beginselen en normen recht te doen aan, enerzijds, “de werkelijke gemeenschap in het leven van de Geest die reeds onder christenen bestaat en die tot uitdrukking komt in hun gebed en eredienst”; en anderzijds, aan “het onvolkomen karakter van deze gemeenschap vanwege de verschillen in geloof en denkwijze die niet te verenigen zijn met het zonder voorbehoud delen van de geestelijke gaven” (*Oecumenisch Directorium*, § 104).

Een document van meer recente datum dat eveneens als voorbeeld van oecumenische inspanning genoemd mag worden is het rapport van de derde fase van de internationale theologische dialoog tussen de Katholieke Kerk en de WARC (Wereldbond van Hervormde/Gereformeerde Kerken) (1998-2005), “De kerk als gemeenschap van gemeenschappelijk getuigenis van het Koninkrijk Gods”.ⁱ Ten slotte moet ook het waardevolle *Handboek voor de spirituele*

ⁱ Verschenen in Nederlandse vertaling in *Kerkelijke Documentatie* jg. 36, no. 4-5, 30 mei 2008

oecumene van kardinaal Walter Kasper (2006) hier vermeld worden.¹ Deze documenten verdienen het om met aandacht bestudeerd te worden, en dat natuurlijk bij voorkeur in een oecumenisch verband.

Het categoriaal pastoraat kan, zoals reeds eerder gesteld, worden getypeerd als pastoraat met en voor mensen in bijzondere omstandigheden – omstandigheden die veelvuldig een oorzaak van geestelijke nood zijn. Pastoraat vanuit verschillende christelijke denominaties betekent in gezamenlijkheid zoeken naar gelovige antwoorden in deze situaties. De basis hiervoor is gelegen in de overtuiging dat haar vertegenwoordigers door de wederzijds erkende trinitaire doop reeds in Christus ten diepste met elkaar verbonden zijn, ongeacht de verschillen in ecclesio-logie, ambts-theologie en sacramententheologie die een volledige eenheid vooralsnog in de weg staan. Met andere woorden: wat wel gedeeld kan worden mag ook genoemd worden, en kan de basis vormen voor allerlei vormen van programmatische samenwerking tussen geestelijk verzorgers van verschillende christelijke denominaties.

Daarmee is een belangrijk uitgangspunt geschetst voor de rooms-katholieke inbreng in de oecumene. Vanuit een oecumenische gezindheid zullen rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat steeds pogen de oecumene zo te organiseren dat deze op verantwoorde wijze gestalte kan krijgen. Dit is een levensvatbaar alternatief voor enerzijds het negeren van verschillen tussen denominaties en anderzijds het volstrekt gescheiden optrekken of zelfs concurreren met elkaar. Of oecumene in het categoriaal pastoraat vruchtbaar is, hangt behalve van een oecumenische mentaliteit zeker niet minder af van de wijze waarop de oecumene georganiseerd wordt. Waar dit zorgvuldig en juist gebeurt, stimuleren geestelijk verzorgers van verschillende christelijke denominaties de volle en waarachtige ontplooiing van elkaars geloofsidentiteit en pastorale identiteit, ten behoeve van de geestelijke belangen van de mensen die zich aan hun zorg toevertrouwen, en identificeren zij deelterreinen in het categoriaal pastoraat waarop intensiever kan worden samengewerkt.

In een gezonde oecumenische cultuur is er geen sprake van assimilatie, en nog minder van het als irrelevant verklaren van verschillen in geloofsopvattingen. In een gezonde oecumenische cultuur worden vanuit een waarachtige oecumenische houdingsterreinen geïdentificeerd waarop samenwerking mogelijk is, en terreinen waar de denominaties eigen wegen gaan. Aldus kunnen rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat op katholieke wijze oecumenisch gericht zijn en een katholieke inbreng in de inhoud van de oecumene hebben.

Dit betekent onder meer dat het zinvol is om in gezamenlijkheid met andere christelijke denominaties te zoeken naar het verstaan van de tekenen des tijds in de sectoren van de samenleving waarin het categoriaal pastoraat aanwezig is. In de verschillende maatschappelijke contexten is de Rooms-Katholieke Kerk immers tegelijk aanwezig als *ecclesia discens* en *ecclesia docens*; zij leert zelf en doet nieuwe ervaringen op, maar onderwijst ook. Als *ecclesia discens* poogt zij te verstaan wat de betekenis is van actuele ontwikkelingen, bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, in besturingsfilosofieën in de zorg. Tegelijk is de Kerk *ecclesia docens*: zij poogt de tekenen des tijds te duiden en te evalueren vanuit het perspectief van het Evangelie en de kerkelijke traditie. Ook hierin kunnen geestelijk verzorgers van verschillende christelijke denominaties elkaar wederzijds bevruchten en ondersteunen, zelfs daar waar verschillen in traditie bestaan. Op analoge wijze kunnen medewerkers in het categoriaal pastoraat van verschillende denominaties elkaar ondersteunen en versterken in de verdieping van christelijke spiritualiteit, en in pastorale professionalisering.

Categoriaal pastoraat voltrekt zich in institutionele contexten waarin de aanwezigheid van pastoraat vaak niet meer als vanzelfsprekend wordt ervaren door sleutelfiguren in de instellingen. Besturen van instellingen vragen zich af of de pastorale zorg tot het primaire proces van de

¹*Kerkelijke documentatie*, speciale editie no. 1, 2006.

organisatie behoort. Onder het personeel van instellingen bestaan grote verschillen ten aanzien van de affiniteit met godsdienst en levensovertuiging, en verschillende percepties en waarderingen inzake het belang van geloof voor de mensen die onder bijzondere omstandigheden verkeren. Alleen reeds om deze reden is het geboden dat christelijke geestelijk verzorgers van verschillende denominaties in instellingen zich gezamenlijk inzetten voor de continuïteit van het categoriaal pastoraat. Samen kunnen zij beter de geestelijke belangen van hun pastoranten behartigen en bij besturen pleiten voor een passende invoeging van het pastoraat in de instelling, bijvoorbeeld als onderdeel van het primaire proces van zorginstellingen.

Samen zijn christelijke denominaties ook beter in staat om een pastoraal-programmatisch aanbod aan personeel te verzorgen en de organisatorische continuïteit ervan te waarborgen. Het uitgangspunt hierbij is dat geestelijk verzorgers in deze samenwerking het volle gewicht van hun traditie open en vrij moeten kunnen inbrengen. Ook kunnen christelijke denominaties in gezamenlijkheid een effectievere bijdrage leveren aan de maatschappelijke positionering van categoriaal pastoraat. Hierbij is bijvoorbeeld te denken aan het gezamenlijk vervullen van een signaalfunctie in instellingen ten aanzien van knelpunten die leven onder de doelgroep van het pastoraat. Een geslaagd voorbeeld hiervan is de gezamenlijke inzet voor de menslievende zorg en voor de geestelijke zorg.

In en rond het categoriaal pastoraat zijn veelal beroepskrachten en vrijwilligers uit verschillende kerken en geloofsgemeenschappen actief. Dit geeft aan het onderling dienstbetoon (koinonia) in het categoriaal pastoraat een oecumenische dimensie. Zoals wijlen kardinaal Willembrands ons heeft voorgeleefd heeft oecumene alles van doen met het voorleven van de gezindheid van Christus, in een geest van vriendschap. Op praktisch niveau draagt verantwoorde oecumene in het categoriaal pastoraat bij aan de zichtbare eenheid die Christus van zijn Kerk verwacht, en waarvoor Hij gebeden heeft (Joh. 17, 11). De uitstraling van eenheid kan behalve door praktische vormen van samenwerking ook op verantwoorde wijze worden bevorderd door actief aandacht te besteden aan de spirituele oecumene. Men kan leren van elkaanders gelovige bezieling en motivatie, gebedspraktijk, kerkzang en wijze van liturgie vieren. Vooral in onze tijd, waarin de aandacht voor spiritualiteit in kerk en samenleving een hoge vlucht neemt, is dit een begaanbare en vruchtbare weg.

Deze schets van de positieve mogelijkheden van oecumene in het categoriaal pastoraat laat onverlet dat de pastorale ethiek vereist dat ook aan verschillen in geloofsbeleving en zorgverwachting onder de mensen die zich aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk toevertrouwen, zo goed mogelijk recht wordt gedaan. Een belangrijk punt van zorg is met name dat de sacramentenbediening zo gestalte krijgt dat de integriteit van het sacrament onaangetast blijft, en in het verlengde daarvan de geloofwaardigheid van de ambtsbediening. De sacramentele grondstructuur van de Kerk wordt onrecht aangedaan wanneer personen die niet bevoegd zijn tot bediening van deze sacramenten, de indruk wekken dat zij dit wel zijn – of dit nu om rooms-katholieke werkers in het pastoraat gaat of om bedienaren van andere kerken, kerkgenootschappen en denominaties. Dit betreft uiteraard vooral de eucharistie, de biecht en de ziekenzalving. De bisschoppen eisen dat alle medewerkers in het categoriaal pastoraat respect tonen voor de integriteit van de verschillende ambtsstructuren en sacramentele opvattingen en praktijken. Uiteraard zullen de rooms-katholieke geestelijk verzorgers zelf groot respect tonen voor de voorschriften van andere kerken, kerkgenootschappen, religies en levensbeschouwingen (zie 2.6.5).

De liturgische vernieuwingsbewegingen van de afgelopen eeuw hebben tot een zekere convergentie geleid van rooms-katholieke liturgie en vormen van protestantse eredienst. Daarbij zijn voorbeelden van liturgische expressie ontstaan die toe te juichen zijn. Hierbij is onder meer te denken aan de toegenomen gevoeligheid voor de kwaliteit van de verkondiging. Deze convergenties hebben ook bewerkstelligd, onder meer door inspiratie van de jaarlijkse Gebeds-

week voor de Eenheid van de Christenen, dat liturgische vormen zoals woord- en gebedsdiensten en vespervieringen in gezamenlijkheid kunnen worden vormgegeven. Het is te hopen dat deze praktijken worden geoptimaliseerd en wijder verbreid.

Het is echter duidelijk dat er fundamentele verschillen blijven in het verstaan van de eucharistie, die tot gevolg hebben dat gezamenlijke sacramentele vieringen en uitwisseling van ambtsdragers niet mogelijk zijn. Het is de bisschoppen op grond van de sacramentele grondstructuur van de Rooms-Katholieke Kerk intrinsiek onmogelijk om ter wille van pastorale redenen over de inhoudelijke verschillen heen te stappen. Immers, de gemeenschappelijke viering van de eucharistie is volgens de eeuwenoude rooms-katholieke traditie en haar geloofsverstaan een uitdrukking van de eenheid van de Kerk: een eenheid in waarheid. Deze eenheid is op dit moment nog onvolkomen.

Een voorwaarde voor goede en duurzame oecumenische samenwerking is een open en eerlijke ontmoeting van gemeenschappen en tradities. Om die reden moet ook de betiteling als "oecumenisch" worden vermeden wanneer diensten vanuit één denominatie worden geleid. Deze benaming is onnauwkeurig. Het uitgangspunt moet zijn dat kerkdiensten die geleid worden door een katholieke werker in het categoriaal pastoraat katholieke erediensten zijn, en kerkdiensten die geleid worden door een predikant protestantse erediensten, ook daar waar christenen van alle denominaties alle kerkdiensten bijwonen. Dit past in het streven naar herkenbaar en betrouwbaar categoriaal pastoraat. In dit opzicht is er wellicht nog meer van elkaar te leren dan men zou denken.

In bijzondere, op zichzelf staande gevallen en onder bepaalde voorwaarden is het echter toch mogelijk dat niet-katholieke christenen als individuele personen de sacramenten ontvangen met het oog op hun geestelijke nood en eeuwig heil (vgl. Johannes Paulus II, *Ut Unum Sint*, § 46). Het *Oecumenisch Directorium* erkent eveneens dat "in bepaalde omstandigheden, bij wijze van uitzondering en onder bepaalde voorwaarden het kan worden toegestaan of zelfs is aan te bevelen om christenen van andere kerken en kerkelijke gemeenschappen toe te laten tot deze sacramenten" (§129). Een bekend voorbeeld van zo'n uitzondering is stervensgevaar, tenzij een bedienaar van de eigen kerk of kerkelijke gemeenschap beschikbaar is (§ 130). Verder is van belang dat men "erom vraagt uit eigen beweging, blijkt geeft van het katholieke geloof wat betreft dat sacrament, en de juiste gesteltenis bezit" (§ 131). Het is dus zeker niet zo dat de regels voor toelating alle pastorale overwegingen terzijde schuiven. Uitzonderingen zijn mogelijk op grond van de zojuist genoemde (cumulatieve) criteria. Men moet echter duidelijk onderscheid kunnen blijven maken tussen de norm en de uitzondering.

De gescheidenheid van de christenen moet bij alle christenen de passie voor de eenheid aanwakken. Allen lijden onder het gebrek aan eenheid, en het is zeker een van de oorzaken van de moeilijke situatie waarin het christendom in de westerse landen zich bevindt. Echter, zoals de ook de beleidsnota *Meewerken in het pastoraat* reeds stelde: sommige spanningen laten zich niet eenvoudig oplossen. Vooral nog is de enige optie ze uit te houden. Zo is het ook met de spanning die het gevolg is van het gebrek aan eenheid. Ze kan slechts uitgehouden worden, tot het moment dat door de inspiratie van Gods Geest en het voorbeeld van de heiligen en martelaren (vgl. *Handboek voor de spirituele oecumene*, § 24-25), wij gezamenlijk nieuwe wegen vinden tot de eenheid waarnaar allen zo zeer verlangen.

2.3.2 Interreligieuze samenwerking

Een vaak bijzonder leerzaam en waardevol aspect van het werk in een categoriale setting is de samenwerking met geestelijk verzorgers van niet-christelijke religieuze tradities. Imams, pandits, boeddhistische geestelijken en rabbijnen brengen hun eigen benaderingen, leefstijlen en kennis mee. Een open, respectvolle samenwerking op basis van gelijkberechtiging krachtens de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging moet het streven en uitgangspunt zijn, echter (vanzelfsprekend) met volledig behoud van de eigen overtuiging. Het is goed hier te

herinneren aan de Verklaring *Nostra Aetate* (1965) van het Tweede Vaticaans Concilie, die een beslissende wending in de verhouding van de Rooms-Katholieke Kerk tot de wereldgodsdiensten markeert, en daarmee de theologische basis heeft gelegd voor de uitstekende verhoudingen die op veel plaatsen bestaan.

Voor niet-christelijke geestelijken zoals met name pandits, rabbijnen en imams is het principeel vasthouden aan de eigen geloofstraditie een vanzelfsprekendheid. Hun samenwerking met protestantse of rooms-katholieke geestelijk verzorgers is daarom vooral praktisch van aard. Dit is daarom niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de theologische overwegingen die de verhoudingen met de niet-christelijke religies en tradities bepalen, al ligt het voor de hand dat hieraan in de opleidingen voor het categoriaal pastoraat de nodige aandacht zal worden besteed.

Regelmatige samenwerking met rabbijnen is tamelijk zeldzaam maar in veel gevallen uitermate inspirerend voor rooms-katholieke geestelijk verzorgers. Hun vertrouwdheid met de Tenaach (het Oude Testament) is doorgaans veel groter dan die van rooms-katholieke werkers in het pastoraat. Vaak ontmoet men een bewonderenswaardige toewijding aan de voorschriften van de wet van Mozes. Alle vormen van minachting voor deze leefregels zijn misplaatst: ook Christus en zijn apostelen hebben de Joodse wet gehouden. Ook ziet men in het jodendom een veel sterkere nadruk op het liturgisch vieren en gedenken thuis in gezinsverband, met name op de vrijdagavond. Dit zijn slechts enkele van de vele factoren die de samenwerking met joden voor christenen een bijzondere waarde geven.

Islamitisch geestelijk verzorgers en hindoe pandits zijn meestal vertegenwoordigers van minderheidsgroepen van niet-Nederlandse afkomst, dat wil zeggen migranten van de eerste, tweede of derde generatie. De samenwerking met moslim of hindoe collega's biedt een waardevolle mogelijkheid zich te laten informeren over de sociale omstandigheden waarin migrantengemeenschappen verkeren. De emotionele gevolgen van migratie en soms langdurige scheiding van familie of gezinsleden zijn niet licht te onderschatten. Wie de sociale opdracht van de Rooms-Katholieke Kerk ter harte gaat, kan niet anders doen dan zich openstellen voor de veelvormige uitdagingen die de interreligieuze samenwerking biedt.

Vaak delen verschillende denominaties en religies dezelfde gebedsruimte. De rooms-katholieke geestelijk verzorgers zijn ervoor verantwoordelijk dat in deze situaties met het eventueel aanwezige Heilig Sacrament wordt omgegaan overeenkomstig de liturgische normen van de Rooms-Katholieke Kerk.

2.4 Individuele gespreksvoering

2.4.1 Inleiding

Met individuele gespreksvoering komt een van de belangrijkste vormen in zicht van de taakvervulling van geestelijke verzorgers. De vraag is echter: met wie spreekt men, en hoe laat zich de gesprekssituatie het beste duiden in het licht van het geloof? De meeste gesprekspartners die men treft zijn immers randkerkelijk of niet katholiek. Deze vraag stellen, roept de complexe discussie op die in hoofdstuk 1 al enkele malen is aangestipt, namelijk die naar de diaconale kant van het categoriaal pastoraat.

2.4.2 De diaconale dimensie van het categoriaal pastoraat

Categoriaal pastoraat is, behalve op patiënten, ook gericht op het zinvol en goed functioneren van de instelling als geheel en van de beroepsgroepen die daarin werkzaam zijn. Dit laatste vloeit voort uit de opdracht van de rooms-katholieke geestelijk verzorger om werk te maken

van de katholieke sociale leer en haar relevantie voor de inrichting. Dit betreft dus geen bijkomstige, maar wezenlijke onderdelen van de pastorale opdracht van rooms-katholieke geestelijke verzorgers.

Hiermee zijn twee aspecten van de diaconale dimensie van geestelijke verzorging aangeduid – een betreffende de persoon, en een tweede betreffende de instelling en professionals – die ook in het zelfbeeld van veel geestelijk verzorgers terecht een belangrijke plaats innemen. Hier ligt ook een belangrijke reden om rooms-katholieke geestelijke verzorging goed in instellingen te integreren: het *geïntegreerd werken*, het goed afstemmen op personen en processen in instellingen, maakt het categoriaal pastoraat jegens personeel soepeler, en het maakt een kwaliteitsgerichte inbreng van geestelijk verzorgers in de instelling als geheel mede mogelijk.

Het categoriaal pastoraat heeft dus een diaconale dimensie: het is beschikbaar voor ieder die het nodig heeft, respectievelijk er om vraagt. De diaconale dimensie komt hierin tot uitdrukking dat de geestelijk verzorger ten principale beschikbaar is voor mensen in geestelijke nood, ongeacht hun denominatie. Categoriaal pastoraat is dus niet ‘slechts’ pastoraat van katholieken, door katholieken en voor katholieken.

Categoriaal pastoraat is intrinsiek gericht op het geestelijk welzijn en het heil van alle mensen in nood. Terzijde zij hier opgemerkt, dat het hier om ‘nood’ gaat, en niet om aan de aan marktwerking ontleende ‘behoefte’ als een ‘product’. Het is juist het ingaan op geestelijke nood dat de uitbreiding van categoriaal pastoraat naar niet-katholieken legitimeert.

Het pastorale contact zoals dat gerealiseerd wordt in het categoriaal pastoraat is volstrekt pastoraal van aard, ook als de gesprekspartner een niet-katholiek is. Het vindt immers plaats in de context van een als ‘herderlijk’ te kwalificeren relatie: de geestelijke verzorger deelt met de pastorant de verbinding met God en de broederlijkheid – en tegelijkertijd, en daarbinnen beschikt de geestelijk verzorger over specifieke expertise en competenties die hem of haar in een gidsende, leidende, begeleidende positie en rol plaatsen.

Dat geestelijke verzorging een diaconale *dimensie* heeft, wil dus nog niet zeggen dat zij diaconie ‘is’, noch dat het gehele *werkveld* diaconie is. De belangrijke overeenkomsten liggen onder meer in de gelovige inspiratie en in de leidende waarden: gerechtigheid, barmhartigheid, liefde en zorg. Belangrijke verschillen tussen pastorale zorg en diaconie *als werkvelden* zijn de volgende:

- Het specifieke domein van de rooms-katholieke geestelijke verzorging is dat van godsdienst en levensovertuiging, uiteraard met inbegrip van begeleiding van mensen op het gebied van zingeving, ethiek en spiritualiteit als hedendaagse gestalten hiervan. Het domein van diaconie is veeleer dat van caritas in de zin van door christelijke naastenliefde liefde gemotiveerde humanitaire actie in de vorm van hulpverlening.
- De geestelijke verzorging is geen hulpverlening, maar verleent zielzorg (Latijn: *cura animarum*) met het oog op de expressie, ontwikkeling en herijking van de (geloofs-) identiteit van pastoranten. Die zielzorg is een werkterrein *sui generis*, met een vrijplaatsfunctie die specifiek voor dit domein is.
- Pastorale zorg is, in het verlengde hiervan, in beginsel niet ‘probleemoplossend’ of ‘behandelend’ in psychotherapeutische of algemeen maatschappelijke zin, terwijl diaconie gericht is op *effectieve* leniging van nood op humanitair of algemeen maatschappelijk terrein; als zodanig heeft diaconie meer trekken van hulpverlening dan de pastorale zielzorg.
- Geestelijke verzorgers blijven geestelijke bijstand verlenen, ook wanneer effectieve therapie of diaconale probleemoplossing niet meer mogelijk is. Zij hebben de opdracht pastoraal nabij te blijven en het met de pastorant uit te houden.
- Bij pastorale zorg is de (gelovige en deskundige) persoon van de geestelijk verzorger zelf een belangrijk instrument, en staan geestelijke bijstand, existentiële

bestaansverheldering en geloofscommunicatie centraal, terwijl bij diaconie meer van buiten de persoon liggende instrumenten en methodieken gebruik wordt gemaakt, en het geloof vaak meer een inspirerende, motiverende en legitimerende functie op de achtergrond heeft.

Deze eerste – onvolledige – aanduiding van verschillen geeft al aan, dat er geen waterscheiding is tussen pastorale zorg en diaconie. Ze mogen zelfs niet gescheiden raken, omdat ze beide tot de christelijke traditie behoren en waarden daaruit delen. Laat er geen misverstand over bestaan: diaconie is zeer belangrijk, hetgeen alleen al blijkt uit de vele rooms-katholieke initiatieven in de gezondheidszorg en het onderwijs. Toch is het belangrijk pastorale zorg en diaconie wel te *onderscheiden*, en de pastorale functie binnen deze onderscheiding op een domeinspecifieke wijze te vervullen. Het gaat in de gezondheidszorg dus om pastoraat met een diaconale dimensie, dat in een diaconale setting gestalte krijgt. Het kan in die setting uiteraard – in veel opzichten – deel uitmaken van het primaire proces in de gezondheidszorg, omdat de zorgplicht van instellingen ook de zorg voor godsdienst en levensovertuiging omvat, en het categoriaal pastoraat hierin voorziet.

2.4.3 De inbedding van zielzorg als werkterrein in instellingen

Juist omdat zielzorg een domein *sui generis* is, is het belangrijk om binnen instellingen ook de inrichting van de geestelijke verzorging te baseren op het beginsel van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging met een eigen betekenis en waarde, dat vorm krijgt op basis van een autonome inrichting van het domein, en als grondrecht van patiënten -en dus niet als variant van meer algemeen gerichte maatschappelijke dienstverlening of als ondergeschikt onderdeel van medische of psychologische professionaliteit. Samenwerking met andere zorgverlenende disciplines is uiteraard altijd mogelijk, en ze is ook wenselijk, omdat geestelijke verzorging niet gedijt in een *splendid isolation*. Maar echte samenwerking vereist ook erkenning van de niet-herleidbaarheid van het domein van de geestelijke verzorging, de vrijplaatsfunctie en het daarbij behorende ambtsgeheim, en erkenning van het gegeven dat dit ook specifieke eisen stelt ten aanzien van de inbedding.

Voor rooms-katholieke pastoraat is rooms-katholieke geestelijke verzorging 'passende' geestelijke verzorging in de zin van de Kwaliteitswet, terwijl dit in de zorg voor niet-katholieken niet per se zo is; zij kunnen immers in beginsel geestelijke verzorging van andere stromingen ontvangen die past bij hun eigen godsdienst of levensovertuiging. En als zij geen voorkeur hebben, kunnen ze met recht zorg van katholieken of niet-katholieken ontvangen. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is hierbij te allen tijde leidend. Zij leidt tot terughoudendheid bij het verlenen van katholieke zielzorg aan niet-katholieken, juist omdat er wel een morele betrokkenheid en een attitude van pastorale zorgzaamheid zijn. Deze door ons bepleite terughoudendheid gaat dus niet terug op onverschilligheid of op arrogantie, maar juist op eerbied voor de eigen godsdienst en levensovertuiging van ieder mens. Deze respectvolle houding is een wezenlijk bestanddeel van het rooms-katholieke geloof. Vanuit ons rooms-katholieke geloof blijven anders-gelovigen bovendien altijd een levend beeld van de levende God aan wie een intrinsieke waardigheid en eerbied toekomt.

Rooms-katholieken hebben krachtens de rooms-katholieke traditie en het canoniek recht, recht op pastorale zorg vanuit hun eigen Kerk. Echter, niet-katholieken in geestelijke nood hebben krachtens dezelfde traditie van onze kant ook recht op geestelijke verzorging, omdat deze opdracht vervat ligt in het evangelie zelf, zoals bij voorbeeld in de parabel van de barmhartige Samaritaan (Lc.10, 25-37). Gelet op de mogelijkheden van passende geestelijke verzorging in aansluiting bij hun eigen godsdienst en levensovertuiging, en gelet op de beperkte personele capaciteit, moet dit aanbod van rooms-katholieke geestelijke verzorging aan niet-katholieken worden gezien, naast de primaire zorg aan rooms-katholieken, als een wezenlijk deel van de taken, die ter hand wordt genomen waar dit mogelijk is, met als beperkende randvoorwaarde dat zij niet wordt bedoeld of gezien als missionering onder kwetsbare mensen.

Pastorale gespreksvoering met niet-katholieken is in dit door ons voorgestane concept van categoriaal pastoraat als rooms-katholieke geestelijke verzorging voluit mogelijk. Het kan op pastorale gronden zeer beslist vereist zijn. In pastorale contacten met niet-katholieke pastoraanten kan het over existentiële bestaansverheldering en over geloofsvragen gaan – maar steeds op een wijze die niet alleen, als bij iedereen de vrijheid, eigen verantwoordelijkheid en integriteit van de pastorant eerbiedigt, maar vooral ook diens geloof of levensovertuiging en de beleving daarvan respecteert. Deze eerbied behoort immers tot de pastorale beroeps-ethiek, eens te meer in situaties waarin mensen meer dan normaal kwetsbaar zijn. Deze eerbiediging vereist overigens niet dat men het rooms-katholieke geloof of de kerkelijke herkomst van categoriaal pastoraat verzwijgt of slechts als motivatie van de geestelijk verzorger laat functioneren, zonder dit tevens thema in de communicatie te doen zijn. In elk goed pastoraat kan de katholieke geestelijk verzorger op gepaste wijze, en met in acht-neming van omstandigheden van tijd, plaats en situatie, aspecten van het geloof aan de orde stellen als gespreksthemata; en dit niet slechts als de pastorant erom vraagt, maar ook – verkennenderwijs – op eigen initiatief.

In gesprekken met rooms-katholieke pastoraanten zijn de vrijheid, verantwoordelijkheid en integriteit van de pastorant eveneens zeer belangrijk. Ze behoren immers ook hier tot de pastorale beroeps-ethiek. De gedeelde geloofsovertuiging biedt echter relatief meer mogelijkheden om met de pastorant vanuit een overeenkomstig referentiekader met de katholieke taal en gebruiken, sacramentaliën en symbolen bestaand geloof te verhelderen, te verdiepen en dit, indien nodig en mogelijk, te herijken. Bovendien doen zich in zorg voor katholieke pastoraanten veelvuldig gelegenheden voor tot geloofsexpressie in directe zin, en voor bezegeling door middel van de sacramenten, in het bijzonder van de Eucharistie en de Biecht.

2.4.4 De dieptedimensie van de individuele gespreksvoering

Pastorale gespreksvoering is een belangrijk onderdeel van alle pastorale zorg. Zij is ingebed in de in godsdienstige zin voorgegeven relaties – contacten – van geestelijk verzorger en pastorant, die ieder beeld van God en zelfs kind van God zijn. In het hart van elke pastorale relatie staat de vrijelijk geschonken liefde van God. Geestelijk verzorger en pastorant staan broederlijk en/of zusterlijk voor Gods aanschijn.

In de pastorale gespreksvoering mogen de gesprekpartners er op vertrouwen dat de Drie-ene God hierbij aanwezig is. Elk waarachtig pastoraal gesprek geschiedt ‘coram Deo’- ten overstaan van God die ten diepste Liefde is. Deze aanwezigheid van God bij de pastorale ontmoeting gaat aan de binnenkomst van de geestelijk verzorger vooraf; de geestelijk verzorger brengt God ten diepste niet binnen in het pastorale contact. God houdt immers altijd al van Zijn schepselen, Hij begrondt het persoon-zijn en is de Gever van ieders menselijke waardigheid. Daarboven is Hij in Christus in het lijden van mensen binnengetrepen, en is ook in ieders leven solidair-bevrijdend aanwezig als kracht tot opstanding.

In deze zin is God zoals aangeduid in Mt. 25, 31-47 ook voorafgaand aanwezig bij het pastorale contact tussen de rooms-katholieke geestelijk verzorger en de niet-katholieke pastoraanten. Bij hen kan geestelijke nood ontstaan, waarin de geestelijke verzorger in het categoriaal pastoraat geestelijke bijstand kan, mag en moet verlenen. De geestelijke verzorger moet zich dan ten volle voor de mens in nood inzetten, geestelijke bijstand verlenen, bestaans- en geloofsverheldering voltrekken, en God ter sprake brengen. Dit behoort immers tot de werken van barmhartigheid en de geestelijke werken van barmhartigheid.

Op *horizontaal* niveau moet het pastorale gesprek van meet af aan gekleurd zijn door eerbied voor de persoon van de ander: die medemens is immers beelddrager van God, aan hem of haar komt een onaantastbare waardigheid toe, als aan elke menselijke persoon. In katholieke zin wordt deze basis geschraagd en verdiept door de overtuiging dat alle mensen geroepen

zijn kind van God te zijn. Het pastorale gesprek dient daarom gevoerd te worden in een sfeer van broederlijkheid en zusterlijkheid.

Het initiatief tot het gesprek kan komen van de pastorant, die er om kan vragen, maar ook van de geestelijke verzorger die bij een rondje over de afdeling even kijkt hoe de pastoranten het maken om laagdrempelig contact mogelijk te maken. Vooral het presentiepastoraat maakt deze tweezijdige beweging in het pastorale contact mogelijk.

2.4.5 Gespreksdoelen van de pastorant en de geestelijk verzorger

Bij de pastorale gespreksvoering kunnen verschillende doelen worden nagestreefd. Het is voor de verschillende partijen om de geestelijke verzorging heen nuttig hierbij kort stil te staan.

Vanuit de pastorant gezien kan een pastoraal gesprek vele – vaak impliciete – doelen hebben. Deze kunnen liggen bijvoorbeeld in de sfeer van het verlangen naar liefdevolle persoonlijke aandacht, concrete expressie van geloof in gebed, een geloofsgesprek, sacramenten en sacramentaliën, een onafhankelijk advies, pastorale zorg bij de verwerking van gebeurtenissen en troost; het pastorale contact is rijk geschakeerd. Daarnaast kan het zo zijn dat de pastorant in bijzondere omstandigheden zoals die zich in het categoriaal pastoraat voordoen, de beleving van de persoonlijke situatie wil delen met de geestelijke verzorger. Misschien heeft de pastorant in een instelling een specifiek beroep op de geestelijke verzorging gedaan, omdat de situatie hier reden en aanleiding toe geeft: een zieke die een uitslag verwacht of al gehad heeft, die voor een moeilijke beslissing staat, of van wie de familierelaties begeleiding behoeven.

In de regel zijn de bijzondere omstandigheden van aanwezigheid in een zorginstelling, met de daarin vervatte tijdelijke of definitieve afstand tot het dagelijks leven, ook aanleiding en reden tot existentiële vragen, mogelijk een crisis. Hierbij kunnen juist geestelijk verzorgers een vaak hoog gewaardeerde bijdrage leveren in de vorm van geestelijke bijstand.

Thematisch gezien kan in een pastoraal gesprek dus alleen al vanuit de pastorant gezien zeer veel ter sprake komen. Het pastoraat begint immers niet pas bij de existentiële of religieuze verdieping van het gesprek – ofschoon hiervoor uiteraard alle ruimte moet worden geboden door de geestelijke verzorger.

Vanuit de rooms-katholieke geestelijke verzorger gezien heeft diens arbeid steeds meerdere doelen, waarvan een aantal in de gespreksvoering gerealiseerd kunnen worden. De geestelijke verzorger kan immers aan degenen die zich aan zijn zorg toevertrouwen troost bieden en geestelijke bijstand in tijden van nood. Daarmee geeft hij gestalte aan de klassieke werken van barmhartigheid (waaronder ziekenbezoek, bezoek aan gevangenen, gastvrijheid betonen aan vreemdelingen) of in het bijzonder aan de geestelijke werken van barmhartigheid (waaronder raad geven, troosten, vergeven, bidden). Soms volstaat het als doel van de geestelijke verzorger de mogelijkheid te bieden voor een waarachtig menselijke, liefdevolle, ontmoeting in situaties van betrekkelijk of groot sociaal-emotioneel isolement. Als de setting en de omstandigheden zich er voor lenen, kan de geestelijke verzorger in een individueel gesprek tevens bijdragen aan existentiële bestaansverheldering en aan de expressie of verdieping van geloof. Soms is er in individuele gesprekken zelfs ruimte voor een op het individue toegesneden vorm van catechese – opfrissing van het geloof of toeleiding naar het geloof – als de pastorant daar behoefte aan heeft of er voor open staat. Last but not least is het individuele pastorale contact vaak ook de setting van een liturgische en sacramentele afronding van een fase in het leven van de pastorant, of, in het geval van de ziekenzalving, van het leven zelf.

2.4.6 Ontwikkeling van pastorale methodes

Methodisch gezien is de pastorale gespreksvoering in de achterliggende decennia in hoge mate ontwikkeld in de richting van pastorale counseling. Deze methodes van werken kunnen, afhankelijk van de setting, zeer waardevolle bijdragen leveren aan de kwaliteit van de geestelijke verzorging.

In de laatste jaren is er voortkomend uit, maar ook naast en in reactie op de counseling, een herleving van uit spirituele tradities stammende vormen van geestelijke begeleiding waar te nemen, zoals in de existentiële zielzorg. Deze vormen sluiten vaak goed aan bij de in onze cultuur en samenleving groeiende interesse in spiritualiteit. Methodes van geestelijke begeleiding kunnen substantieel bijdragen aan geloofsverdieping en desgewenst tevens wegen openen naar God en Zijn heilsaanbod in Jezus Christus.

In alle varianten heeft de pastorale gespreksvoering voor haar methodische kwaliteit baat bij kennis van methodes van psychologische gespreksvoering en de bijbehorende achtergrondkennis uit de pastorale psychologie, godsdienstpsychologie en de klinische psychologie. Afhankelijk van de setting kan ook een meer specifieke kennis van diagnostiek vereist zijn. Daarbij zij, wellicht ten overvloede, opgemerkt dat de geestelijke verzorging niet zelf in psychologische zin diagnosticeert. Voor de patiënt en voor de interdisciplinaire samenwerking is het echter een groot goed, wanneer geestelijke verzorgers wel kennis nemen van deze psychologische referentiekaders. Een voorbeeld daarvan is de kennis van posttraumatische stressstoornissen. Omgekeerd is het ook van belang dat de hulpverleners enige kennis hebben van de geestelijke verzorging.

In de verschillende sectoren van rooms-katholieke geestelijke verzorging in instellingen neemt het aantal incidentele en kortlopende pastorale contacten door verschillende factoren toe. Met het oog hierop is een verdieping van de methodische consequenties hiervan en van de competentieontwikkeling van geestelijk verzorgers op dit gebied wenselijk. Deze ontwikkeling moet op verschillende niveaus dringend nader doordacht worden. Belangrijke vragen daarbij zijn: (hoe) kan de rooms-katholieke geestelijk verzorger bij incidentele contacten iets 'meegeven' aan de pastorant waar deze geestelijk baat bij heeft; hoe kan deze werkwijze ingepast worden in het streven naar 'geïntegreerd werken' in instellingen; hoe blijft de rooms-katholieke geestelijk verzorger zelf geestelijk gezond als de uitoefening van de pastorale functie steeds meer bestaat in kort lopende pastorale crisisinterventie, en langduriger en tegelijkertijd qua inhoud meer evenwichtige pastorale relaties minder tot de mogelijkheden behoren? De reikwijdte van deze vragen geeft aan, dat intensieve bezinning in opleiding en onderzoek vereist is.

Alles bij elkaar is niettemin, evenals in alle verder gaande geestelijke begeleiding, de methode in de pastorale zorg secundair ten opzichte van de relatie van zowel de pastorant als de geestelijk verzorger met God. Typerend in dit verband is de uitspraak van St. Jan van het Kruis over geestelijke begeleiding, dat het de belangrijkste taak van de geestelijke begeleider is om God niet in de weg te staan. Dit geldt voor alle pastorale zorg. Dit belangrijke inzicht drukt onder meer uit dat het meest wezenlijke in het pastorale contact niet met behulp van methodes 'gemaakt' kan worden, maar door God in kracht van de Heilige Geest geschonken en gevonden wordt. Het belangrijkste doel van het pastorale gesprek van de rooms-katholieke geestelijke verzorging is de cliënt te helpen voor dit geschenk van Gods liefde vertrouwd en hoopvol open te leren staan, o.a. door eventuele belemmeringen en obstakels voor de ontvangst ervan samen te bezien en door Gods genade te laten genezen.

2.5 Verkondiging en catechese

2.5.1 Plaatsbepaling

In deze paragraaf worden de grondtrekken van verkondiging en catechese in het categoriaal pastoraat besproken. Gezien de inhoudelijke verwantschap gebeurt dit in samenhang, waarna

in de volgende paragraaf de liturgische viering centraal staat. De liturgie – in het bijzonder de eucharistieviering – is en blijft de plaats waar de Kerk zich in de bijzondere context van het categoriaal pastoraat bij uitstek kan verwerkelijken. Catechese en verkondiging vormen daarvoor als het ware de voorbereiding.

Het is duidelijk dat de werksituatie in het categoriaal pastoraat op veel plaatsen een sterk bedrijfsmatig en zakelijk karakter heeft, en een beroep doet op de kwaliteiten van geestelijk verzorgers als hoog opgeleide professionals. Toch moet men bedenken dat werkers in het categoriaal pastoraat vanuit het ambt dat zij bekleden een bijzondere positie innemen op de werkvloer, die ook uitstraling heeft op personeelsleden en collega's die niet tot de 'primaire doelgroep' van het pastoraat behoren. Ook voor hen kan een geestelijk verzorger van grote betekenis zijn, bijvoorbeeld door het signaleren en bespreekbaar maken van ethische dilemma's en welbevinden van personeelsleden.

In sommige situaties – afhankelijk van de werkomgeving – wordt van geestelijk verzorgers verwacht dat zij gerichte activiteiten ontplooiën ten behoeve van het personeel. Meestal gaat het hier om vormingswerk, groepswork of een serie lessen. Soms geeft dit aanleiding tot vragen over de bijzondere positie van de geestelijk verzorger. Er hoeft hier echter geen sprake te zijn van conflicterende rollen. Waar rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat bijdragen aan de bewustwording van ethische en morele waarden, bijvoorbeeld in opleidingstrajecten, zullen zij dat vanuit hun professionaliteit zeer goed op een open en (wanneer dit vereist is) neutrale wijze kunnen doen zonder hun rooms-katholieke geloofsidentiteit te hoeven verloochenen. De verkondiging is een wezenlijk onderdeel van de rooms-katholieke liturgie, ook wanneer deze wordt gevierd in de context van het categoriaal pastoraat. Maar ook catechese hangt wezenlijk samen met het gebed en de viering van de sacramenten waarop zij de gelovigen voorbereidt, en vraagt dus om een invulling die op duidelijk herkenbare wijze in de rooms-katholieke traditie staat.

2.5.2 De pastorale beginsituatie

Voor de beginsituatie van de geloofsverkondiging en de catechese in het categoriaal pastoraat is het kenmerkend dat de groepen mensen die zich aan de pastorale zorg toevertrouwen niet homogeen zijn samengesteld wat betreft hun kennis van en betrokkenheid bij het rooms-katholieke geloof. In het categoriaal pastoraat doen zowel mensen die in hun leven bewust gelovig en kerkbetrokken zijn gebleven als mensen met een verminderde of zelfs verdwenen kerkelijke betrokkenheid een beroep op rooms-katholieke pastorale zorg. Voor deze laatste groep geldt dat vaak ook het persoonlijke geloofsleven op de achtergrond is geraakt. Dit betekent dat ook als mensen in hun jeugd volledig kerkelijk geïnitieerd zijn, zij soms toch vooral vragend en zoekend, en soms zelfs onverschillig of afwijzend staan ten opzichte van het rooms-katholieke geloof.

Een gemeenschappelijk kenmerk van degenen die zich aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk toevertrouwen is dat hun leven zich in bijzondere omstandigheden afspeelt. Die zeer veranderde omstandigheden brengen met zich mee dat de gehele menselijke persoon wordt geraakt. De omstandigheden hebben vaak een depersonaliserende werking en nopen hen, zich af te vragen wie zij ten diepste zijn, welke waarden voor hen belangrijk zijn, en hoe zij in die bijzondere omstandigheden zichzelf kunnen zijn en blijven. In sommige gevallen is de noodzaak tot zelfreflectie acuut, in andere komt het proces van zelfreflectie langzaam op gang en kan het jaren voortduren.

Hoe verschillend de bijzondere omstandigheden ook zijn, zij doorkruisen en onderbreken het leven dat mensen gewend waren, waar ze op ingesteld en voorbereid waren. Door de omstandigheden wordt aldus ook de geloofsidentiteit beïnvloed en gestimuleerd: mensen herijken en herbronnen hun geloofsleven in en door de bijzondere omstandigheden waarin ze zijn komen te verkeren. Dit betekent vooreerst dat het geloof voor hun hele leven een versterkte betekenis

en waarde kan krijgen, en vervolgens ook dat ze wellicht in het licht van het geloof op zoek gaan naar de zin van de bijzondere omstandigheden waarin ze verkeren.

In een dergelijke pastorale situatie blijken mensen bij de verwerking van de situatie waarin ze verkeren, bij de keuze van een houding daartegenover, en bij het opmaken van de balans van hun leven in bredere zin, zeer sterk afhankelijk van de mate waarin ze in eerdere levensfasen toegang hebben verkregen tot het rooms-katholieke geloof en zich dit eigen hebben kunnen maken. Of ze in communicatieve zin de beschikking hebben over een geloofshouding en over oriëntaties die ze ontleen aan de geloofsinhoud, hangt in zeer sterke mate af van eerdere mogelijkheden tot religieuze socialisatie. Eerder genoten geloofsopvoeding en godsdienstonderwijs op scholen en in parochies spelen hierin een belangrijke rol. Die kunnen uitstekend zijn geweest, maar ze kunnen ook naar aard, omvang en kwaliteit zeer beperkt zijn geweest.

De sterk wisselende kerkelijke betrokkenheid en de hoge mate van differentiatie in de betekenis die het geloof voor het leven van mensen heeft, stelt hoge eisen aan de rooms-katholieke geloofsverkondiging en catechese in het categoriaal pastoraat. Het categoriaal pastoraat moet passende zorg bieden aan mensen wier gehele leven in het teken van geloof en kerkelijke betrokkenheid staat, maar ook aan mensen die zich nauwelijks de verkondiging en catechese uit hun jeugd herinneren. Een van de gevolgen van een gebrekkige christelijke socialisatie is dat volwassenen met een beperkte religieuze socialisatie, wanneer ze onder bijzondere omstandigheden komen te verkeren, niet of nauwelijks kunnen steunen op hun herinneringen op geloofsgebied. De geestelijke nood waarin ze zijn komen te verkeren vraagt niettemin om een duiding en een uitweg. Bij de vormgeving van het pastoraat moet bedacht worden dat deze mensen vaak niet vertrouwd zijn met het omgaan met en het uitdrukken van religieuze gevoelens. Soms reageren zij afwerend of juist zeer emotioneel. In beide gevallen is er sprake van een grote kwetsbaarheid waar de geestelijk verzorger behoedzaam mee moet omgaan.

2.5.3 Catechese

2.5.3.1 Catechese als opgave van de geestelijk verzorger

Het verzorgen van catechese behoort onlosmakelijk tot de taak van elke rooms-katholieke geestelijk verzorger in het categoriaal pastoraat. Al biedt de rooms-katholieke geestelijk verzorger weliswaar zorg, toch is hij (zij) geen hulpverlener in dezelfde betekenis als waarin psychologen, psychiaters en maatschappelijk werkers dit zijn. Als pastoraal verantwoordelijke is deze immers herder, maar tevens leraar (vgl. Ef. 4,7-16). Hij wijst een weg die hij zelf ook gaat, die leidt door een landschap dat hij zelf verkend heeft en als persoon en ambtsdrager kent. De door de Rooms Katholieke Kerk gezonden geestelijk verzorger mag mensen die zich aan zijn zorg toevertrouwen niet de toegang tot het evangelie onthouden, maar heeft juist een taak om ook als leraar 'zout van de aarde' (Mt. 5,13) te zijn en evangelisatie ter hand te nemen. Natuurlijk doet hij dit steeds op verantwoorde wijze, met respect voor ieders vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, en met respect voor de eigen persoonlijke en professionele verantwoordelijkheid van de mensen met wie hij communiceert.

Catechese kan vruchtbaar worden gezien vanuit de oude kerkelijke traditie van het catechumenaat. Zo beschouwd is catechese tegelijkertijd een inleiden in de geloofsgemeenschap en een toeleiden naar degene in wie de Kerk gelooft: Jezus Christus, de redder en verlosser. In het verlengde hiervan kan men catechese beschouwen als een herinneren en herdenken van Gods heilshandelen in de geschiedenis, met het leven van Jezus als centrale periode. Dit herinneren en herdenken heeft altijd ook de draagwijdte van het present stellen, voelbaar maken. Zo laten de gelovige en de geloofsgemeenschap zich bij voortdurende inspireren door Gods heilshandelen in de menselijke geschiedenis en in het persoonlijk leven van mensen, en groeien hierdoor in geloof, hoop en liefde. In de liturgie van de Eucharistie bereikt deze levende herinnering zijn hoogtepunt: Christus is er dezelfde, gisteren, vandaag en voor altijd.

Gezaghebbende kerkelijke documenten over catechese zijn het Algemeen Directorium voor de Catechese (Congregatie voor de Clerus, 1997), de bisschoppelijke brief “de glans van Gods Woord” (2004) en de “oriëntatietekst voor de parochiecatechese in de Nederlandse kerkprovincie” (2009). Deze documenten situeren de catechese nadrukkelijk binnen de algemene opdracht van de Kerk tot geloofsverkondiging. De Kerk heeft de opdracht om de mensen van deze tijd het geloof ‘voor te houden’, als een mogelijke levensweg die voor hen open staat en begaanbaar is. Zij gaat daarbij echter uit van de eigen vrijheid en verantwoordelijkheid van de ander. Alleen door de kracht van de heilige Geest, die zelf werkzaam is in de lerende gelovige, kan een proces ontstaan van bezinning en inkeer dat tot geloof leidt, en dat voor de zoekende mens daadwerkelijk heilzaam is.

In de genoemde teksten wordt tevens het belang onderstreept van een goede analyse van de hedendaagse cultuur en zijn unieke kenmerken, zoals de nadruk op individualisme en vrije keuze en de grote belangstelling voor spiritualiteit. In de verschillende werkgebieden van categoriaal pastoraat zal ook een dergelijke analyse moeten worden gemaakt, vanuit een oprechte pastorale betrokkenheid bij de leefsituaties en sociale verbanden van pastoranten. Diaconie en catechese liggen hier zeer dicht bij elkaar.

Catechese vindt van oudsher met name plaats in de context van de voorbereiding op de initiatiesacramenten. Het verdient echter aanbeveling tevens te voorzien in een aanbod na ontvangst van het sacrament. Door de regelmatige oefening in het geloof in de wekelijkse kerkdienst krijgen mensen de beschikking over een verstaanshorizon waarin zij ook hun persoonlijke leven en de omstandigheden waarin zij verkeren kunnen duiden in het licht van het Evangelie, en zich ook persoonlijk bij dit heilshandelen kunnen laten betrekken. Zij leren daardoor zien hoe God in hun leven handelt en heil schenkt, en waartoe God hen uitnodigt.

2.5.3.2 Catechetische momenten in het individueel pastoraat

In het individueel pastoraat doen zich tegen de achtergrond van de eerder geschetste beginsituatie allerhande catechetische momenten voor. Elke existentiële zelfverheldering in het categoriaal pastoraat kent een catechetisch moment, wanneer de priester, diaken of pastoraal werker erin slaagt de existentiële situatie van mensen te belichten vanuit het Evangelie. Hierbij is in het bijzonder te denken aan momenten, waarin de pastorant in het pastorale contact vragen met betrekking tot de geloofsinhoud en zijn beleving ervan ontwikkelt. Afhankelijk van de setting kan een dergelijke vraag ook het begin worden van een (hernieuwde) initiatie in het rooms-katholieke geloof of verdieping van de geloofsbeleving en geloofskennis. Ook de in het individuele pastoraat geboden zorg en aandacht kan leiden tot catechetische momenten. Wanneer men troost biedt, bevat deze een impliciete boodschap over Gods liefde voor de zwakke en voor het zwakke. Troost kan in deze zin gepaard gaan met – vaak fragmentarisch gecommuniceerde – geloofsverheldering. Uiteraard moet de geestelijk verzorger in het categoriaal pastoraat hier prudent mee omgaan en er zorg voor dragen niet van register te veranderen in een situatie die primair om troost en medeleven vraagt. Daarnaast kan een pastoraal gesprek er ook toe leiden dat men de pastorant confronteert met zijn eigen verantwoordelijkheid of met de gevolgen van zijn eigen optreden voor anderen. Ook hieruit kan zich een catechetisch moment ontwikkelen.

In het individuele pastoraat met bijzondere groepen kunnen zich ook catechetische momenten voordoen als de pastorant eraan toe is zich op zijn verantwoordelijkheden te bezinnen. Het gewetensonderzoek en de gewetensvorming van ziekenverzorgers die zich afvragen hoe ze in moreel opzicht met mensen omgaan die aan hun verantwoordelijkheid zijn toevertrouwd, biedt aanknopingspunten voor de verheldering van de vraag hoe God met menselijke verantwoordelijkheid, en met succes en falen daarvan, omgaat.

In aansluiting hierop bevat ook biechtvoorbereiding een catechetisch moment. Het belijden van schuld valt relatief lichter voor wie God kent als vergevende God. Daarom is het des te

meer van belang dat in de context van de biechtvoorbereiding de aard van de vergeving van Godswegen en haar verhouding tot intermenselijke vergeving en verzoening wordt verhelderd.

Uiteraard mag van de priester, diaken of pastoraal werker verwacht worden dat hij (zij) goed kan inschatten of een catechetische verdieping in individueel pastoraat werkelijk een antwoord is op een vraag of verlangen van de pastorant, en of deze ook anderszins passend is, gezien vanuit de persoonlijke situatie van de pastorant. Zij zullen ervoor waken niet meer inhoud in te brengen dan pastoraal passend is. Tegelijk is het hun verantwoordelijkheid signalen die duiden op een behoefte aan individuele catechese niet te veronachtzamen.

2.5.3.3 Groepsgewijze catechese

In het categoriaal pastoraat bestaan verschillende vormen waarin de geestelijke verzorging voor groepen werkt. Vaak zijn er in het categoriaal pastoraat tijdschriften voor pastoranten die of zelf catechetisch van aard zijn, of waarin catechetisch gekleurde rubrieken zijn voorzien. Daarnaast zijn er pastorale instrumenten, zoals een praktische agenda met daarin opgenomen bijbelteksten, prikkelende citaten en uitleg van de hoogfeesten. Dergelijke communicatievormen stellen pastoranten in staat om in uren alleen op eenvoudige wijze hun geloof te verdiepen. Natuurlijk hangt het functioneren hiervan mede af van de vraag hoe de geestelijk verzorger dergelijke media introduceert bij zijn pastoranten.

Daarnaast zijn er in het categoriaal pastoraat vormen van groepswerk waarbij er direct contact is tussen de geestelijk verzorger en de pastoranten. Dit groepswerk neemt wisselende gestalten aan, die niet in alle gevallen een duidelijk catechetisch karakter hebben. Een voorbeeld hiervan is een cursus voor verplegend en verzorgend personeel in zorginstellingen. Dit pastoraal groepswerk bevat verschillende elementen, zoals het uiten van actuele emoties of begeleide zelfreflectie op de actuele situatie van de deelnemers of van de instelling waar ze zich bevinden; begeleide zelfhulp; en thematische verdieping van veel voorkomende problemen in de groep pastoranten.

Ook catechetische cursussen maken deel uit van dit groepspastoraat. Dit laatste kan een voorbereiding voor of verwerking van de verkondiging in de weekendliturgie betreffen, maar ook langer lopende catechetisch geprogrammeerde cursussen zoals bijbelcursussen of cursussen die een inhoudelijke verdieping bieden van thema's die voor de pastorale doelgroep van bijzonder belang zijn. Tenslotte zijn koren ter ondersteuning van de liturgie een belangrijk instrument in de catechese en een aanzet voor geloofsexpressie en -verdieping.

2.5.3.4 Instellingsgerichte catechese

Er zijn ook vormen van instellingsgerichte catechese: cursussen, trainingen, reflectief gerichte bijeenkomsten met professionals in een organisatie die een catechetische dimensie hebben. Hierin krijgt de sociaal-ethische component van het categoriaal pastoraat mede gestalte. In het *Compendium van de sociale leer van de kerk*, § 7, lezen we dat de verbreiding van de katholieke sociale leer een echte pastorale prioriteit is: "Het onderricht en de verspreiding van de sociale leer maken deel uit van de zending van de Kerk om te evangeliseren" (Paus Johannes Paulus II, *Sollicitudo rei socialis*, § 41). Het is voor een instelling en de professionals daarin relevant dat zij geholpen worden in volle vrijheid de 'tekenen des tijds' te verstaan. Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om het geven van voorlichting omtrent het spreken van de Rooms-Katholieke Kerk over de beschermwaardigheid van het menselijk leven, de inzet van het pastoraat voor de menselijke waardigheid van zieken, maar ook om macro-ethische thema's als humanisering van de zorg en solidariteit in het zorgstelsel.

2.5.3.5 Aard en doel van catechese in het categoriaal pastoraat

Kansen voor catechese liggen er vooral voor wie zich realiseert dat het hierbij meestal niet gaat om een variant van traditionele schoolcatechese met een relatief sterk cognitief element, maar eerder om varianten op parochiecatechese met een groter accent op beleving van de geloofsinhoud, op de persoonlijke geloofshouding, waardering en toe-eigening van geloof, en op de beleving van binding aan de geloofsgemeenschap. Ook deze varianten van catechese lenen zich voor inhoudelijke verdieping en een cursorische aanpak. Toch zijn ook bij varianten van catechese cognitieve elementen, hoe eenvoudig ook, relevant. Ze zijn in feite onontbeerlijk.

Uiteraard zal bij de concrete invulling van de doelstellingen van de catechese de existentiële situatie van de patiënt of cliënt als uitgangspunt dienen. In de zorginstellingen zal vooral de omgang van Jezus met de zieken en stervenden meer op de voorgrond treden. In de verslavingszorg zal Jezus' bevrijdende kracht van alle kwaad aandacht hebben. Etc.

Belangrijke doelen van catechese in de categoriale contexten zijn:

Cognitieve doelen:

- Vermeerdering van algemene kennis van het rooms-katholieke geloof bij pastoranten;
- Verdiepen van inzicht van pastoranten in hun eigen geloofsleven;
- Kennis en begrip van de inhoud en actuele relevantie van het Evangelie voor specifieke thema's die (in het licht van de eigenheid van het pastorale werkveld) aan de orde zijn voor individuele pastoranten;
- Kennis en begrip van elementen uit de rooms-katholieke moraal – met name ook de sociale moraal – die voor het proces en het beleid van de instelling waar het categoriaal pastoraat plaatsvindt van belang zijn (medische ethiek).

Belangrijke affectieve doelen:

- Grotere doordachte waardering en, waar mogelijk, toe-eigening van de geloofsinhoud door de pastoranten;
- Grotere waardering van de betekenis en relevantie van de geloofsinhoud voor vraagstukken die in de specifieke contexten van het categoriaal pastoraat aan de orde zijn.

Belangrijke volitieve (d.w.z. de wil en de gezindheid betreffende) doelen:

- Toename van de bereidheid bij pastoranten het eigen leven in te richten op een wijze die (beter) aansluit bij het Evangelie;
- Toename van de bereidheid om elementen uit de rooms-katholieke sociale leer en de rooms-katholieke moraal die een bijzondere relevantie hebben voor de contexten van het categoriaal pastoraat in overweging te nemen als bijdrage aan de praktijk en het beleid van de instelling.

Belangrijke sociale doelen:

- Het doen groeien van de betrokkenheid op en verbondenheid met de katholieke geloofsgemeenschap.
- Het doen groeien van aandacht voor de naaste.
- Het doen groeien van inzicht in de eigen mogelijkheden om de concrete noden van de naasten te lenigen.

In het nastreven van deze doelstellingen in een catechetische programmering kan uiteraard gebruik worden gemaakt van verschillende succesvolle methodes zoals de rooms-katholieke alpha-cursus of de benaderingswijze van 'Geloven nu'. Vaak zal daarbij een vertaalslag naar de specifieke doelgroepen in het categoriaal pastoraat nodig blijken.

Bij cursusaanbod van geestelijk verzorgers waarbij deelname van pastoranten niet vrijwillig is, maar voorgeschreven wordt door het bedrijf of de instelling, zoals bij verplichte cursussen van verplegend personeel, moet de geestelijk verzorger terughoudend zijn met catechese in strikte zin. Hij kan dan wel inzicht verschaffen in gelovige optieken ten aanzien van thema's die aan de orde zijn, maar moet terughoudend optreden met betrekking tot overdracht van de katholieke overtuigingen en waarden. Hij zal dan rekening houden met een pluralisme aan perspectieven, maar wel altijd de katholieke visie aan de orde stellen.

2.5.4 Verkondiging

De verkondiging van het Evangelie in het categoriaal pastoraat zal tegen deze achtergronden verschillende dimensies moeten hebben.

De eerste dimensie van de geloofsverkondiging in het categoriaal pastoraat heeft betrekking op het aanreiken van duiding voor het persoonlijke leven van mensen, zoals ze dat als het ware meenemen in de bijzondere omstandigheden. Het gaat dan juist om hun levensloop, hun levenshouding, hun persoonlijke en sociale bindingen zoals die zich ontwikkelden totdat de bijzondere omstandigheden zich aan hen voordeden, en waarin die bijzondere omstandigheden ingrijpen. Bij elke geloofsverkondiging zal de rooms-katholieke geestelijk verzorger er daarom rekening mee houden dat zijn woorden vallen in de vruchtbare grond van mensen die zich door omstandigheden gedwongen bezinnen op hun levensloop, kernwaarden, en geloofsidentiteit. Degene die de geloofsverkondiging verzorgt kan weliswaar niet in strikte zin de verkondiging tot ieder persoonlijk richten, maar zal er wel in de verkondiging blijf van geven levensverhalen van mensen tot wie hij zich richt te kennen, en pogen deze te duiden vanuit het evangelie.

De tweede dimensie in de geloofsverkondiging betreft de aard van de omstandigheden waarin pastoranten verkeren. Degene die de verkondiging verzorgt zal deze omstandigheden met regelmaat moeten belichten vanuit het Evangelie; de verkondiging moet hieraan als het ware gecorreleerd worden. Dit betreft zowel de invloed van deze omstandigheden op het geestelijk welzijn van pastoranten, alsook de maatschappelijke factoren die erbij een rol spelen. Het categoriaal pastoraat heeft in deze context een taak tot christelijke humaniteit in het domein waarin het gestalte krijgt. In de inhoud en de toonzetting van de verkondiging is het belangrijk dat een op het Evangelie geënte humaniteit een zekere vanzelfsprekendheid verkrijgt door de wijze waarop de geestelijk verzorger erover spreekt.

Maar de geloofsverkondiging zal mensen in die omstandigheden juist ook moeten aanspreken als mensen die niet volledig door hun situatie bepaald worden. De geloofsverkondiging zal daarom, ten derde, betrokken moeten worden op de universele menselijke natuur van mensen in haar theologisch-antropologische grondstructuur, en daarmee op gemeenschappelijke grondtrekken van alle mensen: zieken en gezonden, gevangenen en bewaarders, militairen en burgers. Vanuit dit perspectief staan alle mensen in wezen voor dezelfde geloofsvragen. Alleen doen zij zich bij zieken en stervenden in een meer toegespitste en verscherpte vorm voor. Daarom hoeft in de geloofsverkondiging het specifiek categoriale van het pastoraat niet ten koste te gaan van wat mensen verbindt.

Het feit dat de vragen die worden gesteld algemeen menselijke vragen zijn, is ook moraaltheologisch van betekenis. Men vraagt naar de zin en oorsprong van het leven, naar goed en kwaad in de wereld, naar het lot en de roeping van de mens, en naar zijn uiteindelijke bestemming. Het is van belang in te zien dat het algemeen menselijke karakter van deze vragen een indicatie is van de onderlinge verbondenheid van alle mensen. Mensen kunnen elkaar vinden in hun vragen en zoeken, zodat een reële band ontstaat. Zelfs wijst deze band in zekere zin vooruit naar de eenheid in en door Christus van het gehele menselijke geslacht. In Christus is heel de mensheid reeds één geworden, echter wacht deze eenheid nog op zijn uiteindelijke vervulling en voltooiing in God.

De aandacht in de geloofsverkondiging voor wat mensen verbindt heeft, behalve een theologisch-antropologisch, ook een ecclesiologisch aspect. De Kerk is sacrament, dus teken en instrument van de eenheid van het menselijk geslacht (*Lumen Gentium*, § 1). De Kerk moet in verkondiging en liturgie geleefde werkelijkheid zijn, die de gelovige nog voordat deze zich een reflexief begrip daarvan gevormd heeft, op connaturele wijze (d.w.z. als één met het geheel) kan ervaren. Dit geldt ook voor de beleving van gemeenschap in het rooms-katholieke categoriaal pastoraat, dat immers opgevat moet worden als zelfvoltrekking van de Kerk in bijzondere contexten. Daarom moet ook in de verkondiging in het categoriaal pastoraat het kerk-zijn van de vierende gemeenschap op gepaste wijze benoemd en bevestigd worden.

Deze drie dimensies in de verkondiging zijn wel te onderscheiden, maar ze zijn niet van elkaar te scheiden. Het rooms-katholieke categoriaal pastoraat heeft trekken van basispastoraat in bijzondere omstandigheden, in zoverre het in de verkondiging universeel menselijke en aan de Kerk als geloofsgemeenschap gerelateerde thema's aansnijdt. Tegelijk is het ook meer specialistisch, in zoverre van geestelijke verzorgers in het categoriaal pastoraat verwacht mag worden dat zij gelovigen helpen de specifieke omstandigheden waarin zij verkeren en de invloed daarvan hun persoonlijk leven te helpen duiden in het perspectief van het Evangelie, en in zoverre het de instelling helpt om aandacht voor het rooms-katholieke geloof en de rooms-katholieke moraal op gepaste wijze te integreren in het handelen van de instelling.

2.6 Liturgie in het categoriaal pastoraat

2.6.1 Zorgvuldigheid in de sacramentenbediening

In het categoriaal pastoraat speelt liturgie een belangrijke rol. De liturgie in de zorgsector wordt gekenmerkt door een grote variëteit vanwege het uiteenlopende karakter van instellingen en de verscheidenheid van ter plaatse getroffen regelingen en de verschillende inzet van vrijwilligers.

Alle pastoraat krijgt gestalte vanuit en rondom de viering van de sacramenten, dus vanuit de liturgie. Dit geldt ook voor het categoriaal pastoraat. Hier verwerkelijkt zich de Kerk in de bijzondere context die door de werk- en leefsituatie van de pastورانten is voorgegeven. Er ontstaat een levende gemeenschap. Christus spreekt tot de Kerk in de liturgie; Hij is in haar aanwezig door het woord van de Schrift, en door de gaven van de eucharistie. De viering van de sacramenten is een uitdrukking van het feit dat de geloofsgemeenschap in stand wordt gehouden over de grenzen van landen en instellingen, over de grenzen die het lot stelt.

De viering heeft zodoende een enorme kracht en vraagt daarom om een zorgvuldig omgaan met de sacramenten en sacramentaliën. Wanneer hiermee onzorgvuldig wordt omgegaan, in het bijzonder met de geconsacreerde Gaven van de eucharistie en met de toelatingsnormen tot deelname aan de sacramenten (zie 2.3.1), loopt men de kans dat de integriteit van de geloofsgemeenschap en de achting voor de bedienaren en hun motivatie worden geschaad. De Instructie *Redemptionis sacramentum* van de Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten (2004) en de Apostolische exhortatie *Sacramentum caritatis* van Paus Benedictus XVI (2007) maken duidelijk hoe zwaar het belang van zorgvuldigheid in de sacramentenbediening voor de Kerk weegt.

Ook over de toelating tot de sacramenten bestaan nogal eens misverstanden tussen protestanten en katholieken, die niet zelden aanleiding geven tot pijn en verdriet. Daarom nu reeds een enkele opmerking die de toelatingscriteria enigszins kan verhelderen. Deze opmerkingen (die uitvoeriger worden toegelicht in *Oecumenisch Directorium* (Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, 1993), zijn bedoeld als aanvulling op wat in § 2.3.1 reeds gezegd is over de oecumenische banden.

Naar het geloof van de Rooms-katholieke Kerk kan zij niet vrij beschikken over de bediening van de sacramenten, die door Christus aan zijn gelovigen zijn geschonken. De sacramenten behoren haar niet toe. De viering van de sacramenten veronderstelt een eenheid in waarheid, een gedeeld geloof; deze opvatting dateert al vanaf de begintijd van de Kerk. De Kerk dient daarom te waken over de zorgvuldigheid van de sacramentenbediening en de toelating tot de deelname hieraan. Natuurlijk voelt men in een gezamenlijke viering het verlangen naar verdergaande eenheid, en wil men dit uitdrukking geven. Dat is een volstrekt begrijpelijk gegeven. Het vooruitlopen op een eenheid in belijden die nog niet bestaat, is echter geen gepaste uitdrukking van dit verlangen, en brengt de eenheid van de christenen eerder verder weg dan dichterbij. Dan wordt namelijk het sacrament als het ware geïnstrumentaliseerd, en werkt het onbedoeld zo dat wezenlijke verschillen worden verdoezeld. Men zou juist het verlangen naar eenheid moeten koesteren, en het benutten om met elkaar in gesprek te gaan.

2.6.2 Liturgie in de zorgsector: organisatorische situering

2.6.2.1 De bestuurlijke verantwoordelijkheid voor aanbieden van zorg

De zorgsector wordt gekenmerkt door een zeer grote variëteit van instellingen. Bestuurlijk zijn al deze instellingen onafhankelijk. Soms behoren ze tot een keten, waarbij een Raad van Bestuur de verantwoordelijkheid per locatie delegeert aan een eigen locatiemanager. De diversiteit binnen de zorg en de onafhankelijkheid van iedere instelling maakt de eigenheid uit van de sector. Iedere aard van zorgbehoefte vraagt om een eigen aandacht voor pastoraat en liturgie.

De bestuurlijke autonomie van de instellingen heeft echter ook vergaande gevolgen voor de inrichting van het pastoraat. Een Raad van Bestuur of locatiemanager stelt daarbij menigmaal eisen, niet alleen aan logistieke voorwaarden voor liturgie en sacramententoediening, maar ook aan de inhoud van liturgie, gerelateerd aan een zorgbehoefte. Ook eist deze niet zelden van geestelijk verzorgers een inhoudelijke verantwoording van hun werkzaamheden. Een centrale vraag in dit opzicht is, hoe men de relatie ziet tussen pastorale zorg en de zorg die de instelling biedt, en wie daarin welke verantwoordelijkheid draagt. Dit is eerder aan de orde gekomen in hoofdstuk 1, § 1.5.2.

Soms wordt gesteld dat de zendende instanties zelf volledig verantwoordelijk zijn voor het aanbieden en bekostigen van geestelijke verzorging in zorginstellingen. Dit standpunt is onvoldoende doordacht en te eenzijdig, zeker in zoverre het gaat om instellingen waar 24-uurszorg geboden wordt. Aan de geestelijke verzorging is behoefte en de overheid erkent die ook in het recht op passende geestelijke verzorging; zij dient de humaniteit en levert een bijdrage aan een zorgzame samenleving. De verantwoordelijkheid voor deze aard van verzorging is de facto gedeeld tussen Kerk (kerken) en instellingen, in die zin dat de overheid, die de financiering van de zorginstellingen reguleert, de geestelijke verzorging heeft ondergebracht bij deze zendende instanties, waaronder de R.K. Kerk. Daarbij is op grond van het subsidiariteitsbeginsel de Staat – in dit geval de collectief gefinancierde zorginstellingen – gehouden bij te springen waar maatschappelijke organisaties hiertoe niet bij machte zijn. De Rooms-katholieke Kerk is zo'n organisatie die begrensde mogelijkheden heeft.

De Kerk (haar parochies en vertegenwoordigers) heeft anderzijds zeker de plicht zich in te spannen (o.a. op grond van het recht van haar gelovigen op de sacramenten) en zij doet dit ook. Men kan denken aan de onmisbare inzet van vrijwilligers en werkers in het basispastoraat, die met name in het grensgebied tussen parochiële zielzorg en zorginstelling actief zijn en – middels de zending – aan de kwaliteitsbewaking van de beroepskrachten.

2.6.2.2 Rol en rolverwachtingen van geestelijk verzorgers

Het spanningsveld tussen verantwoordelijkheid voor de totale zorg en pastorale verantwoordelijkheid vergt van rooms-katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat en van de verantwoordelijke namens het bisdom een bijzonder onderscheidingsvermogen over wat binnen een zorginstelling een gerechtvaardigde vraag is en wat niet. Om een voorbeeld te geven: een instelling kan en mag een celebrant erop wijzen dat het gevaarlijk kan zijn om in een psychiatrisch ziekenhuis over demonen te lezen en te preken. Dat is een terechte vraag: de celebrant is immers verantwoordelijk voor wat hij (zij) bij mensen losmaakt, althans, voor zover dat in redelijkheid te verwachten is. Ook een eenzijdige nadruk op het oordeel dat wacht na de dood kan leiden tot excessieve angst en lijden; ook al behoort dit tot het geloofsgoed, toch moet men hier voorzichtig mee zijn. Suggesties voor nieuwe en alternatieve vormen van vieringen zijn echter, binnen de door de R.K.-Kerk bepaalde liturgische kaders, ter beoordeling aan de medewerker in het categoriaal pastoraat, die daar een eigen afweging in mag en moet maken. Men kan zijn rol in dit opzicht vergelijken met die van een arts die een medische handeling verricht. Ook wanneer deze handelt in opdracht van anderen, behoudt hij toch een eigen verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid naar Nederlands recht en medisch tuchtrecht. *Mutatis mutandis* geldt dat binnen de Rooms-Katholieke Kerk op vergelijkbare wijze.

Voor r.k. werkers in het categoriaal pastoraat betekent dit alles dat zij in veel gevallen afwegingen moeten maken tussen de wensen en verlangens van hun pastoranten, van de instelling en van de geloofsgemeenschap waartoe zij behoren. Zij zijn aan alle partijen een loyale houding verschuldigd: op de eerste plaats aan de Rooms-katholieke Kerk en haar geloofsgemeenschap, maar evengoed ook aan de andere partijen. Echter, hoe zij in individuele gevallen hun afwegingen ook maken, het is voor hen zaak dat alle betrokken partijen duidelijk merken dat ook hun belangen zijn meegewogen. Dit betreft niet alleen de gekozen handelwijze, maar vooral ook de tactvolle en respectvolle wijze waarop deze wordt gecommuniceerd en ten uitvoer wordt gebracht.

Het is duidelijk dat de situatie in instellingen hoge eisen stelt aan tact en zorgvuldigheid van medewerkers in het categoriaal pastoraat. Met name medewerkers die geen speciale vorming hebben gehad met het oog op deze tak van pastoraat wordt daardoor gevraagd om bescheidenheid en voorzichtigheid, en om de bereidheid zich te laten adviseren door hen die deze vorming wél hebben gehad. Dit geldt in het bijzonder voor hen die minder vertrouwd zijn met de historisch, regionaal en cultureel bepaalde werkwijze en omgangsnormen in instellingen.

2.6.3 Liturgie in de zorgsector: pastorale context

2.6.3.1 Aard van de pastorale doelgroep

Een belangrijk onderscheid tussen de verschillende instellingen is het gegeven dat in het ene tehuis mensen gedurende vele jaren in gezamenlijkheid wonen, terwijl in een andere zorgsetting vaak ernstig zieken slechts kortdurend intensief behandeld of verzorgd worden en vrij anoniem verblijven. Zo zal in de ene sector de geestelijk verzorger alle kerkgangers kennen. Zij kennen ook elkaar, en zodoende is er een hechte geloofsgemeenschap gevormd van mensen die ook het dagelijks leven met elkaar delen. In de andere sector zal de geestelijk verzorger slechts met enkelen bekend zijn. Bij het vieren van de liturgie wordt hier een bijzondere gemeenschap gevormd van mensen die elkaar persoonlijk niet kennen. In de liturgie delen zij hun (ernstig) ziek zijn. In viering en gebed voelen zij zich intens met elkaar verbonden in verdriet en angst, in hoop, troost en geloof. Dit maakt hen voor dat ene uur tot een bijzondere geloofsgemeenschap. Het is vanuit dit oogpunt dan ook jammer dat in sommige instellingen (met name ziekenhuizen) vanwege de verandering van de bezetting in de weekenden deze bijeenkomsten plaats moeten maken voor meer individuele liturgie.

Behalve dat in iedere zorgsector de katholieke eredienst en sacramentenbediening gehouden zal worden binnen een eigen pastorale setting, zal het pastoraat ook binnen iedere sector zelf gelovigen aantreffen in bijzondere levenssituaties en met geheel eigen vragen omtrent het geloof. Velen worden door een ernstige ziekte of handicap in hun geloof beproefd. Anderen hebben het geloof juist herontdekt. Sommigen zullen voor het laatst in hun leven een katholieke eredienst meemaken, en er zullen mensen voor het eerst emotioneel bewogen worden door liturgie en prediking. Dit vraagt om gespecialiseerd pastoraat. Binnen de opleiding en trainingen Klinisch Pastorale Vorming zou hier bijzondere aandacht aan gegeven moeten worden.

Vaak wordt het pastoraat in zorginstellingen beperkt door de situatie van de instelling. De financiële ruimte voor pastoraat en kerkzaal of kapel is beperkt. Niet overal is een geschikte kerkruimte, en niet alle instellingen kunnen of willen geestelijk verzorgers aanstellen conform de diversiteit van kerkelijke gezindten. De tijd om pastoranten te kunnen bezoeken is gelimiteerd, verpleging en verzorging kunnen niet altijd de nodige assistentie verlenen. De medische of verpleegkundige situatie van een pastorant kan het pastoraat zeer beperken. De nodige privacy voor een gesprek kan niet altijd geboden worden. En tenslotte wordt het belang van geestelijke bijstand niet altijd op de juiste waarde geschat. De waarden en normen van een geseclariseerde maatschappij en een doorgevoerde dominantie van het medisch handelen gaan ten koste van liturgie en pastoraat. Het is zaak deze tendensen te onderkennen maar zich er niet door te laten ontmoedigen.

2.6.3.2 Oecumene in de liturgische praktijk

Zowel het gemeenschapsgevoel dat in zorginstellingen ontstaat als de praktische beperkingen die het werk in deze sector karakteriseren, versterken de wens tot oecumenische samenwerking en krachtenbundeling. Vaak is een vorm van oecumenische samenwerking al dagelijkse praktijk. Oecumenische samenwerking is een belangrijk kenmerk van liturgie in zorginstellingen. Op het gebied van de liturgie heeft een proces van oecumenische ontmoeting plaatsgevonden dat vele positieve resultaten heeft gehad.

De oecumenische gemeenschappelijkheid die wellicht concreet ervaren wordt, mag echter ook in de zorgsector geen reden zijn om de kerkelijke verantwoording van de toelating tot de sacramenten terzijde te schuiven. Binnen de Rooms Katholieke Kerk geldt een verbod op intercelebratie en intercommunie. Bovendien blijkt dat het houden van gezamenlijke vieringen van woord en tafel het oecumenisch reflectie, en ontmoetingsproces eerder stillegt dan bevordert, omdat men de suggestie wekt dat het uiteindelijke doel – de eenheid van de christenen – reeds is bereikt. Daarom verwijzen we in dit kader nog eens naar hetgeen over oecumenische samenwerking is gezegd (in 2.3.1) en over de zorgvuldigheid in de sacramentenbediening (2.6.1).

2.6.4 Liturgie in de zorgsector: lokale en regionale samenwerking

2.6.4.1 Noodzaak van samenwerking

De noodzaak tot regionale samenwerking wordt het meest pregnant gevoeld in de sacramentenbediening. Het zou echter verkeerd zijn hierin de enige noodzaak te zien. Juist om te voorkomen dat mensen in instellingen en tehuizen zich afgesneden voelen van de gemeenschap waartoe zij altijd behoord hebben, is het belangrijk dat het pastoraat in de zorginstellingen nauw samenwerkt met het pastoraat in de regio. En niet alleen in ziekenhuizen waar een opname slechts tijdelijk is en waar in ernstige situaties patiënten weer naar huis gestuurd worden

om thuis verder verpleegd te worden, of om zich thuis voor te bereiden op het sterven, is deze samenwerking urgent. Ook mensen met een verstandelijke of lichamelijke beperking en de bewoners van verzorgingstehuizen, verpleegtehuizen en tehuizen voor revalidatie voelen zich vaak zeer verbonden met de gemeenschap van 'thuis'. Het is wenselijk dat deze verbondenheid ook liturgisch gestalte kan krijgen. Het bezoek van de plaatselijke priester, diaken of van pastoraal werker en plaatselijke vrijwilligers die de parochie vertegenwoordigen is bijzonder heilzaam. De diensten Geestelijke Verzorging en de dekenaten en regio's zullen voor dit alles vormen kunnen vinden die geëigend zijn.

2.6.4.2 Taak en vorming van vrijwilligers

Het categoriaal pastoraat gaat niet alleen gewijde ambtsdragers en beroepskrachten aan. Het is een aandachtsgebied en opgave voor de gehele Kerk. Deze vorm van pastoraat wordt dan ook in belangrijke mate mede gedragen door vrijwilligers. Velen zijn bereid om belangeloos hun talenten in te zetten ten behoeve van de groepen in de samenleving die bijzondere zorg en aandacht nodig hebben. Zij leveren daarmee een onmisbare bijdrage aan de presentie van de Kerk in de samenleving. De vele vrijwilligers zijn daarbij evenzeer 'medewerkers' als de vele medewerkers die bijvoorbeeld de apostel Paulus in zijn brieven bij name noemt. In verbinding met en onder de verantwoordelijkheid van de apostelen en hun opvolgers geven de vrijwillige medewerkers gestalte aan de roeping van de Kerk om Christus na te volgen. De navolging van Christus is een opdracht voor iedere christen, waarin allen, leken en gewijde ambtsdragers, gelijkelijk delen

Met nadruk dringen de bisschoppen er op aan dat parochies zoeken naar gelovigen die bereid zijn zich te bekwaamen tot bijstand aan katholieke patiënten en bewoners die in pastorale nood zijn. Zonder de kerkelijke zending te hebben die een geestelijk verzorger behoeft en zonder hun professionele vorming, kunnen zij toch cliënten, bewoners en hun medegelovigen nabij zijn, bijvoorbeeld in gesprek en gebed. Zij kunnen ook in voorkomende situaties bemiddelen in het zoeken naar katholieke geestelijk verzorgers, wanneer er in de instelling vanuit de R.K.-Kerk geen geestelijke verzorger beschikbaar is, en niet volstaan kan worden met een geestelijk verzorger uit andere Kerk of kerkgenootschap (zie ook 2.8).

Deze gelovigen functioneren onder leiding van een door de bisschop of diens gedelegeerde in de sector aangestelde priester, diaken of pastoraal werker. Van deze gelovigen wordt daarmee gevraagd dat zij de eigen professionele verantwoordelijkheid van beroepshalve actieve werkers in het zorgpastoraat respecteren. Zij zouden door de bisschop of diens gedelegeerde in deze aangesteld kunnen worden niet alleen voor de instellingen maar ook voor het pastoraat in de thuissituatie, maar niet buiten de plaatselijke pastoor om. Zo geven zij, in zorgtermen uitgedrukt, gestalte aan een transmuraliteit die op dit moment het streven is van heel de gezondheidszorg. In kerkelijke termen uitgedrukt maakt hun inzet duidelijk dat de Kerk een gemeenschap is van velen, die zich niet laat opdelen in instituties naar gezondheid, leeftijd of beperking.

Het zou goed zijn wanneer voor deze mensen (inter)diocesaan een opleiding ontwikkeld zou worden. Deze zou kunnen worden afgesloten met een aanstelling tot buitengewoon bedienaar van de Heilige Communie. Een dergelijke aanstelling maakt ook de toegang tot instelling en ziekenhuis makkelijker. Immers, vele instellingen en tehuizen vragen om gekwalificeerde vrijwilligers. De Kerk heeft hier een maatschappelijk zeer nuttige rol te vervullen. Waar vrijwilligers daadwerkelijk participeren in verantwoordelijkheid, ligt het voor de hand over te gaan tot het opstellen van een vrijwilligerscontract, waarin deze verantwoordelijkheden duidelijk zijn omschreven.

2.6.4.3 Samenwerking met priesters in de sacramentenbediening

In de samenwerking met priesters en leiders van pastorale teams uit de omgeving heeft de katholieke geestelijke verzorger een coördinerende rol. Deze is primair verantwoordelijk voor de aard en frequentie van de vieringen die gehouden worden, het toelatingsbeleid tot de sacramenten, en eventuele voorbereiding daarop, dit alles uiteraard binnen de kerkelijke richtlijnen voor liturgie, de richtlijnen van dit vademecum en conform en met in achtneming van de eigen verantwoordelijkheid van de gewijde bedienaren. Ook mag de geestelijk verzorger aangesproken worden op de correcte liturgische vormgeving van de viering. Tenslotte behoort het onderhouden van goede collegiale banden met priesters, diakens en pastoraal werkers die in de omgeving van de instelling werkzaam zijn tot de taak van de geestelijk verzorger. Hij zal deze collega's, die normaliter niet over dezelfde gespecialiseerde vorming beschikken, waar nodig van advies dienen.

In zorginstellingen, waar op onregelmatige tijden priesters komen en de druk op de organisatie en de beschikbare tijd groot is, vraagt het op waardige wijze bedienen en uitreiken van de sacramenten en het bewaren van de Eucharistische Reserve van de eucharistie bijzondere aandacht en respect.

Voor zover het respect dat aan het sacrament uit zichzelf is verschuldigd geen voldoende motivatie is, zou men zich moeten realiseren dat priesters uit de stad of de regio zich vaak zeer veel moeite getroosten voor eucharistievieringen en de bediening van de ziekenzalving. Zij zouden ervan moeten kunnen uitgaan dat hun toewijding aan en inzet voor de bediening van het sacrament door medewerkers (en vrijwilligers) van de zorginstelling op waarde geschat worden.

2.6.4.4 De plaatselijke verantwoordelijkheid in het toezicht

De bisschoppen vragen dat het vieren van de liturgie en het toedienen van sacramenten en sacramentaliën in zorginstellingen conform de regels van de Rooms Katholieke Kerk zorgvuldig geschieden en dat de geestelijk verzorgers dit alles doen op basis van hun wijding en bisschoppelijke zending, na voldoende theologische, liturgische en pastorale vorming.

Volgens het kerkelijk recht is de pastoor/administrator van de parochie waarbinnen een instelling gevestigd is de eerstverantwoordelijke (tenzij de zorginstelling een bijzondere status heeft) voor de liturgie in de zorginstelling.

De concrete directe verantwoordelijkheid voor het beheer van de Heilig Gaven, inclusief het bezit van de sleutel van het tabernakel, ligt bij de door de bisschop gezonden rooms katholieke geestelijk verzorger van de instelling, die minstens ook als buitengewoon bedienaar van de eucharistie moet zijn aangesteld.

De priester die door de bisschop is aangesteld als deken heeft volgens zijn canonieke opdracht een eigen taak in het toezicht, al is het mogelijk dat er op het niveau van het bisdom andere afspraken zijn gemaakt (territoriaal vicaris). Hij is de *pastor pastorum*, ook van de door de R.K. Kerk gezonden rooms katholieke geestelijk verzorgers in instellingen. Hij visiteert de katholieke diensten geestelijke verzorging in zijn gebied en betreft daarbij de verantwoordelijke pastoor/administrator, en de directies en besturen van de instellingen waar deze functioneren. Hij controleert de boeken, de kapellen en de plaatsen waar de liturgie gevierd wordt. In het bijzonder let hij daarbij op de bisschoppelijke goedkeuring voor een tabernakel, een waardig bewaren van de Gave van de H. Eucharistie en de H. Oliën en op de waardigheid van de liturgische attributen. Hij ziet toe, inspireert, faciliteert en legt de verbinding tussen de bisschop en de geestelijk verzorgers. Hij stimuleert het werken in de regio. Tenslotte is hij betrokken bij het aanvragen van de zending, bij ontslag en bij benoemingen.

Wanneer de instelling een pastorale dienst heeft met de kerkelijke status van een rectoraat benoemt de bisschop een priester die de functie van rector kan vervullen. Deze rector heeft dan volgens het kerkrecht een eigen verantwoordelijkheid met een directe hiërarchische lijn naar de deken

2.6.5 Liturgie in de zorgsector: bediening van sacramenten

In het bovenstaande is de situatie in zorginstellingen in algemene termen beschreven, en is opgeroepen tot oecumenische samenwerking en tot samenwerking in de regio, binnen de grenzen die de Rooms Katholieke Kerk hiervoor heeft aangegeven.ⁱ In de zorgsector zijn nog weinig specifieke richtlijnen voorhanden voor het vieren van de liturgie. De nu volgende aanwijzingen gelden als kader van beleid.

In veel zorginstellingen zal het om logistieke redenen niet mogelijk zijn om afzonderlijke vieringen te organiseren voor de diverse denominaties. Ook niet-katholieken zullen de katholieke erediensten bezoeken en in sommige gevallen om de sacramenten vragen. Tevens zullen katholieke gelovigen de eredienst van andere kerken bijwonen. Dit roept in liturgische vormgeving en in prediking een bijzondere pastorale verantwoordelijkheid op jegens gelovigen van een ander kerkgenootschap. Richtlijn en inspiratiebron is daartoe op de eerste plaats het *Oecumenisch Directorium*.

2.6.5.1 De Eucharistieviering

De viering van de eucharistie op de dag des Heren is het fundament en centrum van het hele liturgisch jaar; vandaar dat de katholieken, onverkort het recht van de Oosterse kerken, de verplichting hebben op zondagen en voorgeschreven feestdagen de Mis bij te wonen. (*Oecumenisch Directorium*, § 115). Voor alle gelovigen is dit niet alleen een verplichting maar ook een recht. Juist voor hen die zorg behoeven zullen alle betrokkenen hun uiterste best moeten doen om dit recht te realiseren. Het vieren van de liturgie en het ontvangen van de sacramenten kan in de moeilijke situaties van het leven een onvermoede kracht en bemoediging betekenen. De Kerk heeft de plicht zo veel mogelijk voorwaarden te scheppen opdat eenieder de heilsmiddelen van de Kerk kan ontvangen.

De rooms katholieke geestelijk verzorgers dienen er dan ook naar te streven dat binnen de instellingen waarvoor zij zijn aangesteld op zondag de eucharistie gevierd kan worden. Gezien de voorschriften van de Kerk met betrekking tot het waardig vieren van de eucharistie moet het uitgangspunt zijn en blijven, dat daar waar niet conform de regelgeving van de R.K. Kerk de eucharistie op zondag gevierd kan worden een viering gehouden wordt van woord en gebed met uitreiking van de H. Communie, zoals aangegeven in het *Directorium voor Zondagsvieringen bij afwezigheid van een priester*. Waar menig niet-katholiek aanwezig is, wordt aanbevolen alleen een liturgie van het Woord te houden. In overleg met andere kerken kan dit een oecumenische kerkdienst zijn, met het *Oecumenisch Directorium* als richtlijn. Voor de katholieke gelovigen kan direct ná deze kerkdienst afzonderlijk de heilige communie uitgereikt worden. Wanneer geen rooms katholieke geestelijk verzorger beschikbaar is zullen er katholieke bedienaren van de H. Communie hiertoe aangesteld worden, zoals dit eerder beschreven is (2.6.4.2). Deze H. Communie staat in verbinding met een eucharistieviering die nog diezelfde zondag in een kerk in de regio. zo dicht mogelijk vóór de betreffende zondag in de instelling gevierd is.

2.6.5.2 Het doopsel, vormsel en de opname binnen de Kerk

De bijzondere situatie waarin mensen in zorginstellingen kunnen verkeren kan bij hen leiden tot een diepe wens om toe te treden tot de Kerk. Deze wens kan gedurende lange tijd gegroeid

i

zijn en zich verdiept hebben. Het is echter ook mogelijk dat ernstig zieken in de laatste fase van hun leven om het doopsel vragen. De katholieke geestelijk verzorger zal de catechumenen zo goed mogelijk op hun doop en vormsel voorbereiden. Als deze geestelijk verzorger geen priester is, zal die de catechumenen ook toeleiden naar de priester die de sacramenten gaat toedienen. Deze priester vraagt op de geëigende wijze bij de bisschop toestemming aan voor de opname in de Kerk middels de toediening van doop en vormsel. Wanneer tijd en plaats dit mogelijk maken, zullen de door het *Rituale voor de volwassendoop* voorziene catechumenale riten deze voorbereiding als bijzondere momenten van viering en gebed markeren. De doop en het vormsel kunnen slechts door een priester, dus niet door een diaken, na expliciete toestemming van de bisschop, geschieden.

Voor hen die in een andere kerkgemeenschap – conform de regels van de dooperkenning tussen de betreffende kerken – al gedoopt zijn, geldt dat zij door het uitspreken van de geloofsbelijdenis en het ontvangen van het heilig vormsel in de Kerk – na toestemming van de bisschop – kunnen worden opgenomen. Hiervoor heeft de R.K. Kerk eigen liturgische teksten. Er dient wel een doopbewijs voorhanden te zijn. De gedoopte en in de Kerk opgenomen volwassen gelovigen zullen in een eucharistieviering direct na hun initiatie de eerste heilige communie ontvangen.

Ofschoon in Nederland in de praktijk kinderen niet meer zo spoedig mogelijk na de geboorte gedoopt worden is dit bij vele gelovigen met een allochtone achtergrond vaak wel gewoon. De geestelijk verzorger in een ziekenhuis dient hiervoor open te staan. De geestelijk verzorger zal met de ouders, de peetouders en de directe naasten voorafgaand aan de toediening van het sacrament een voorbereidend gesprek hebben.

Wanneer een kind plotseling zeer ernstig ziek wordt, kan op vraag van de ouders de nooddoop toegediend te worden. Is de bedienaar een priester dan kan hij ook het vormsel toedienen. De bedienaar van de nooddoop kan – bij afwezigheid van een diaken of priester – eenieder zijn. Daartoe zal de geestelijk verzorger de medewerkers van de pastorale dienst én de medewerkers van de betreffende ziekenhuisafdelingen goed instrueren, met name over de ritus van een nooddoopsel en haar mogelijke bedienaren (iedereen die de intentie heeft om te doen wat de R.K. Kerk in dit geval doet). Na het overlijden kan de doop niet meer worden toegediend. In gebed en zegen kan het overleden kindje aan God worden toevertrouwd.

De gewone bedienaren van de doop zijn de priester en de diaken. In bijzondere situaties kan een bisschop aan een katholiek pastoraal werker in zijn bisdom doopverlof geven. Dit is per bisdom verschillend. Het vormsel kan echter alleen – na toestemming van de bisschop – door een priester toegediend worden. Wanneer aan de instelling geen priester verbonden is, zal de geestelijk verzorger een beroep doen op een priester in de regio. Zo mogelijk zal deze priester bij de voorbereiding betrokken worden. Er zij op gewezen dat de toediening van deze sacramenten genoteerd wordt in de daartoe bestemde boeken en bericht wordt aan de pastoor/administrator van de betrokken parochies.

2.6.5.3 Het sacrament van het huwelijk

De vraag om het sacrament van het huwelijk kan, zo wijst de praktijk uit, zowel gesteld worden door de patiënten of de bewoners van een instelling als door medewerkers van de instelling. Omdat het huwelijk wordt gesloten ten overstaan van een priester of diaken, zal de geestelijk verzorger altijd naar een van hen verwijzen. Deze priester of diaken zal altijd door de pastoor gedelegeerd moeten zijn, en hij zal zich zowel dienen te houden aan de kerkelijke regelgeving met betrekking tot het aanvragen van de vereiste dispensaties, als ook aan de kerkelijke voorschriften m.b.t. de liturgie van het huwelijk. In bijzondere situaties en in urgente nood dient de geestelijk verzorger contact op te nemen met de officiaal van het bisdom.

2.6.5.4 Het sacrament van boete en verzoening

Binnen het kader van een pastoraal gesprek kan een gelovige spontaan om het sacrament van boete vragen. Wanneer degene die het gesprek voert geen priester is, dient deze op tactvolle wijze duidelijk maken hoe dit mogelijk is, wanneer en onder welke voorwaarden. Indien het verzoek van een katholiek gelovige komt, zal alles in het werk worden gesteld om te zorgen dat deze het sacrament kan ontvangen. Met inachtneming van zowel het ambtsgeheim van de geestelijk verzorger als het biechtgeheim van de priester zal hiertoe een priester gezocht worden. De geestelijk verzorger kan de pastorant voorbereiden op het ontvangen van het sacrament. Het regelmatig aanbieden van een boeteviering is zeer aan te bevelen.

Voor niet-katholieken die om het sacrament vragen gelden dezelfde regels als voor de toelating tot de eucharistie en de ziekenzalving. Slechts wie in stervensgevaar verkeren, gedoopt zijn, het katholieke geloof over de aard van het sacrament delen, zich niet tot een eigen geestelijke kunnen wenden en de juiste gesteldheid hebben, mogen het sacrament ontvangen (*Oecumenisch Directorium*, § 129-131).

2.6.5.5 Het sacrament van de ziekenzalving, het viaticum en de ziekenzegen.

De ziekenzalving is een volwaardig sacrament waarvan de toediening voorbehouden is aan de priester. Dit geldt ook in stervensgevaar. Zowel bij de afzonderlijke toediening van dit sacrament als bij de gemeenschappelijke toediening tijdens speciaal daartoe gehouden vieringen, kunnen behoudens uitzonderingen, zoals deze geformuleerd worden in het *Oecumenisch Directorium*, alleen katholieke gelovigen dit sacrament ontvangen. Dit geldt ook voor het viaticum en de ziekencommunie.

In instellingen waar gelovigen langer verblijven, of waar zij zelfs zijn komen te wonen, is het aan te bevelen om de gelovigen die daarom vragen de ziekenzalving in gemeenschappelijkheid toe te dienen, wanneer althans aan de kerkelijke vereisten voor de toediening is voldaan. In oecumenische vieringen kan dit sacrament niet toegediend worden. Kleinschalige vieringen zijn het geëigende alternatief. In de gewone ziekenhuizen zal het sacrament van de ziekenzalving meestal afzonderlijk toegediend worden. Wanneer er geen katholiek priester beschikbaar is voor de voorbereiding op dit sacrament zal de geestelijk verzorger de pastorant voorbereiden en een priester oproepen.

Wanneer een gelovige gaat sterven, heeft deze een bijzonder recht op de 'laatste sacramenten'. Een zelfstandige pastorale dienst van een instelling zal hier meestal niet aan kunnen voldoen. Samenwerking in de regio is dus geboden, zoals boven reeds aangeduid. Het is de plicht van de katholieke geestelijk verzorgers of – wanneer die niet aan de instelling verbonden zijn – van het plaatselijk pastoraat om de niet-katholieke geestelijk verzorgers, het bestuur en de medewerkers van de instellingen op het belang van deze sacramenten voor de katholieke bewoners of patiënten te wijzen. Priesters in de regio, voor zover aanwezig, wordt gevraagd om zich naar vermogen beschikbaar te stellen om deze sacramenten toe te dienen. In samenwerking met de instelling en de dienst geestelijke verzorging van de instelling zal er gestreefd moeten worden naar een 24-uurs bereikbaarheidsdienst.

De geestelijk verzorger dient in dit kader tijdig te weten wanneer patiënten en cliënten snel achteruitgaan. Het is belangrijk dat er met de verpleging concrete afspraken worden gemaakt over het tijdig informeren van de geestelijke verzorging over deze ontwikkelingen. Ondanks de grote inzet van velen is duidelijk dat het vaak moeilijk is tijdig een priester te vinden wanneer een terminaal zieke daarom vraagt, en dat dit soms niet lukt. Onvermijdelijk zullen deze gevallen worden ervaren als een tekortschieten van de pastorale zorg van de Rooms Katholieke Kerk. De opgave om in samenwerking met de familie een waardig afscheid te verzorgen, berust dan bij een diaken of pastoraal werker. Zij kunnen de zieken en de naasten bijstaan met gebed, schriftlezing, viaticum en zegen. Het is hen echter nimmer toegestaan de ziekenzalving

of het sacrament van de boete toe te dienen, noch is het geoorloofd om riten toe te passen die de toediening van deze sacramenten zouden kunnen suggereren. Ook is het niet acceptabel en zeer schadelijk voor de goede collegiale samenwerking, wanneer niet-katholieke geestelijk verzorgers rituelen uitvoeren die geënt zijn op de ziekenzalving en de toediening van het sacrament suggereren aan katholieke patiënten. Hiervoor moet ernstig gewaarschuwd worden, mede omdat hier kerkelijke, ethische en professionele normen in het geding zijn.

Niet alleen vanwege het gebrek aan priesters, maar ook om andere redenen zullen de sacramenten tijdig volgens de voorziene liturgische teksten aangeboden dienen te worden. Er zal steeds naar gestreefd worden dat de zieke bij bewustzijn de sacramenten kan ontvangen. Van belang is ook dat de zieke zoveel mogelijk lichamelijk nog in staat is om de biecht uit te spreken en de heilige communie te ontvangen. Men hoeft immers niet terminaal ziek te zijn om het sacrament te mogen ontvangen. De canonieke norm is nu dat “de gelovige die, tot het gebruik van het verstand gekomen, ten gevolge van ziekte of ouderdom in levensgevaar is”.ⁱ Men mag haar niet toedienen “aan hen die halsstarrig volharden in een zware zonde die bekend is”ⁱⁱ en aan hen die het voornemen hebben euthanasie te ondergaan. Het is niet bezwaarlijk dit sacrament meer dan eens te ontvangen, wanneer de veranderde toestand van een zieke daar aanleiding toe geeft. Bij twijfel of de dood reeds is ingetreden, kan men het sacrament nog toedienen, maar wanneer een zieke reeds overleden is zal er geen zalving meer worden toegediend. In gebed kan de overledene worden toevertrouwd aan God, en het lichaam kan op een eenvoudige wijze gezegend worden.

2.7 Diaconie

De nood van mensen in bijzondere omstandigheden is vaak tegelijkertijd geestelijk en materieel: zij raakt de hele persoon. Daarom is het belangrijk dat de zorg die de Rooms-Katholieke Kerk in het categoriaal pastoraat biedt steeds meerdere componenten heeft. De Kerk is geroepen om mensen in een bijzondere situatie, zoals zieken, gedetineerden, militairen, woonwagenbewoners en studenten, tegemoet te treden, ook en juist in de bijzondere kenmerken van die situatie. Het is immers vaak die situatie die nood in de breedste zin van het woord veroorzaakt. Diaconie is zodoende in het categoriaal pastoraat van eminent belang.

Mensen die in dergelijke bijzondere nood komen te verkeren, dragen volgens het rooms-katholiek geloof het gelaat van de lijdende en opgestane Christus. Christus heeft zichzelf met mensen in nood vereenzelvigd: “Wat gij aan één van deze minste broeders van Mij hebt gedaan, hebt gij voor Mij gedaan.” (Mt. 25, 31-46, hier 40). De Rooms-Katholieke Kerk zou dus ten diepste niet aan haar roeping beantwoorden om Christus te loven, Hem te zoeken en te dienen, als zij niet zou pogen deze mensen in nood tegemoet te treden als waren zij Christus zelf: met grote eerbied voor het beeld van God in elk mens en de daarin gefundeerde waardigheid van eenieder, juist ook de mens in diepste nood. Het is haar opdracht zelf gerechtigheid en barmhartigheid te betonen aan mensen in nood. Het is ook haar opdracht om vrede en verzoening te stichten tussen mensen; daarom kan zij geen vormen van sociale uitsluiting aanvaarden van mensen in nood. De Kerk is immers ook zelf Lichaam van Christus: als één ledemaat lijdt, lijdt het gehele lichaam (1 Kor. 12).

Deze fundamentele verankering van diaconie in de kern van het geloof vereist dat de Rooms-Katholieke Kerk zelf diaconale zorg biedt: het behoort dan ook tot de opdracht van het categoriaal pastoraat om deze vormen van diaconale zorg te bevorderen, te organiseren en te leiden, en waar nodig, die zelf in uitvoerende zin ter hand te nemen.

Diaconale initiatieven kunnen verschillende gestalten aannemen. Soms volstaat incidentele diaconale zorg. Dan wordt een mens geholpen zijn leven op de rails te houden of weer te

ⁱ *Codex Iuris Canonici*, can. 1004

ⁱⁱ *Codex Iuris Canonici*, can 1007

krijgen. Dit doet zich vaak voor bij mensen die door samenloop van omstandigheden met bijzondere bijstand van overheidswege niet uitkomen. Soms is meer structurele hulp nodig. Daarbij is bijvoorbeeld te denken aan activiteiten die erop zijn gericht om zieken die aan huis gekluisterd zijn, er even uit te laten zijn, zoals die welke o.a. de Zonnebloem organiseert.

Diaconale hulp is gericht op de persoon van de mens in nood. Het past bij een rooms-katholieke visie op de mens, om deze persoon nooit los te zien van diens sociale bindingen, zoals in huwelijk en gezin. Het *Compendium van de sociale leer van de Kerk* zegt hierover onder meer: "De menselijke persoon is essentieel een sociaal wezen omdat God, die de wereld heeft geschapen, het zo gewild heeft." (§ 149; Paus Johannes XXIII, Encycliek *Pacem in terris*, 1963).

Veel diaconale activiteiten zijn daarom tevens gericht op instituties waar mensen deel aan hebben, zoals huwelijk en gezin. Diaconie is in die zin gericht op de mens in zijn sociale verbanden. Dit heeft ook een maatschappelijke betekenis. De crisis waarin mensen terechtkomen die ziek zijn, treft ook vaak echtgenoten, familieleden, ouders en kinderen. Ziekte en detentie gaan vaak gepaard met verlies aan inkomen, hetgeen op zijn beurt weer gevolgen heeft voor de woonsituatie, ook van mensen voor wie de zieke of gedetineerde verantwoordelijkheid draagt.

Diaconie is gericht op de menselijke persoon: zij wordt niet aan de mensen geboden om hen hun eigen verantwoordelijkheid te ontnemen, maar om te bevorderen dat ook de mens in nood in vrijheid zijn eigen verantwoordelijkheid kan dragen. Daarom is het motiveren van mensen in nood om opnieuw te gaan participeren in de samenleving, een wezenlijk onderdeel van diaconale programma's. Sociale uitsluiting heeft vaak tevens trekken van zelfuitsluiting. De aantasting van het gevoel voor eigenwaarde tast het vermogen tot organisatie van het eigen leven en de zelfredzaamheid aan. Als mensen zich daar vervolgens voor schamen, is het begin van zelfuitsluiting aanwezig. Daarom is het belangrijk dat diaconie zo wordt ontplooid dat de mechanismen van zelfuitsluiting worden doorbroken. Dit kan alleen gebeuren waar de hulp in de volle zin van het woord persoonsgericht blijft.

Diaconie is, behalve op de persoon van de mens en de sociale verbanden waaraan hij in persoonlijke zin deelneemt, waar mogelijk ook gericht op de verbetering van maatschappelijke omstandigheden die de nood veroorzaken, of er de oorzaak van zijn dat deze verergeren en onoplosbaar lijken. Wonen en werken zijn belangrijke gebieden in het leven van mensen. Als maatschappelijke omstandigheden, zoals een gebrek aan solidariteit met zieken, leiden tot sociale uitsluiting, dan behoort het ook tot de taak van het rooms-katholiek categoriaal pastoraat deze uitsluiting te signaleren en initiatieven tot participatie in de samenleving te bepleiten. Het opkomen voor legitieme rechten en belangen van achterstandsgroepen behoort ook tot de opgaven van het rooms-katholiek categoriaal pastoraat. Uiteraard krijgt deze vaak gestalte in een samenwerking met anderen uit verschillende geledingen in de samenleving, die zich vanuit hun eigen verantwoordelijkheid eveneens voor participatie van uitgeslotenen inzetten. Het uitgangspunt van participatie aan de samenleving vereist dat dergelijke initiatieven niet alleen voor, maar ook met en, indien mogelijk, door achterstandsgroepen worden genomen.

Veel initiatieven op diaconaal terrein zijn in Nederland, mede onder invloed van de christelijke sociale beweging, opgenomen in de verzorgingsstaat. Dit is uitdrukking van publieke erkenning van het maatschappelijk belang van deze diaconale activiteiten. Vaak zijn ook de reikwijdte en werking van de diaconale initiatieven daarmee vergroot. Ze drukken bovendien een visie op de overheid uit die in veel gevallen goed aansluit bij het subsidiariteitsbeginsel in de katholieke sociale leer. De christelijk-sociale oorsprong van diaconale initiatieven is daarbij echter in de loop der tijd minder herkenbaar geworden, en zo in zekere zin slachtoffer geworden van zijn succes. Toch behoren ook dergelijke verzorgingsarrangementen van de overheid tot de erfenis van de christelijke presentie in onze cultuur en samenleving.

De verzorgingsstaat heeft, bij het vele goede dat hij gerealiseerd heeft, particuliere initiatieven op diaconaal terrein nooit overbodig gemaakt. De herijking en herordering van de verzorgingsstaat van de laatste jaren maakt bovendien soms juist nieuwe vormen van particulier initiatief noodzakelijk. Zelforganisatie van achterstandsgroepen en participatie gaan ook in onze samenleving nog steeds hand in hand. De Rooms-Katholieke Kerk heeft een eigen, niet van de overheid afgeleide, verantwoordelijkheid om deze initiatieven te stimuleren: zonder deze rol te vervullen kan zij haar evangelische opdracht om 'zout van de aarde' te zijn (Mt. 5, 13) niet waarmaken. En zij doet dit niet zonder succes: christenen leveren niet voor niets een wezenlijke en omvangrijke bijdrage aan diaconaal gericht vrijwilligerswerk in de samenleving. Het Evangelie blijft gelukkig ook in onze tijd mensen motiveren om zich belangeloos in te zetten voor mensen in nood, soms uitdrukkelijk vanuit de Rooms-Katholieke Kerk, soms in de context van christelijke maatschappelijke organisaties, soms in moderne netwerkorganisaties die zich vormen rond een acute zichtbare nood, en soms bijna in het verborgene als afzonderlijk christen. Het is een reden tot dankbaarheid dat de Heer zo velen inspireert om in diaconale zin hun verantwoordelijkheid te nemen voor mensen in nood, en daar bovenuit voor het algemeen welzijn.

In onze cultuur is bovendien een omslag waar te nemen op het punt van assertiviteit van gelovigen. Steeds meer christengelovigen spreken zonder schroom of schaamte over hun geloof. Zij laten zien waartoe hun geloof hen beweegt en brengen hun gelovige inspiratiebron ter sprake. In deze zin biedt diaconie tevens aanknopingspunten voor evangelisatie. Het mag natuurlijk nooit zo zijn dat het geloof wordt opgedrongen aan de mens in nood. In de keuze voor de geloofsovertuiging is ieder mens vrij, en dat is een groot goed. Maar: "Vraagt iemand u waarop de hoop die in u leeft gebaseerd is, wees dan steeds bereid u te verantwoorden" (1 Pt. 3, 15). In deze zin hoeven ook christenen die diaconaal actief zijn, hun licht niet onder de korenmaat te plaatsen.

Vrijwilligerswerk dat gevoed wordt door een christelijke spiritualiteit, wordt ten diepste, behalve door toewijding aan de naaste, ook door een zekere gratuïteit gekenmerkt. De opgave om voor de ander te zorgen, wordt als gave ervaren. Een christelijke spiritualiteit kan er de ogen voor openen dat degene die zorg ontvangt zelf ook veel te schenken heeft, en op een eigen wijze ondanks alle nood nog steeds bijdraagt aan het menselijk samenleven. Een voorbeeld hiervan geven mensen die op hun sterfbed zorg betonen aan hun naasten.

2.8 Categorieel pastoraat in de zorg en koinonia

De betekenis van de navolging van Christus voor het geloof is niet licht te overschatten. Ze drukt uit dat de gelovige in zijn levenswijze aan het beeld van Christus in zichzelf poogt te beantwoorden, en zo door de bijzondere genade die hem (haar) toevalt, ook voor anderen tot beeld van Christus te mogen worden. Dat draagt niet alleen vrucht voor de handelende persoon, maar ook voor degene op wiens heil en genezing het handelen gericht is en voor de gemeenschap waarvan die persoon deel uitmaakt. In de pastorale praktijk blijkt dat velen in hun leven een aspect van de navolging van Christus in het bijzonder uitwerken, in aansluiting bij hun bijzondere talenten. Men kan hierin de verwerkelijking bespeuren van het gemeenschappelijk priesterschap van de gelovigen, waartoe alle gelovigen in gezamenlijkheid geroepen zijn.

De inzet van vrijwilligers voor bijzondere groepen is in de geest van de Heilige Schrift te duiden als het benutten van talenten (Mt. 25): bijzondere kwaliteiten waarmee de Heer zijn volk begiftigd heeft, mogen, ja moeten benut worden. Het is de taak van priesters, diakens en pastoraal werkers in het categorieel pastoraat om het gebruik van in de geloofsgemeenschap aanwezige talenten te stimuleren: "Laat ieder van u de gave die hij van God gekregen heeft, gebruiken om de anderen daarmee te helpen, zoals het goede beheerders van Gods veelsoortige gaven betaamt" (1 Pt. 4,10). Het is de opdracht van hen die belast zijn met de pastorale leiding in het

categoriaal pastoraat, om zó naar mensen te kijken, en wat zij zeggen en doen zó te beluisteren, dat wegen worden geopend om hun talenten te benutten tot heil en genezing van velen. De uitoefening van kostenstaken, bloemschikken voor de liturgie, het bezoeken van zieke of gedetineerde medeparochianen, liturgische ondersteuning van avondwaken, en bestuurlijke werkzaamheden voor het categoriaal pastoraat zijn voorbeelden van de aanwending van talenten in de Kerk. De Kerk heeft er sedert haar begin weet van dat deze talenten ten diepste geschenken zijn van God, die 'om niet' worden geschonken. Dat is een belangrijke betekenis van het bijbelse woord charisma: "We hebben verschillende gaven, onderscheiden naar de genade die ons geschonken is" (Rom. 12, 6). Alle in de Kerk aanwezige talenten hebben de betekenis van een geschenk. En ofschoon mensen wel gevoel voor eigenwaarde mogen ontleenen aan hun talenten – gezonde eigenliefde is immers niet onjuist, maar een voorwaarde voor naastenliefde (vgl. Mt. 22,39) – krijgen hun talenten hun diepste betekenis pas als geschenk van Godswege aan de mens in nood, aan degene die handelt in de geest van Christus, en aan de gemeenschap van de Kerk.

De aanwending van talenten van medegelovigen in het categoriaal pastoraat dient aldus drie pastorale doelen. Op de eerste plaats draagt het bij tot het lenigen van de bijzondere noden van mensen die in bijzondere omstandigheden verkeren. Op de tweede plaats komen daardoor de op hun talenten aangesproken parochianen tot hun recht in de Kerk: zij kunnen zich terecht door degenen voor wie zij zorgen en door de Kerk erkend en gewaardeerd weten. Niet voor niets spreekt de Schrift zo vol waardering over de medewerkers van de apostelen (1 Kor. 3, 9). En op de derde plaats draagt de verwerkelijking van pastorale zorg voor mensen in bijzondere omstandigheden bij aan de vervollediging van de Kerk als gemeenschap (vgl. 1 Kor. 14, 12,26). De Kerk als gemeenschap is immers niet compleet wanneer daar de zieken, gedetineerden en andere mensen in bijzondere omstandigheden van uitgesloten zijn.

De parabel van de talenten heeft niet alleen betekenis voor uit de Kerk afkomstige vrijwilligers, die door hun zorg als het ware de Kerk van buiten af binnen brengen in zorginstellingen. De parabel is ook van toepassing op de talenten onder de bijzondere groepen zelf. Zieke mensen hebben een ziekte, maar vallen als persoon niet samen met hun ziekte. De opbouw van de Kerk als koinonia, als gemeenschap, blijft onvolledig zo lang niet ook hun talenten tot ontplooiing worden gebracht. De Kerk heeft de talenten van deze bijzondere groep nodig. Want vaak scherpen de bijzondere omstandigheden waarin mensen verkeren de blik voor wat wezenlijk is. Bij mensen in bijzondere omstandigheden ligt het leven als het ware onder de loep. Hun ogen raken geoefend in de blik die ziet waar het leven uiteindelijk om gaat: geloof, hoop en liefde.

Het tot ontwikkeling laten komen van talenten is een belangrijke taak voor degenen die met de pastorale zorg in het categoriaal pastoraat belast zijn. Ze leveren daarmee een belangrijke bijdrage aan de gemeenschapsopbouw. In het verlengde hiervan hebben priesters, diakens en pastoraal werkers de opdracht om de bijdrage van bijzondere groepen aan de Kerk als geheel zichtbaar te maken in de kerkgemeenschap buiten het eigen werkterrein. In deze zin vereist koinonia gerichte inspanning op het gebied van communicatie. Van rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat verwacht de Kerk, dat zij de hun toevertrouwde doelgroep waar mogelijk uit sociaal en maatschappelijk isolement helpen te komen door gerichte initiatieven ter bevordering van participatie aan Kerk en samenleving.

Met het oog hierop is het ook belangrijk dat zij die actief vrijwilligers werven ten behoeve van het rooms-katholiek categoriaal pastoraat, hen zorgvuldig kiezen, hen begeleiden met zorg en aandacht, en waar nodig toerusten. Een bijzonder punt van aandacht bij de vorming en toerusting van vrijwilligers is dat ook zij hun taken zo vervullen dat zij de doelgroepen van het rooms-katholiek categoriaal pastoraat niet isoleren uit de kerkgemeenschap door een exclusieve binding aan het categoriaal pastoraat, maar juist een brug helpen slaan naar parochies. Van parochies mag worden verwacht dat zij actieve medewerking verlenen aan het werven van vrijwilligers voor het categoriaal pastoraat. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het

categoriaal pastoraat zorgen er van hun kant zelf voor een goed geordend contact te onderhouden met parochies in de buurt van de instelling, en dragen er waar mogelijk actief toe bij dat vrijwilligers uit een parochie ook zelf contact houden met de parochie waaruit zij afkomstig zijn. Met het oog op het vruchtbaar functioneren van het rooms-katholieke categoriaal pastoraat is het van belang dat zij bij vrijwilligers niet alleen de ontplooiing van persoonlijke talenten stimuleren, maar vooral ook het functioneren ervan goed organiseren. In deze zin vereist categoriaal pastoraat pastoraal leiderschap. Leidend daarbij is dat alle gaven waarover gelovigen beschikken en die zij inzetten, de opbouw van de gemeenschap moeten dienen. Men zal er daarom zorg voor moeten dragen dat de doelgroep, de vrijwilligers en niet te vergeten het betrokken personeel binding aan elkaar als waardevol ervaren en juist ook onder bijzondere omstandigheden, bijzonder waarderen. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat zijn daarnaast tevens in zekere zin verantwoordelijk voor de vrijwilligers, bijvoorbeeld ten aanzien van aangelegenheden als integriteit en deskundigheid.

Het is aan de rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat om het gebruik van talenten goed te structureren en actief leiding te geven aan de kerkgemeenschap in de instelling. Daar hoort enerzijds bij dat zij hierin structuur aanbrengen, en anderzijds dat zij eraan bijdragen die structuur soepel te laten functioneren en haar niet nodeloos topzwaar of stroef te maken. Zij zullen er rekening mee moeten houden dat vrijwilligers enerzijds graag een helder afgebakende taak hebben, maar anderzijds ook ervaren baat te hebben bij een als netwerk ingerichte organisatievorm waarin onderlinge zorg en ondersteuning belangrijk is. Vooral in een samenleving als de onze, die gekenmerkt wordt door doorgesloten individualisering, winnen dergelijke netwerken aan aantrekkelijkheid. Voorts zal de structuur zo moeten functioneren dat er ook projectmatige vormen van betrokkenheid zijn, die aansluiten op de wijze waarop velen in de samenleving in arbeid en vrijwilligersorganisaties gewend zijn te werken. Toewijding aan een taak is niet minder authentiek als zij slechts voor een beperkte periode mogelijk is.

Koinonia is niet volledig als zij zich beperkt tot de geloofsgemeenschap in de instelling of de parochie. Het is daarom erg belangrijk dat in de praktijk van het rooms-katholieke categoriaal pastoraat ook de verbondenheid met de wereldkerk tot uitdrukking wordt gebracht. De geest van broederschap en zusterschap strekt zich ook uit tot mensen in andere delen van de wereldsamenleving die gerechtigheid, solidariteit en barmhartigheid behoeven. Het verleent geloofsgemeenschappen in het categoriaal pastoraat een bijzondere geestelijke spankracht, wanneer zij als verantwoordelijke personen worden aangesproken op de gezindheid van Jezus Christus en er een beroep wordt gedaan op hun vermogen tot empathie, mededogen en praktische solidariteit: de diaconie die van het categoriaal pastoraat uitgaat naar de wereldkerk draagt in deze zin bij aan de onderlinge verbondenheid (koinonia). Daarenboven kan ook de pastorale zorg zelf een bijdrage leveren aan de beleving van koinonia met de wereldkerk, bijvoorbeeld door bevordering van deelname aan internationale bedevaarten, waardoor zij in staat worden gesteld de ervaring op te doen dat zij deel uitmaken van een wereldkerk. Hoeveel zieken hebben niet in Lourdes bij Maria en met de hulp van zovelen diepe troost en vrede, liefde en aandacht ervaren ?

2.9 Bijzondere moraal

Dit vademecum zou niet compleet zijn zonder in te gaan op enkele morele dilemma's die het categoriaal pastoraat karakteriseren. Onder meer in het benoemen van morele kwesties wordt de bijdrage van werkers in het rooms-katholiek categoriaal pastoraat in de instellingen waar zij werken herkenbaar en bewijst deze hun bijzondere meerwaarde. Toch is de bespreking van morele thema's op deze plaats bewust beperkt gehouden. Het belang van de onderwerpen die aan de orde moeten worden gesteld, vereist een meer volledige bespreking dan in het kader van een vademecum mogelijk is. Bovendien is deze tekst door zijn aard vooral gericht op hen die beroepshalve werkzaam zijn in of betrokken zijn bij het rooms-katholiek pastoraat

in zorginstellingen, terwijl een volledige bespreking zich zou moeten richten op allen die in deze sector werkzaam zijn. Medische ethiek is niet alleen relevant voor geestelijk verzorgers, maar ook voor artsen, verpleegkundigen, andere medewerkers in zorginstellingen en patiënten.

Het doel van de nu volgende bespreking is tweeledig. Ten eerste is zij bedoeld om de leer van de Rooms Katholieke Kerk op het gebied van de medische ethiek helder voor het voetlicht te brengen voor hen die met ethische vragen te maken hebben of er (beroepshalve of anderszins) in geïnteresseerd zijn. Ten tweede wil zij aanzetten geven voor reflectie en discussie, met de normen die het kerkelijk leergezag voorhoudt, als uitgangspunt.

2.9.1 Moraal en ethiek in het zorgpastoraat

Terecht besteden instellingen veel aandacht aan een moreel verantwoorde wijze van omgaan van zorgverleners met patiënten. De Duitse bisschoppen hebben er echter op gewezen dat een ethische visie op de omgang met patiënten weliswaar een noodzakelijke voorwaarde is voor moreel verantwoorde zorg, maar geen voldoende voorwaarde.¹ De instelling als organisatie heeft daarnaast een ethische visie nodig met het oog op de vorming en de toerusting van personeel en een personeelsbeleid dat aan de vormende waarde van het werken met zorgbehoevenden voor de persoon van de zorgverlener recht doet. Het verdient sterke aanbeveling dat de bevindingen van ethische commissies, de visies op zorgethiek en de ethiek van het personeelsbeleid worden geïntegreerd in een samenhangend geheel en op duidelijke wijze worden gecommuniceerd met patiënten, medewerkers, stad en regio. De eigen internetsite van de instelling is hiervoor een aangewezen instrument.

Het fundamentele uitgangspunt voor de rooms katholieke leer op het gebied van de medische ethiek luidt dat: : het leven altijd een goed is (*Evangelium vitae*, 34); met andere woorden, het leven heeft een "intrinsieke waarde" (*ibid.*, 55). Zowel in zijn fysieke als zijn geestelijke dimensie is het menselijk leven een goed in zich, dat wil zeggen een waarde onder alle omstandigheden, onafhankelijk van de waarde die de mens eraan toekent. Deze waarde heeft het menselijk leven vanaf de conceptie tot de natuurlijke dood (*Dignitas personae*, 1). Omdat het altijd meer dan een louter instrumentele waarde vertegenwoordigt, heeft de mens geen beschikingsrecht over het eigen leven en dat van medemensen. Om die reden zijn euthanasie, (assistentie bij) suïcide, en levensbeëindiging zonder verzoek van de betrokkene ongeoorloofde handelingen. Het onderscheid tussen zieke en gezonde mensen, jonge en oudere mensen, gehandicapten en niet-gehandicapten mag geen rol spelen: elke mens, geschapen als hij is naar Gods beeld en gelijkenis, is in deze wereld "een openbaring van God" en "een teken van Zijn tegenwoordigheid," ook al is zijn leven nog zo onaanzienlijk, ontluisterd en door ziekte aangetast (*Evangelium vitae*, 34). Mensen met een beperking (men kan ook denken aan ongebo- ren kinderen met een afwijking) hebben dan ook gelijke rechten op leven en medische zorg als alle anderen. Ieder menselijk leven is een unieke en onvergelijkelijke waarde.

Het menselijk leven heeft weliswaar een intrinsieke, maar geen absolute waarde. Het moet in stand worden gehouden, tenzij dat ongeproportioneerde consequenties heeft. Men heeft de plicht een medische behandeling toe te passen, wanneer deze geproportioneerd is: dit houdt in dat de positieve effecten van de behandeling (de kans op levensbehoud en herstel van de gezondheid) in een evenredige verhouding staan tot de negatieve effecten (bijwerkingen, complicaties, kosten). Als de behandeling ongeproportioneerd is, dat wil zeggen geen redelijke kans op genezing of verbetering van de conditie biedt, een onevenredig risico op bijwerkingen en complicaties inhoudt of een onevenredige persoonlijke of financiële belasting betekent voor de patiënt, diens gezin of de gemeenschap, dan mag men er vanaf zien die toe te passen of

¹ De Duitse Bisschoppen, *Die Sorge der Kirche um die Kranken. Seelsorge im Krankenhaus*. Uitg: Secretariaat van de Duitse Bisschoppenconferentie, Bonn 1998.

deze, indien reeds ingesteld, afbreken. Dit impliceert dat men de eindigheid van het leven aanvaardt. Het getuigt dan van barmhartigheid de patiënt in vrede te laten sterven.

Rooms katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat kunnen een actieve rol spelen bij het verlenen van palliatieve zorg, waarmee lijden tot draagbare proporties kan worden teruggebracht bij patiënten wier aandoening niet meer kan worden genezen. Pastorale begeleiding is een integraal onderdeel van palliatieve zorg. Rooms katholieke geestelijk verzorgers hebben tot taak de zieken zo goed mogelijk te ondersteunen en door gesprek, gebed en het aanbieden van de sacramenten voor te bereiden op de natuurlijke dood, het moment van de eeuwige ontmoeting met God.

In dit proces van stervensbegeleiding is het onaanvaardbaar dat een katholieke geestelijk verzorger euthanasie of een andere vorm van actieve levensbeëindiging aanbeveelt of ondersteunt. De Rooms Katholieke Kerk roept hen, evenals alle anderen die in zorginstellingen werkzaam zijn, op zichzelf te beschouwen als werkers in dienst van het door God gegeven natuurlijke leven.

Wanneer ernstig zieke patiënten een geestelijk verzorger er deelgenoot van maken dat zij overwegen hun arts te verzoeken om euthanasie of hulp bij zelfdoding, zal hij zich op de eerste plaats realiseren dat het hier vaak gaat om een noodkreet om hulp. Hij zal extra tijd en aandacht besteden aan hen en proberen met hen in gesprek te gaan over hun zorg en angst en te bekijken hoe zij hun hierin kunnen bijstaan. Als patiënten vasthouden aan hun verzoek om euthanasie, dan zal de geestelijke verzorger met al het jegens hen verschuldigde respect duidelijk maken dat hij op basis van zijn katholieke overtuiging actieve levensbeëindiging ongeoorloofd acht en hierin de patiënt dan ook niet behulpzaam kan zijn. Het kan zinvol zijn deze patiënten te wijzen op alternatieven, vooral palliatieve zorg. Een goed aanbod van palliatieve zorg, al dan niet in hospices, kan de vraag naar euthanasie doen afnemen.

Pijnstillers en andere middelen ter symptoombestrijding kunnen een zeer nuttige rol spelen op weg naar een waardig sterven. Bij ernstig verzwakte patiënten kunnen zij in sommige gevallen het sterven bespoedigen. Dit kan als een bijwerking aanvaardbaar zijn op basis van het principe van de handeling met dubbel effect, als er geen alternatieven voorhanden zijn en zolang de dosis is afgestemd op wat nodig is om het lijden te verlichten en daar niet boven uitgaat. Als op geen enkele andere manier is om pijn en andere symptomen tot draagbare proporties terug te brengen, mag de arts palliatieve sedatie toepassen, dat wil zeggen middelen toedienen waardoor het bewustzijn gedeeltelijk of geheel wordt onderdrukt. Voordat tot palliatieve sedatie wordt overgegaan, dient de patiënt zijn sociale plichten - bijvoorbeeld met betrekking tot erfeniskwesties - te hebben vervuld en zich - indien rooms-katholiek - door het ontvangen van de sacramenten (biecht, ziekenzaling en communie) te hebben voorbereid op de eeuwige ontmoeting met God,

De medische ethiek is een themagebied dat specialistische kennis en vaardigheden vraagt. Op dit gebied is veel goede literatuur beschikbaar, die het uitgangspunt moet zijn voor de inzet van katholieken op het terrein van de gezondheidszorg. In de encycliek *Evangelium vitae* (1995) heeft paus Johannes Paulus II de fundamentele uitgangspunten van de katholieke leer op medisch-ethisch gebied uiteengezet.ⁱ Belangrijke instructies van de Congregatie voor de Geloofsleer voor de ethiek in de gezondheidszorg zijn: *Verklaring over Euthanasie* (1980), *Donum vitae* (1987) en *Dignitas personae* (2009).ⁱⁱ In 1995 verscheen het *Handvest van de*

ⁱ Johannes Paulus II, Encycliek "Evangelium vitae. Over de waarde en onschendbaarheid van het menselijk leven (25 maart 1995)", *Kerkelijke Documentatie* 23(1995), nr. 5, pp. 213-289.

ⁱⁱ"Verklaring van de heilige congregatie voor de geloofsleer over de euthanasie (5 mei 1980)", *Archief van de Kerken* 35(1980), nr. 17, kolom 801-807.

"Donum vitae. Instructie van de Congregatie voor de geloofsleer over de eerbied voor het beginnend menselijk leven en de waardigheid van de voortplanting (22 februari 1987)", *Archief van de Kerken* 42 (1987), kolom 352-379.

Congregatie voor de Geloofsleer, Instructie "Dignitas personae. Betreffende bepaalde bio-ethische kwesties", *Kerkelijke Documentatie* 37(2009), nrs.1-2, pp. 6-25.

werkers in de gezondheidszorg, uitgegeven door de Pauselijke Raad voor het Pastoraat in de Gezondheidszorg, in een Nederlandse vertaling.ⁱ Het handvest is een rijk, handzaam en gezaghebbend document dat op zorgvuldige wijze het standpunt van de Kerk in bio-ethische kwesties uiteenzet. Bovendien bestaat er sinds 2010 het *Handboek katholieke medische ethiek*.ⁱⁱ

Veel van deze literatuur betreft primair medisch-ethische vragen die zich voordoen in de ziekenhuiszorg. Voor Nederlandstalige literatuur over ethische vragen waar men tegenaan loopt in zorginstellingen met een ander karakter, zoals verzorgings- en verpleegtehuizen, psychiatrische inrichtingen, instellingen voor mensen met een verstandelijke beperking en revalidatiecentra kan men ook terecht bij de reeksen *Publicaties van de Stichting Medische Ethiek* en *Proceedings International Institute Canon Triest*, die zich baseren op de leer van de Rooms Katholieke Kerk.ⁱⁱⁱ In deze instellingen, die vooral de oudere en/of gehandicapte mens dienen, is niet zozeer het menselijk leven zelf in het geding maar vooral de menselijke waardigheid, die soms juist in de gehandicapte of gewonde mens des te duidelijker aan het licht komt. Jezus benadrukt de waardigheid van de mens in nood door zichzelf met hen te identificeren: “Voorwaar, Ik zeg u: al wat gij gedaan hebt voor een dezer geringsten van mijn broeders, hebt gij voor mij gedaan” (Mat. 25,40).

ⁱ Oegstgeest: Colomba, 1995

ⁱⁱ Onder redactie van Mgr. Dr. J.W. Eijk, L.J.M. Hendriks en J.A. Raymakers (Almere; Parthenon, 2010); tevens is hiervan een bijgewerkte editie verschenen in Engelse vertaling: *Manual of Catholic medical ethics. Responsible healthcare from a Catholic perspective*, W.J. Eijk, L.M. Hendriks, J.R. Raymakers, J.I. Flemming (red.), Ballarat: Court Connor Publishing, 2014

ⁱⁱⁱ Zie de websites www.medische-ethiek.nl en www.iicriest.org.

3 Regelgeving

Inleidende opmerkingen

Heldere professionele regels dienen de goede zorg voor rooms-katholieken en scheppen duidelijkheid voor alle betrokkenen. Specifiek voor de zorgsector geldt dat alle bisschoppen primair zelf verantwoordelijk zijn voor de implementatie van dit vademecum in hun eigen dioceses. Voor zover de implementatie van het erin verwoorde beleid initiatieven op landelijk niveau vraagt, zullen deze gecoördineerd worden door de bisschop-referent voor het categoriaal pastoraat.

Uitgangspunten

1. Bezoldigde medewerkers in het categoriaal pastoraat (priesters, diakens, pastoraal werk(st)0ers)) zijn, mits zij een bisschoppelijke zending hebben ontvangen, als ambtsdragers vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk. Zij hebben een voorbeeldfunctie: hun spreken en handelen dient blijk te geven van professionele integriteit en van trouw aan de banden van de geloofsbelijdenis, van de sacramenten en van het kerkelijk bestuur (canon 205 CIC/1983). Dit geldt niet alleen onder werktijd maar ook daarbuiten.

2. De Rooms-Katholieke Kerk en haar medewerkers in het categoriaal pastoraat doen er alles aan om het vertrouwen van de instellingen van tewerkstelling, van de overheid en de Nederlandse samenleving als geheel niet te beschamen. Dit vertrouwen komt onder meer tot uitdrukking in financiering, facilitering en acceptatie als collega op de werkvloer.

Organisatie van het categoriaal pastoraat

3. De Rooms-Katholieke Kerk wordt in de bestuurlijke verhoudingen, waar mogelijk, binnen de sector vertegenwoordigd door de bisschoppelijk vicaris of gedelegeerde die als het aanspreekpunt fungeert.

4. De bisschoppelijk gedelegeerde kan door de diocesane bisschop worden opgedragen toe te zien op de vereisten voor de kerkelijke zending, benoemingsprocedures, en de kwaliteit van de geleverde pastorale zorg.

De kerkelijke zending

5. Voor allen die als rooms-katholiek geestelijk verzorger een pastorale functie uitoefenen namens de Rooms-katholieke Kerk is voorafgaande een kerkelijke zending van de diocesane bisschop vereist op grond van de vastgestelde regelgeving en het canoniek recht. Het is niet toegestaan dat men als rooms-katholiek geestelijk verzorgerkerkelijke vieringen leidt zonder kerkelijke zending.

6. Voor religieuzen, al dan niet gewijd, is voorafgaande toestemming van de reguliere overste vereist voor het verkrijgen van een zending. Clerici die in een ander diocesis werken dan dat waarin zij zijn geïncardineerd, dienen voorafgaande toestemming te hebben van hun eigen bisschop.

7. De kerkelijke zending verbindt de gezondene met de sacramentele grondstructuur van de Rooms-Katholieke Kerk in de diocesane bisschop die de zending verleent. Bovendien is het een teken dat de Kerk instaat voor en aanspreekbaar is op de kwaliteit van de pastorale zorg die de gezondene verleent.

8. De kerkelijke zending impliceert onder meer dat de kandidaat de eisen die de Rooms-Katholieke Kerk voor de verlening ervan stelt aanvaardt en bereid is zich in het pastoraat daarvoor in te zetten; dat hij (zij) bereid is te werken binnen een door de Kerk vastgesteld kader en bereid is de kerkelijke ontwikkelingen actief en betrokken te volgen. De zending is functiegebonden en wordt derhalve ingetrokken bij beëindiging van de functie.

9. Voor het verkrijgen van de kerkelijke zending is in principe een afgeronde Master-opleiding in de theologie (niet: religiestudies) noodzakelijk met een beroepsuitgang als basispastor. Indien een opleidingsinstituut niet kerkelijk erkend is kan een bijscholingseis worden gesteld. In sommige gevallen kan een universitair werk- en denkniveau vereist zijn.

10. De kerkelijke zending wordt eerst tijdelijk verleend, gekoppeld aan een tijdelijke aanstelling, en daarna voor onbepaalde tijd, de zogenaamde vaste kerkelijke zending. Ook met betrekking tot de eisen voor de kerkelijke zending moet de aanstelling op tijdelijke basis worden gezien als een proefperiode. Het niet in aanmerking komen voor de vaste kerkelijke zending kan een grond zijn voor het niet verlenen van een vast contract. Voor het verlenen van de vaste kerkelijke zending wordt onder andere gelet op het gevolgd hebben van de nodige specialisatiecurricula op het eigen gebied binnen het categoriaal pastoraat.

11. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat hebben een voorbeeldfunctie als representant van de Rooms-Katholieke Kerk. Daarom stelt de Kerk als voorwaarden voor de verlening van een kerkelijke zending dat de geestelijk verzorger praktiserend Rooms-Katholiek is, de leer van de Rooms-Katholieke Kerk onderschrijft en een levensstaat voert die daarmee in overeenstemming is.

12. Om verwarring te voorkomen wordt de kerkelijke zending slechts verleend op voordracht van de bisschoppelijk vicaris of gedelegeerde.

13. De procedure voor de toekenning van de kerkelijke zending kent verschillende elementen. Zo wordt onder meer beoordeeld of de kandidaat praktiserend Rooms-Katholiek is, of hij/zij blijk geeft van een stabiel en evenwichtig geloofsleven dat in overeenstemming is met het rooms-katholieke geloof, betrokken is bij de geloofsgemeenschap ook buiten werk- of studietijd, en een persoonlijke spiritualiteit heeft ontwikkeld die een vitale rol speelt in zijn (haar) dagelijks leven. Ook zal worden beoordeeld of hij/zij een levensstaat voert die in overeenstemming is met de leer van de Rooms-Katholieke Kerk. In deze procedure zal naast gesprekken bij voorkeur gebruik worden gemaakt van referentiebrieven van de pastoor van de kandidaat en van collega's in het categoriaal- en basispastoraat, in overleg met de kandidaat.

14. De relatie tussen pastorale zorgverleners en pastoranten is in wezen een afhankelijkheidsrelatie. De diocesane bisschoppen van de bisdommen van de Utrechtse Kerkprovincie en de apostolisch administrator van het militair ordinariaat hebben daarom een 'Gedragscode pastoraat' vastgesteld, die onder meer geldt voor al degenen die werken met een kerkelijke zending. Daarin wordt o.a. gesteld dat degenen voor wie de 'Gedragscode pastoraat' geldt in geen enkel geval seksuele relaties mogen aangaan met mensen die zij pastorale zorg verlenen of in het recente verleden verleend hebben. In geval van klachten die seksueel misbruik betreffen moet de vastgestelde kerkelijke procedure worden gevolgd. Informatie hierover is verkrijgbaar bij het Secretariaat van de Rooms-Katholieke Kerkprovincie te Utrecht.

15. De kerkelijke zending kan voor onbepaalde tijd worden verleend. Echter, deze kan in voorkomende gevallen door de diocesane bisschop worden ingetrokken wanneer de gezondene niet meer voldoet aan de gestelde eisen, de goede naam van de Kerk schaadt, uitdrukkelijk ingaat tegen de leer of moraal van de Kerk of publiekelijk afstand neemt van haar fundamentele overtuigingen. Ook gebruik van verdovende middelen en in het bijzonder seksueel misbruik zijn gronden voor intrekking van de kerkelijke zending. Deze opsomming is niet limitatief. In alle gevallen is op de betrekking tussen de rooms-katholieke geestelijke verzorger met een

kerkelijke zending en de diocesane bisschop die deze zending heeft verleend het universele en particuliere canonieke recht van toepassing, geschreven recht zowel als gewoonterecht. In principe zal het intrekken van de zending tot gevolg hebben dat de betrokkene niet meer zal kunnen functioneren in het pastoraat namens de Rooms-Katholieke Kerk.

16. Het blijven voldoen aan de vereisten voor de kerkelijke zending is een eigen verantwoordelijkheid van de gezondene.ⁱ Ook voor de kwaliteit van de pastorale zorgverlening is iedere rooms-katholieke geestelijk verzorger in het categoriaal pastoraat op de eerste plaats zelf verantwoordelijk

17. Bij overplaatsing van een medewerker in het categoriaal pastoraat naar een ander diocees zal doorgaans een hernieuwde kerkelijke zending noodzakelijk zijn.ⁱⁱ Gestreefd wordt naar een zo groot mogelijke uitwisselbaarheid van gegevens, voor zover de privacy van betrokkenen dit toelaat, en een minimum aan bureaucratie.

Werving en sollicitatieprocedure

18. Werving en selectie van rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat die zending kunnen ontvangen is procesmatig gezien de verantwoordelijkheid van de gedelegeerde(n) van de bisschop. (Dit neemt overigens niet weg dat allen die reeds actief zijn in het categoriaal pastoraat worden uitgenodigd zich in te zetten voor het werven en enthousiasmeren van potentiële kandidaten). Alle kandidaten voor het ambt van rooms-katholiek geestelijk verzorger in het categoriaal pastoraat met een kerkelijke zending dienen zich bereid te verklaren tot het volgen van een post-initiële, op specialisatie gerichte opleiding en eventueel aanvullende cursussen, en actief mee te werken aan groeps- en individuele supervisie.

19. Te allen tijde moet worden voorkomen dat een sollicitatie- en benoemingsprocedure voor een rooms-katholieke geestelijk verzorger in het categoriaal pastoraat zich volkomen buiten de Kerk om afspeelt, waarbij de zending als een formaliteit achteraf wordt beschouwd, omdat dit de kandidaat, de instelling en de Kerk in moeilijke situaties kan brengen. De diocesane bisschoppen zullen in deze situaties steeds de hun toekomende bestuurlijke en pastorale verantwoordelijkheid nemen en rekenen hierin op de actieve medewerking en inzet van de betrokken sollicitanten en werkgevers.

20. De diocesane bisschop heeft een eigen bestuurlijke en pastorale verantwoordelijkheid in het beoordelen van de geschiktheid van de kandidaten die zich aanbieden voor het ambt van rooms-katholiek geestelijk verzorger in het categoriaal pastoraat. Een afgeronde rooms-katholieke theologische en pastorale opleiding en vorming is een noodzakelijk vereiste, maar geen garantie voor vaardigheden op het gebied van pastoraat en geloofscommunicatie. Deze beoordeling vindt doorgaans plaats in samenhang met de beoordeling met het oog op een kerkelijke zending, maar dient er toch van te worden onderscheiden. Ook zal speciaal worden gelet op communicatieve vaardigheden om samen te werken in teamverband en in contact te treden met leiding en medewerkers in de desbetreffende instelling of organisatie. Tenslotte heeft de Rooms-Katholieke Kerk als zendende instantie een verantwoordelijkheid ervoor te zorgen dat beginnende rooms-katholieke geestelijke verzorgers in het categoriaal pastoraat worden behoed voor onwerkbaar situaties en overbelasting.

21. Samenvattend: de Rooms-katholieke Kerk urgeert dat zij tijdig betrokken wordt bij benoemingsprocedures voor rooms-katholieke geestelijk verzorgers waarbij een zending wordt verlangd. Dit geldt vooral voor de voorselectie, waarin de afweging wordt gemaakt of een kandidaat al dan niet voor een zending kan worden. Dit vereist coördinatie tussen de instelling van

ⁱ *Codex Iuris Canonici*, 209.

ⁱⁱ Dit geldt niet voor het pastoraat bij de krijgsmacht, aangezien de zending wordt verleend door de bisschop voor de strijdkrachten.

tewerkstelling en de betrokken diocesane bisschop of zijn vertegenwoordiger. Omwille van het belang van een zorgvuldige procedure doen de diocesane bisschoppen een beroep op de medewerking en inzet van alle betrokkenen partijen, lokaal en landelijk, om dit mogelijk te maken.

22. De bisschoppelijk gedelegeerde is mede verantwoordelijk voor het tijdig gereedkomen van zorgvuldig opgestelde bisschoppelijke zendingsopdracht.

Algemene kenmerken van de professionele rol

23. Werkers in het categoriaal pastoraat hebben veelal het grote voordeel dat zij op organische wijze deel uitmaken van de leef- en werkomgeving van hun doelgroep, en dus minder gebonden zijn aan vaste gesprekstijden in een van tevoren vastgelegde setting als de hulpverlener. Zo zijn zij in staat drempelverlagend op te treden en geduldig het moment af te wachten waarop de ander eraan toe is te spreken over wat hem (haar) ten diepste bezighoudt. Bovendien staan zij op bepaalde wijze voor een deel buiten de managementstructuur van hun werklocatie en kunnen zij enige afstand bewaren tot het bedrijfsproces. Het is de moeite waard deze beide voordelen ten volle te benutten. Medewerkers in het categoriaal pastoraat dienen daarom vrijuit en op voet van gelijkheid te kunnen spreken met alle medewerkers van de organisatie of instelling waarin zij werken, van uitzendkracht tot directie/bestuur.

Kerntaken

24. Medewerkers in het rooms-katholieke categoriaal pastoraat van de zorg hebben een verantwoordelijkheid voor de mogelijke toegang tot de sacramenten voor alle rooms-katholieke gelovigen die aan hun zorg zijn toevertrouwd. Van groot belang is de weekendviering (op zondag of zaterdagavond), die voor rooms-katholieke gelovigen verplicht is. Deze kan niet structureel worden vervangen door een doordeweekse viering. In veel gevallen zal overleg nodig zijn met parochies en dekenaten om met zekere regelmaat een eucharistieviering te kunnen houden. Dit te helpen realiseren is een taak van medewerkers in het categoriaal pastoraat.

25. Andere pastorale taken die gemeenschappelijk zijn in het categoriaal pastoraat zijn het verlenen van individueel- en groepspastoraat, crisisopvang en (waar en wanneer mogelijk) het 'rondje lopen' op de werklocatie om signalen van persoonlijke of collectieve nood te kunnen opvangen. Voor de voor het categoriaal pastoraat noodzakelijke competenties zie onder, § 29-34.

26. Meer in algemene zin kan het onderhouden van contacten met vicariaten, dekenaten en parochies in de regio als taak worden benoemd, afhankelijk van de situatie. Met name zieken en ouderen zullen vaak een beroep doen op pastorale zorg vanuit hun eigen parochie. De zorgvuldige afstemming van de dienstverlening verdient bijzondere aandacht. Het wordt aanbevolen dat bij vieringen in instellingen van categoriaal pastoraat ook vertegenwoordigers van parochies in de omgeving aanwezig zijn, om zo te getuigen van de verbondenheid van de Rooms-Katholieke Kerk met ouderen, zieken, en mensen met een beperking.

27. In sommige vormen van categoriaal pastoraat is de omgang met vrijwilligers essentieel. Vrijwilligers die zich inzetten voor het verzorgen en bezoeken van zieken en gedetineerden plaatsen zich in een eeuwenoude christelijke traditie. De bijdrage van vrijwilligers kan niet worden gemist. Het kunnen aansturen en bemoedigen van vrijwilligers is daarom eveneens een belangrijke taak van medewerkers in het categoriaal pastoraat.

Professionele competenties in het categoriaal pastoraat

28. Voor het werk in het categoriaal pastoraat zijn professionele competenties die aansluiten bij de vereisten van het pastorale werk van groot belang. Echter, uiteindelijk zijn de kerkelijke

ambten en beroepen niet in de eerste plaats gefundeerd op competenties, maar op benoeming en zending door de bevoegde kerkelijke autoriteit. Deze veronderstellen bij de gezondene een kerkelijke spiritualiteit, kennis van de Schrift en de rooms-katholieke traditie en een pastorale attitude, dat wil zeggen de innerlijke bereidheid en de wil om daar te zijn en te helpen waar de nood aan de man (vrouw) is.

29. (Kandidaat-)medewerkers in het categoriaal pastoraat dienen aannemelijk te kunnen maken dat zij over de noodzakelijke competenties beschikken en hun vaardigheden op peil houden. Dit kunnen zij doen aan de hand van beoordelingen van werk en stage, certificaten van opleidingen en cursussen, deelname aan kwaliteitsregisters en voorbeelden uit eigen ervaring. Het finale oordeel of kandidaten over alle vereiste competenties beschikken, komt alleen aan het bevoegde gezag in de Rooms-Katholieke Kerk toe; dit geldt in het bijzonder voor de competenties genoemd in § 33.

30. Het begrip competentie is bij uitstek een hulpmiddel om reflectie op kennis, taken, vaardigheden en verantwoordelijkheden te bevorderen en te structureren. Het gaat dus niet primair om vaardigheden die op een niveauschaal gemeten kunnen worden. Er bestaan volmachten-competenties en bekwaamheidscompetenties. De personele competenties zijn reeds eerder besproken (§ 1.7.4).

31. In de kerkelijke zending worden volmachtcompetenties toegekend, op grond van het besluit van de diocesane bisschop. Deze geven de gezondene op grond van het universele en particuliere canonieke recht een bepaalde handelingsbevoegdheid en verantwoordelijkheid om als voorbeeldfiguur namens de Rooms-Katholieke Kerk op te treden in de pastorale context waarin men gezond is, overeenkomstig de bepalingen van dit vademecum.

32. De bekwaamheidscompetenties betreffen de persoonlijke en praktische vaardigheden waarover rooms-katholieke geestelijke verzorgers in het categoriaal pastoraat als theoloog en voorbeeldfiguur in het geloof dienen te beschikken om hun kerkelijke zending goed te kunnen vervullen. Vijf competenties kunnen hier genoemd worden bij wijze van voorbeeld:

- De mystagogische competentie. Dit is de competentie een spiritueel en gelovig groeien bewuswordingsproces op gang te brengen en te begeleiden, dat begint bij het ontwaken van het transcendent en symbolisch bewustzijn. Uiteraard is een grote mate van empathie, emotionele rijpheid en zelfinzicht noodzakelijk om mogelijkheden voor een dergelijk proces te herkennen en dit op gang te brengen. Het optreden van de priester, diaken of pastoraal werker dient daarbij 'transparant tot op God te zijn': het vormen van een levende verbinding tussen de goddelijke liefde en de aardse werkelijkheid.
- De hermeneutisch-communicatieve competentie. Hier gaat het om het leggen van een verbinding tussen symbolen, bronnen, praktijken en voorbeeldfiguren uit schrift en traditie en de gelovige ontwikkelingsgang van mensen in de huidige tijd. Ook de vaardigheid tot het intellectueel grijpbaar en bevatbaar maken van de dogma's en mysteries van het geloof wordt hiermee bedoeld. Liturgie en catechese zijn de werkvelden waarop deze competentie in het bijzonder wordt aangetoond, in nauw verband met de zojuist genoemde mystagogische competentie.
- Advisering op het gebied van moraal en ethiek. Het uitbrengen van advies aan pastoraal werkers en hun familie, professionals en management; tevens het geven van cursussen en trainingen ter vergroting van de morele bewustwording. Werkers in het categoriaal pastoraat dienen een gefundeerde bijdrage te kunnen leveren aan ethische commissies, door o.a. de leer van de Rooms-Katholieke Kerk in te brengen bij concrete morele dilemma's. Het lidmaatschap van deze commissies is zeer wenselijk. Rooms-katholieke geestelijke verzorgers zullen daarbij een duidelijk onderscheid kunnen maken tussen de leer en moraal van de Rooms-Katholieke Kerk en overwegingen van meer algemeen menselijke aard, en zij zullen ertoe kunnen bijdragen dat voorkomen wordt dat

morele afwegingen worden versmald tot de vraag wat civielrechtelijk, technisch of commercieel is toegestaan en wat niet.

- De professionele contextanalyse. Dit is het door participerende observatie, studie en collegiaal overleg herkennen van maatschappelijke (sociaal-culturele) en religieuze ontwikkelingen, zowel op macroniveau (nationaal of internationaal), op het mesoniveau van de eigen instelling of organisatie, en op het microniveau van een individuele pastorale hulpvraag. Dit is een zeldzame vaardigheid die zich doorgaans slechts door gerichte training (meestal stage, intervisie en supervisie) laat aanleren, maar die voor werkers in het pastoraat van groot belang is.
- Visieontwikkeling en geestelijk leiderschap. Dit betreft in eerste instantie het vertalen van de contextanalyse en de instellingsdoelen in een beleidsvisie, die vervolgens de basis vormt voor het concrete pastoraal handelen. In tweede instantie het ten uitvoer brengen van de vastgestelde plannen door inspirerend en ondernemend geestelijk leiderschap.

33. Naast competenties die voortvloeien uit de kerkelijke zending van rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat zijn er ook competenties die meer praktisch van aard zijn, of meer toegesneden op de concrete bijdrage die van hen wordt verwacht in de instellingen waar zij werkzaam zijn. Drie kunnen in het bijzonder worden genoemd:

- Crisisopvang. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat dienen in staat te zijn adequaat te reageren op een acute psychische crisis of geestelijke nood, ongeacht de levensbeschouwing van de getroffene, om zo blijvende schade aan de geestelijke of lichamelijke gezondheid te helpen voorkomen.
- Organisatorische vaardigheden. Dit spreekt voor zichzelf. In het bijzonder van belang is de vaardigheid tot heldere communicatie met vrijwilligers en collega's en het maken van duidelijke afspraken over en weer, zodat ieders verantwoordelijkheid helder blijft.
- Representatieve vaardigheden. De vaardigheid om tegenover bestuurders en directieleden de unieke bijdrage van het rooms-katholieke pastoraat te kunnen beargumenteren en, waar nodig, op te komen voor de belangen van rooms-katholieke zorgbehoevenden.

34. Voor elke sector kunnen specifieke competenties worden onderscheiden. Te denken valt onder meer aan vaardigheid in het omgaan met ziektebeelden, jeugd- of subcultuur, specifieke vormen van psychische en/of geriatrische aandoeningen zoals PTSS, dementie en persoonlijkheidsstoornissen, en het kunnen toepassen van de relevante juridische regelgeving en beroepscode, al naar gelang de eisen die de werkomgeving stelt.

Visitatie en kwaliteitsgesprekken

35. In de zorgsector, waar de relatie tussen Rooms-Katholieke Kerk en rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het pastoraat wordt bepaald door de kerkelijke zending, worden vanuit de Kerk visitatiegesprekken gehouden. In de bisdommen zou gezocht kunnen worden naar de eigen mogelijkheden om deze visitatie of kwaliteitsgesprekken in te richten in een vorm waarbij geestelijke verzorging, bisdom en instellingsbestuur betrokken zijn.

Samenwerkingsverbanden

36. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat zullen in veel gevallen deelnemen aan samenwerkingsverbanden en pastorale teams. Daarnaast maken zij deel uit van het korps van rooms-katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat van een bisdom. De deelname aan korpsbijeenkomsten is wenselijk.

37. Pastorale zorg vanuit de Rooms-Katholieke Kerk en die vanuit andere kerken, godsdienstige tradities of levensbeschouwelijke richtingen is niet onderling uitwisselbaar. Een interdenominatief samengesteld pastoraal team kan dan ook nooit in de plaats treden van de eigen verantwoordelijkheid van de rooms-katholieke geestelijke verzorgers in het categoriaal pastoraat. Dit stelt eisen aan de samenwerking in pastorale teams. Deze zal allereerst betrekking hebben op zaken als deskundigheidsbevordering, werkafspraken en facilitaire zaken zoals budgetten, kantoorruimtes, apparatuur, stiltecentra etc. Meer inhoudelijke samenwerking kan aan de orde zijn waar het *Oecumenisch Directorium* (Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, 1993) van toepassing is, of ten dienste van algemeen erkende humanitaire beginselen. Van verschillende uitgangspunten kan men zo elkaar ontmoeten.

38. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat dienen de gelegenheid te hebben tot overleg met het management van de betreffende instelling of organisatie, desnoods buiten een eventueel pastoraal team om, als hun vrijplaatsfunctie dit noodzakelijk maakt ten behoeve van hun gesprekspartner(s).

39. Bij samenwerking in teamverband dient respect voor de opvattingen van alle collega's, c.q. de betrokken kerkgenootschappen en andere zendende instanties, voorop te staan. Van deze wordt eenzelfde respect gevraagd voor rooms-katholieke leer en kerkorde met name wat de bediening en toelating tot de sacramenten betreft (*Oecumenisch Directorium*, § 107). Geestelijk verzorgers van andere denominaties die zorg dragen voor rooms-katholieken wordt met nadruk gevraagd om de overeenkomsten en verschillen duidelijk aan te geven. Dit geldt in het bijzonder voor vieringen die een met de Eucharistie verwant liturgisch schema volgen, en de pastorale zorg aan het sterfbed.

40. Samenwerking in zorgteams met verschillende specialismen kan een nuttig instrument zijn voor uitwisseling van kennis en informatie (uiteraard met inachtneming van het ambtsgeheim). Het moet echter voorkomen worden dat deelnemers vanuit de Rooms-Katholieke Kerk op een verkeerde wijze betrokken worden in het primaire proces van de desbetreffende organisatie of instelling. Hun eigen verantwoordelijkheid voor pastorale zorg en eventueel sacramentenbediening kan daardoor in het gedrang komen. Bovendien kunnen dergelijke teams te maken krijgen met complexe ethische, morele en juridische dilemma's. Het is evenwel zeer van belang dat de stem van de Rooms-Kerk in dergelijke situaties toch gehoord wordt. Daarom is participatie van goed geschoolde rooms-katholiek geestelijk verzorgers, die de rooms-katholieke leer duidelijk kunnen communiceren en beargumenteren, in ethische commissies van groot belang.

Liturgie

41. Presentie van de Kerk door woord en sacrament is vanouds een van de voornaamste doelstellingen van het categoriaal pastoraat. Het belang hiervan blijft onverminderd groot. Helaas moet worden vastgesteld dat de zorgvuldigheid in de omgang met en de toelating tot de sacramenten in sommige gevallen voor verbetering vatbaar is. Normatief kader voor alle medewerkers in het categoriaal pastoraat is de Instructie *Redemptionis sacramentum* (2004) van de Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten.

42. Het uitgangspunt van het rooms-katholiek pastoraat is dat katholiek gedoopten recht hebben op de sacramenten van de Kerk, in het bijzonder zij die in moeilijke omstandigheden verkeren. Het recht geldt onverminderd voor wie van de kerkgemeenschap zijn vervreemd. Dit recht te verdedigen is één van de hoofdtaken van medewerkers in het categoriaal pastoraat. In sommige gevallen zullen gelovigen moeten worden aangemoedigd de sacramenten te ontvangen, met name biecht, viaticum en ziekenzalving.

43. Het belang van de weekendviering dient, waar nodig, met kracht verdedigd te worden. Eventueel kunnen die in samenwerking met de omliggende parochie(s) worden vormgegeven.

Deze viering zal beperkt moeten blijven tot de woorddienst wanneer er geen priester beschikbaar is, of wanneer er geen pastoraal verantwoord onderscheid kan worden gemaakt tussen de katholieke eucharistie en een andersoortige viering, bijvoorbeeld de protestantse avondmaalsviering.

44. Het is van het grootste belang dat de katholieke opvatting ten aanzien van de toelating tot de sacramenten juist wordt weergegeven. Het gaat in het bijzonder om de toelating tot de eucharistie. Christus handelt in de sacramenten, maar het is aan de R.K. Kerk te waken over de zorgvuldige omgang met de kostbare Gaven van de Heer: zij kan er niet vrij over beschikken. Dit vereist voortdurende zorg om een voldoende besef van de diepe betekenis van het sacrament en een juiste instelling van wie erom vragen. In ieder geval moet het voor katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat duidelijk zijn dat de verschillen tussen de kerken nog altijd wezenlijk zijn en dat het niet gepast is aan deze verschillen voorbij te gaan.

45. Kaderstellend voor de oecumenische samenwerking in het categoriaal pastoraat is het *Oecumenisch Directorium*. Terecht noemt het *Oecumenisch Directorium* de sectoren van het categoriaal pastoraat als bij uitstek geschikt voor praktische samenwerking tussen christenen vanuit verschillende tradities (§ 204). Er zijn onder andere mogelijkheden op drie verschillende gebieden. Ten eerste het waarborgen van de continuïteit en het brede aanbod van pastorale zorg; ten tweede de belangenbehartiging van zorgbehoevenden in de eigen werksituatie; en ten derde het maatschappelijk handelen. De implicaties hiervan voor de samenwerking in teamverband zijn reeds hierboven in § 41-46 besproken. Op deze terreinen is grotere voorzichtigheid geboden dan nu veelal wordt betracht, om zo de eigenheid van alle betrokken geloofstradities goed voor het voetlicht te brengen.

46. Het is zeker niet altijd eenvoudig te vermijden dat een dergelijke bezorgdheid ongestavrij overkomt. Men moet echter bedenken dat de sacramenten de kern vormen van het katholieke geloof en de katholieke spiritualiteit. Paus Johannes Paulus II heeft dit aloude besef in nieuwe woorden gevat in zijn laatste Encycliek, *Ecclesia de Eucharistia* (2003). Deze tekst zal zeker een nuttige rol kunnen spelen om de katholieke opvatting te verhelderen.

47. Het is niet passend wanneer directies/besturen eigenmachtig en zonder instemming van de *Kerk en haar vertegenwoordigers in het categoriaal pastoraat beslissingen nemen ten aanzien van wezenlijke aspecten van liturgische of sacramentele vieringen* of van specifieke pastorale activiteiten (uitvaarten).

Nascholing, werkbegeleiding, supervisie

48. Ook in het categoriaal pastoraat bestaat de noodzaak verworven kennis en competenties actueel te houden. Daarvoor bestaan verschillende vormen van nascholing die goed van elkaar moeten worden onderscheiden. Het uitgangspunt is dat de opleiding voor het basispastoraat, mutatis mutandis, vergelijkbaar is met die van basisarts: de betrokkene is reeds hoogopgeleid, maar heeft toch nascholing nodig om goed te functioneren in de gekozen werkomgeving. Sommige bisdommen bieden ook vormen van deskundigheidsbevordering aan.

49. Een zeer belangrijke leervorm in het pastoraat is leren door supervisie. Deze leervorm draagt direct bij tot persoonlijke professionele vorming in relatie tot de gekozen werkplek in het pastoraat. Het leerproces van de betrokkene staat centraal, en deze voert waar mogelijk ook zelf de regie. Het leren door supervisie biedt de mogelijkheid het pastoraal functioneren tegen het licht te houden en duurzame verbeteringen tot stand te brengen. Supervisie kan dienen als hulpmiddel voor deskundigheidsbevordering, als 'opfrisser' van medewerkers die al lang in dienst zijn, of als re-integratietraject na ziekte of burn-out. Een variant is leren door intervisie, waarin in groepsverband wordt gewerkt. De bekende trainingen Klinische Pastorale Vorming werken op deze basis. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat worden opgeroepen voluit mee te werken aan deze opleidingstrajecten.

50. Werkbegeleiding dient primair het realiseren van beleid. Alle aandacht gaat uit naar het werk en de goede uitvoering daarvan. Dit is een leervorm waarbij een beoordelingselement een rol kan gaan spelen; degene die begeleidt, is doorgaans een leidinggevende of een meer ervaren collega. Het is zinvol te zorgen voor goede werkbegeleiding, met name bij indiensttreding van nieuwe collega's.

Mentoraat

51. Het is een goede gewoonte dat beginnende rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het pastoraat een mentor krijgen toegewezen, bij wie ze in vertrouwen te rade kunnen gaan wanneer dat nodig is. Dit is ook binnen het categoriaal pastoraat wenselijk. De gedelegeerde, in overleg met de studierector, kan hierin voorzien. Een mentor mag geen directe collega, evenmin een direct of indirect leidinggevende zijn. Wanneer een rooms-katholieke geestelijk verzorger in het categoriaal pastoraat wordt geconfronteerd met persoonlijke omstandigheden, morele dilemma's of een ongelukkige werksituatie, kortom situaties waarmee deze zich moeilijk kan wenden tot een leidinggevende, kan de mentor worden geraadpleegd. Deze zal met de betrokkene afspraken maken over de verwachtingen over en weer. Het spreekt voor zich dat mentoren onder geheimhouding staan ten opzichte van de leidinggevendenden met betrekking tot datgene wat in het mentoraat aan de orde is gekomen.

Gedragcodes en ambtsgeheim

52. Van rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat wordt verwacht dat zij hun taak integer en met volledige inzet uitvoeren. Zij zullen geen misbruik maken van hun vrije toegang tot autoriteiten om een privé-belang te verdedigen. Verder zijn zij aanspreekbaar op een zorgvuldig gebruik van financiële middelen en faciliteiten van de instelling van tewerkstelling.

53. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat hebben als geestelijk ambtsdragers een ambtsgeheim. Tevens kunnen zij een beroep doen op het verschoningsrecht. Beide hebben als doel de toegankelijkheid van de hulp- en zorgverlening te waarborgen en te garanderen, dat degene die het geheim deelt zeggenschap behoudt over wat er met de bewuste informatie gebeurt. Het biechtgeheim geldt alleen wanneer sprake is van een sacramentele biecht. Het biechtgeheim is onschendbaar. De regels voor het biechtgeheim staan in het Wetboek van Canoniek Recht vermeld.¹

54. De criteria voor het ambtsgeheim, die doorgaans dezelfde zijn als die van het beroepsgeheim, worden gevormd in een voortdurende maatschappelijke en wetenschappelijke discussie waarin ook vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk participeren. Het ambtsgeheim weegt zeer zwaar, maar is niet absoluut. Belangrijke criteria die aanleiding kunnen geven tot het doorbreken van het ambtsgeheim tegen de wil van de betrokkene zijn het bestaan van situaties van acuut gevaar, of ondraaglijke gewetensnood van de betrokken geestelijk verzorger. Er moeten dan pogingen worden ondernomen om toestemming te krijgen het geheim te doorbreken. Voorafgaand aan het eventueel moeten prijsgeven van het geheim zal overleg hebben plaatsgevonden met een collega of eventueel de bisschoppelijk gedelegeerde. Het biechtgeheim is echter altijd absoluut.

Bij samenwerking in teamverband kan er sprake zijn van een gedeeld beroepsgeheim. Rooms-katholieke geestelijk verzorgers in het categoriaal pastoraat zullen, echter altijd binnen de dwingende normen die het canonieke recht stelt, met name aangaande het biechtgeheim, een eigen afweging maken hoe zij daarmee om willen gaan, afhankelijk van hun inschatting of de veiligheid en vertrouwelijkheid van de informatie gegarandeerd is (zie onder, § 61 en 62). Ook hier dient de eigen verantwoordelijkheid van de medewerkers namens de Kerk voorop te

¹Canones 983 en 984 CIC/1983

staan. Het is eveneens van belang dat de gemaakte afweging zorgvuldig wordt gecommuniceerd aan alle betrokkenen bij het team in kwestie.

55. De bovengenoemde 'Gedragscode pastoraat' is ook van toepassing op al degenen die als rooms-katholiek geestelijk verzorger met een kerkelijke zending werkzaam zijn in het categoriaal pastoraat in de Nederlandse Kerkprovincie. Daarenboven geldt hetgeen hierboven is gesteld over gedragsnormen en integere functie vervulling in het categoriaal pastoraat. Ook beroepsverenigingen ontwikkelen eigen beroeps codes. In situaties waar meerdere codes gelden heft de ene de ander niet op.

56. Gedragscodes die niet door het bevoegde gezag in de Rooms-Katholieke Kerk vastgesteld zijn, worden beschouwd als welkome aanzetten voor gedachten- en beleidsvorming. Deze zullen in inhoudelijke zaken echter nooit worden beschouwd als volledig gelijkwaardig met de kerkelijke regelgeving. In het geval dat een rooms-katholieke medewerker in het categoriaal pastoraat betrokken raakt in een buiten de Kerk om gevoerde procedure zal de bisschoppelijk gedelegeerde een eigen afweging maken.

Klachtenprocedure

57. De diocesane bisschoppen van de bisdommen van de Utrechtse Kerkprovincie en de apostolisch administrator van het militair ordinariaat hebben het 'Reglement R.-K. Meldpunt grensoverschrijdend gedrag' vastgesteld. Op basis van dit reglement is het ook mogelijk om een klacht wegens grensoverschrijdend gedrag in te dienen tegen een geestelijk verzorger die met een kerkelijke zending werkzaam is in het categoriaal pastoraat.

Inhoud

0	TEN GELEIDE: ROOMS-KATHOLIEKE GEESTELIJKE VERZORGING IN ZORGINSTELLINGEN	2
1	GEESTELIJKE VERZORGING ALS CATEGORIAAL PASTORAAT	4
1.1	HET BELANG VAN HET CATEGORIAAL PASTORAAT VOOR KERK EN SAMENLEVING	4
1.2	PLAATSBEPALING VAN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	6
1.2.1	VERANKERING IN DE ROOMS-KATHOLIEKE GELOOFSTRADITIE	6
1.2.2	VRIJHEID VAN GODSDIENST	7
1.2.3	DE EIGEN OPDRACHT VAN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	8
1.3	KARAKTERISERING VAN HET CATEGORIAAL PASTORAAT IN DE ZORG	9
1.4	STRATEGISCHE PARTNERS	10
1.4.1	KERK EN STAAT	10
1.4.2	WERKGEVERS, OPLEIDINGSINSTELLINGEN EN DE BEROEPSVERENIGING	11
1.5	AMBT EN PROFESSIONALITEIT IN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	12
1.5.1	NOODZAKELIJKHEID VAN DE KERKELIJKE ZENDING	12
1.5.2	ONAFHANKELIJK, PROFESSIONEEL EN BETROKKEN	13
1.6	RECENTE ONTWIKKELINGEN	15
1.6.1	EEN VERANDERENDE WERKOMGEVING	15
1.6.2	DE MENSELIJKE PERSOON: AUTONOMIE EN AFHANKELIJKHEID	15
1.6.3	MARKTWERKING, ZORG EN GEESTELIJKE VERZORGING	17
1.6.4	GEESTELIJK VERZORGERS IN EEN VERANDERENDE WERKOMGEVING	19
1.7	GEESTELIJKE VERZORGING VANUIT ROOMS-KATHOLIEK PERSPECTIEF	19
1.7.1	EEN EIGEN PERSPECTIEF	19
1.7.2	DE TERM 'GEESTELIJK VERZORGER'	20
1.7.3	HET BEROEPSPROFIEL VAN DE ROOMS-KATHOLIEKE GEESTELIJK VERZORGER	21
1.7.4	PERSOONLIJKE EN PROFESSIONELE COMPETENTIES	22
1.7.5	GEESTELIJKE VERZORGING IN HET TOTALE ZORGAANBOD	23
1.8	ORGANISATIE EN COMMUNICATIE VAN HET PASTORALE AANBOD	24
1.8.1	ALGEMENE KENMERKEN	24
1.8.2	TERRITORIAAL EN CATEGORIAAL WERKEN	25
1.8.3	SLOTOPMERKINGEN	27
2	PASTORALE RICHTLIJNEN	28
2.1	INLEIDING	28
2.2	AMBT EN ZENDING	28
2.2.1	DE ZENDING DOOR CHRISTUS ZELF	28
2.2.2	DE KERKELIJKE ZENDING: PRAKTISCHE BEPALINGEN	30
2.2.3	DE KERKELIJKE ZENDING IN HET ZORGPASTORAAT	30
2.3	OECUMENE EN INTERRELIGIEUZE SAMENWERKING	31
2.3.1	OECUMENE	31
2.3.2	INTERRELIGIEUZE SAMENWERKING	34
2.4	INDIVIDUELE GESPREKSVOERING	35
2.4.1	INLEIDING	35
2.4.2	DE DIACONALE DIMENSIE VAN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	35
2.4.3	DE INBEDDING VAN ZIELZORG ALS WERKTERREIN IN INSTELLINGEN	37
2.4.4	DE DIEPTEDIMENSIE VAN DE INDIVIDUELE GESPREKSVOERING	38
2.4.5	GESPREKSDOELEN VAN DE PASTORANT EN DE GEESTELIJK VERZORGER	39
2.4.6	ONTWIKKELING VAN PASTORALE METHODES	39

2.5	VERKONDIGING EN CATECHESE	40
2.5.1	PLAATSBEPALING	40
2.5.2	DE PASTORALE BEGINSITUATIE.....	41
2.5.3	CATECHESE	42
2.5.4	VERKONDIGING	46
2.6	LITURGIE IN HET CATEGORIAAL PASTORAAT.....	47
2.6.1	ZORGVULDIGHEID IN DE SACRAMENTENBEDIENING	47
2.6.2	LITURGIE IN DE ZORGSECTOR: ORGANISATORISCHE SITUERING	48
2.6.3	LITURGIE IN DE ZORGSECTOR: PASTORALE CONTEXT	49
2.6.4	LITURGIE IN DE ZORGSECTOR: LOKALE EN REGIONALE SAMENWERKING	50
2.6.5	LITURGIE IN DE ZORGSECTOR: BEDIENING VAN SACRAMENTEN	53
2.7	DIACONIE.....	56
2.8	CATEGORIAAL PASTORAAT IN DE ZORG EN KOINONIA	58
2.9	BIJZONDERE MORAAL	60
2.9.1	MORAAL EN ETHIEK IN HET ZORGPASTORAAT	61
3	<u>REGELGEVING</u>	64